

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

I-II

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 1-2 (159-160)

Vol. XIV.

January-February, 1961.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N 1, Tel.: NORht 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1961 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія ..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентина	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ..	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ..	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	20 н. м.	10 н. м.	5 н. м.	1.75 н. м.
Парагвай .	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 пент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. ф.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1-2/85-86 (160) СІЧЕНЬ-ЛЮТИЙ, 1961 Річник VIII (XIV)

Зміст I-II-ої книжки

М. Верес: УНІВЕРСАЛ	3
Ольга Лубська: У ПІДЗЕМЕЛЛІ	4
Андрій Легіт: МІСЯЦЬ НАД УКРАЇНОЮ	4
Є. Орловський: НАСТУП МОСКВИ НА ВОЮЮЧУ УКРАЇНУ	5
І. Херсонський: СТРАХ КРЕМЛЯ	11
Івж. Д. Шалдій: СТАН ПРОМИСЛОВОСТІ ССРС	13
Лариса Мурович: ПЕРШИЙ ПІОНЕР	24
Михайло Павлюк: ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕФОРМ	25
Лариса Мурович: ЗЕМЛЯ	37
Проф. Мик. Величківський: ЧОРНІ БУРЕВІЇ В ССРС	38
Сергій Жук: РУДИМИ КОСАМИ	40
С. М. Мечник: ТЕРОРИСТИЧНІ ОРГАНИ МОСКОВСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ	41
Кн. І. Токаржевський-Карашевич: ВПЛИВИ УКРАЇНЦІВ У ЛИТОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ	51
Григорій Васькович: ІДЕЯ ПОВУДОВИ ШАРОВОЇ ПСИХІКИ (закінчення, 7)	63
Леонід Полтава: ПАМ'ЯТНИК Т. ШЕВЧЕНКА В РОМНІ	69
М. Верес: БРАТАМ ЕМІГРАНТАМ	69
Анатоль Бедрій: НАЦІОНАЛІСТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ Т. ШЕВЧЕНКА	71
Аріадна Шум: ШЕВЧЕНКО — НОВАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ	77
Богдан Курилай: ПРЕДКИ	82
Марія Лукіяненко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (Книга III, продовження, 5)	83
Андрій Легіт: ДО РОЗУМУ	88
Сергій Жук: ОСТАННЮЮ ПІСНЮ	88
Ольга Лубська: ОДНЕСИ СНІЖИНКУ; ЗГАДКА ПРО РІДНЕ СЕЛО	89
Лариса Мурович: ДУХОВА ОСЕЛЯ	89
М. Верес: КИЇВСЬКІ ВЕСНИ	90
Дмитро Борзак: БУКЕТ ПРОЛІСКІВ	91
Амалія Скрам: ЧЕРВОНА ЗАСЛОНА (перекл. Л. Ч.)	107
Леонід Полтава: ЗАМЕТІЛЬ. драма на 3 дії	109
Леонід Бачинський: ВИДАННЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА В США	126
Проф. П. Савчук: КЛЯСИЧНА ПРАЦЯ	133
З. Степанківський: МАЛОВІДОМА ВАРТІСНА ПРАЦЯ ПРО УКРАЇНУ (продовження, 2)	141
Софія Наумович: ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ОЛЬГИ МАК	146
Софія Наумович: НОВІ ПОЕЗІЇ; ГУМОР І САТИРА (рецензії — ПОЖЕРТВІ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»	150
	154

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

...*"Library & Book Supply"*
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АВСТРІЯ

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

США:

H. Cebrij,
303 E. 8th. St.
New York 9, N. Y.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
2428 W. Cortez St.
Chicago 22, Illinois

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
809, Starkweather Str.,
Cleveland, 13., Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

C.F.T.G.—Sect. Ukrainienne,
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 5 ш. або 1 дол.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

М. ВЕРЕС

УНІВЕРСАЛ

Струснули степ розгули хуртовини,
Вітри над ним провирили лихі,
Крижаним сном скували Україну
І замели до Києва шляхи.

Метить сильніш! Завіями, ні шалом
Не замести один, що проляга, —
В нім Січня зрив, громи Універсалу
І гордий чин й Держава дорога.

А довкруги, в снігах мільйони духів, —
Формує знов Отаман курені
І кожную ніч столиця пильно слуха,
Як їхній крок лунає в далині,

Як сурми звук літа Холодним Яром,
Зове у бій із Крут і Базару
На Зрив новий, на пімсту яничарам
За батька смерть, за скривджену сестру...

Піде вона — безудержна потуга
Не духів, ні — войовників живих,
Щоб волі гимн розгонами шаруги
Внести у Град на гривах вороних.

І знову Він з чаруючим розцвіттям
Зведе узвиш верхи зірчастих бань
На знак того, що мряки лихоліття
Зміня ажур оновлених світань.

І сивий Дніпр трусне закутим лоном,
І рушить ним останній криголам
І злива сонць з небесної амвони
Звістить весну пробудженням степам...

Тоді — майдан. Обличчя, наче мальви,
І море віч — заіскрених кресал,
Софії дзвін, зворушення і сальва,
Що прорече Новий Універсал!
Січень, 1960 р.

Ольга ЛУБСЬКА

У ПІДЗЕМЕЛЛІ

Важка задума ваша, пишні оболоні, —
Похоронили трави гул копит
Упарі з пісню старою-прастарою.
Лани і стерні, й золоті снопи, —
Усе, як здавна. І в зичливості сліпій
Незрячі душі надвоє розколені.
Ждемо оновлення, як саява в оп'янічнім небі.
А покищо легенда міряє степи,
Розповідає диво див:
У підземеллі чути дзвони в тиху н'ч, —
Козацтво сходиться до храмів на молебень,
І гурорить, коли і хто полки водив.
Шаблі оголені, —
Не до лица бо козакові покидати зброю.
І буйні голови, і стиснені долоні...
Стають плечима до плечей щільніш,
І Залізник удруге святить ніж...

Андрій ЛЕГГТ

Місяць над Україною

Десь розсипалась зірка у травах
На полях України кривавих,
Як гарячих сердець поривання
У нерівних величних змаганнях.

Глянув сходячий місяць на Крути:
Все заснуло — нічого не чути,
Лиш шумлять придорожні осики
Про часи невмирущі великі.

Згодом вище піднявся над Базаром —
Паленіє Полісся пожаром,
Та з огню підіймаються й крові
На вампіра сини Щербакові.

Подивився з блакиті під Броди, —
Мак червоні голівки підводить,
І над сина могилкою мати
Марно другого жде із Карпатів.

Озирнувся востаннє над Сяном, —
Все сповите червоним туманом...
І печально поплив на чужину
Привітати там третього сина.

Є. ОРЛОВСЬКИЙ

НАСТУП МОСКВИ НА ВОЮЮЧУ УКРАЇНУ

В останні роки розгортається величезний наступ Москви на Український Визвольний Рух, зокрема на Організацію Українських Націоналістів (ОУН).

Скріпився цей наступ та прибрав незвичайно великих розмірів у 1959-1960 роках. Московські методи фізичної ліквідації і моральної дискредитації провідних українських націоналістів безперервно чергуються, переплітаються в незмінно жорстокій системі панування тиранів. Згадати б, напр., убивство сл. п. Степана Бандери, наклепи на УПА, на сл. п. ген. Тараса Чупринку-Шухевича у зв'язку з відділом «Нахтігаль», інсценізовані судові процеси, на яких убивства НКВД і Гештапо приписують членам ОУН-УПА, оборону з боку КГБ німецького Гештапо коштом наклепів на українських націоналістів тощо. Це засоби, якими Москва намагається знеславити борців за волю, правду і незалежність нації.

Не зважаючи на цей шалений наступ Москви, ОУН продовжує далі свою боротьбу. Стоїть як непоборна ідейно-моральна й політична сила, як авангард нації у боротьбі проти московських убивців і тиранів, що намагаються подолати спротив українського народу і собі шлях про-чистити до поневолення цілого волелюбного світу.

Московські концтабори, де ядро в'язнів творять українці, палають огнем боротьби проти московської тиранії. По селах і містах України, як стверджують чужинецькі туристи й чужинецька преса, українські робітники починають страйкувати, домагаючись своїх національних і соціальних прав.

«Тиждень поневолених націй» наочно показує перемогу наших ідей також у вільному світі. Хоч практичної західньої політики визволення поневолених народів ще не бачимо, але льоди «невіжества» і злої волі наша акція вже проломлює з успіхом.

ОУН сьогодні — сила, що надхнула народні маси своїми ідеями, які вже стали їх власністю. Ці ідеї мобілізують народні маси до безкомпромісової боротьби з московськими окупантами. Спільно з національно-визвольними організаціями інших уярмлених в СССР народів, зорганізованих в Антибільшовицькому Блоку Народів (АБН), революційна ОУН наближає день розплати з московськими тиранами. Ідеї України, нашого християнського Києва, наш визвольний воюючий націоналізм, наше героїчне християнство — виявилися сильніші, ніж силою імпортовані в Україну московські псевдоідеї. Московсько-комуністична тиранська система не спроможна вирвати з душі українського народу, а також і його молоді, ні віри в Бога, ні любови до України, про що свідчать факти, подавані навіть московською пресою. Український воюючий націоналізм, поєднаний із сильною вірою в Бога, став непоборною силою. Він спільно з подібними динамічними революційними рухами інших поневолених московським імперіялізмом націй, став смертельно загрозливою силою в середині самого ж СССР.

Вбивства, провокації, підступ і зрада — незмінні методи московських імперіалістів у боротьбі з носіями правди і волі. Коли вбивство не здійснює сподівань Москви, на чергу, або паралельно з ним, приходять інші московські засоби — клеми, зрада, підступи й провокації, щоб ними досягнути те, чого не вдалося досягнути вбивством. Вбивство національних героїв породжує міт, освячує ідею, гартує дух і віру нових борців. Смерть героїв скріплює наш фронт боротьби, викликає жагоду помсти і міць завзяття. Москва про це знає і тому застосовує поруч убивств інші методи — зраду і провокацію, що мали б нас зламати.

Даремні сподівання московських катів! Во, чи Юда, що продав Христа, розхитав своєю зрадою Христову віру? Христос мав 12 апостолів, і один з-поміж них був зрадником, але його зрада не знеславила християнства. Були в нас Кочубеї, Носи, Ногаї, Барановські, Мотики, але їх підлі вчинки не зламали духу спротиву українського народу. Поруч Богуна, Мазепи, Орлика, Шевченка, Петлюри, Коновальця, Єфремова, Павлушкова, Гермайзе, Черняхівської, Щербака, Данилишина, Біласа, Головінського, Лопатинського, Коссака, Голояда, Грицяя, Мирона Орлика, Рена, Ольжича, Хренга, Ягоди, Різуна, Шелеста, Теліги, Стяга, Чупринки, Бандери, поруч Полуботка, Залізняка, Гонта, Героїв Крут, Базару, Холодного яру, лісів Волині й Карпат, поруч безстрашних підпільників і організаторів повстань у Воркуті, Кінгірі, Тайшеті, Норильську, Теміртау, Мордвії, поруч тисяч іменних і безіменних героїв і героїнь — були випадки і заломання окремих осіб. Але це не був доказ слабости ідей, це були наслідки нелюдських тортур, що їх не кожна людина витримує, наслідки »прополіскування мозку« катами Чека, ГПУ, НКВД, КГБ.

Були і є незламні Липківські, Шептицькі і Сліпі, але були і є Мінд-центі, які, хоч переслідувані за найвищу ідею, бо за віру в Бога, не витримують фізичних тортур... Але це не є доказом слабости чи неправдивости християнської ідеї, ідеї вічної і спасенної.

Заломання під фізичними тортурками катів — вияв людської немочі, яка, очевидно, не виправдує того, хто заломився.

Москва в боротьбі з українським націоналізмом застосовує найбільш ганебні засоби, але вони не завжди дають їй бажані наслідки. Вбила сл. п. Степана Бандеру, однак визвольна боротьба українського народу продовжується далі, націоналістів не зламала, ОУН росте і діє не тільки на землях України, а й на всіх просторах Московської імперії, діє всюди і на теренах вільного світу, де живуть українські націоналісти. Справою »Нахтігало« Москва хотіла знеславити українських націоналістів, але вийшло інакше. Не зважаючи на тенденційність боннської прокуратури, перед цілим світом виявилось, що НКВД — з доручення Хрущова — тільки у самому Львові впродовж кількох днів закатувало 3000 українських націоналістів. Міжнародна комісія у Газі ствердила, що вбивства в Україні в червні-липні 1941 р. доконали НКВД і Гештапо, а не українські націоналісти. В такій безпорадній для Москви ситуації, вона випробовує інші методи — моральної дискредитації, але й ці методи не мають успіху, бо Москві вже ніхто не вірить.

Московські методи винищування національно-визвольних рухів яскраво схарактеризовані й самим божищем Москви — Карлом Марксом. Ось

недавно «Нью-Йорк Дейлі Трібюн» видав окремим випуском збірник статей К. Маркса, де з'ясовані ганебні методи людино- і народовбивства царської Московської імперії. Кремль промовчує їх... На нашу думку, Хрущов може заявити, що це не справжній К. Маркс розкрив правду про вічно варварську Росію, а якийсь капіталістичний «дв'яняк» Маркса. Хіба ж Москва не творить різних «чуд», щоб дискредитувати таки своїх вождів, якщо в певному моменті це потрібне даному диктаторові з його клікою? Напр., Тугачевський, перший маршал Московської комуністичної імперії, виявився «шпигуном» Райхсвері, Берія, всесильний шеф НКВД-МВД, — агентом Інтелідженс Сервіс і Гештапо. Творці московського комунізму — Зінов'єв, Каменєв, Риков, навіть Бухарін, якого Ленін назвав «улюбленцем партії», шеф ГПУ Ягода, командир Якір, маршал Єгоров, маршал Блюхер та цілий ряд інших достойників московського комунізму — самі «добровільно призналися», що були довголітніми агентами західних розвідок або слугами капіталізму і намагалися повалити побудовану ними ж самими диктатуру пролетаріату. Якщо дехто з них публічно цього не заявив, то після їх розстрілу Сталін або Маленков із Хрущовим проголошували, що підсудні добровільно призналися до цього злочину і одержали «заслужену кару».

Не багато бракувало й до судового процесу проти Маленкова, Жукова, тричі героя СССР і здобичника Берліну, Молотова, Кагановіча і Булганіна. Їм також були б доказали, що вони від років «зраджували свою родіну», служили Гімлерові або Алленові Даллесові... А коли б Сталін був жив довше, мабуть і знаний акробат Хрущов був би скінчив свою кар'єру так, як Риков у підвалах Луб'янки, як агент А. Даллеса.

Не забуваймо, що Троцького, найважливішу по Ленінові постать у комуністичній партії большевиків, нап'ятували як слугу капіталізму, агента англо-американського капіталу... Мало що бракувало і кремлівські лікарі також були б «призналися», що хотіли отруїти «вождів» Кремля.

Треба хіба справжнього ідіота, щоб повірив, що Троцький був агентом англо-американського капіталу, Тугачевський — агентом Райхсвері, Берія — агентом Гештапо, Зінов'єв (перший президент III-го Інтернаціоналу), Риков (голова Ради народних комісарів), Бухарін (найбільший теоретик большевицької партії) та десятки інших «великих» з-поміж московсько-большевицьких лідерів — були агентами чужих розвідок, до чого вони самі «добровільно» призналися. А все ж таки московські большевики незмінно повторяють цю брехню.

Щоправда, мистець від акробатики, Хрущов, тепер дещо «кореґує», декого, хто був «признався» до агентурности і зради «родіни», реабілітує, цинічно заявляючи, що такі зізнання на них вимушено з наказу Сталіна, Єжова чи Ягоди... Так «прополіскування мозків» дає Москві можливість творити «чуда».

Один із таких агентів Гештапо чи Аллена Даллеса, Гомулка, після років тюрми і тортурування апаратом Берута, став «другом» Хрущова. В ролі кльовна московського цирку, репрезентує «розкаяних ворогів народу», обдаровує їх посадами, яких вони ніколи не мали... Та й взагалі невідомо, хто яку роль грає в московському цирку сьогодні, а хто яку роль гратиме завтра.

Москва так забрехалася, що втратила й почуття комічності в тому. Для неї все можливе... Завтра КГБ може «воскресити» навіть когось із мертвих, напр., Крупську або Кірова, і московсько-комуністична преса з телячим захопленням буде проповідувати спроможність КГБ «чудотворити». А Крупська, Кіров чи Блюхер, реабілітовані Хрущовим, промовлятимуть по радіо, як його адоратори та звеличники його «нового курсу».

Можливо, що Москва завтра «воскресить» і розстріляного Тютюнника та накаже йому говорити про те, що в Україні немає вже «підґрунтя для творення підпілля», бо все «благоденствує».

Москва твердить, що в Україні взагалі вже «нема підпілля»... Ми повіримо, але тоді, коли Москва випустить усіх в'язнів з концтаборів Кінгіру, Воркути, Темір-Тау і т. д., та дозволить їм виїхати з СРСР. І тут, на Заході, як вільні люди, вони нам розкажуть про те, чи в Україні вже «немає підґрунтя для творення підпілля», розкажуть і про те, за що вони карались по тюрмах і концтаборах. Хай вони посвідчать і доведуть нам, що т. зв. УССР — незалежна Українська держава, а не колонія Москви, що вона має власну армію, власний суверенний уряд, обраний українським народом демократичним способом, має свої дипломатичні представництва у світі, що виконують волю України, а не накази Москви...

Замість творити Комітети для «культурних зв'язків з українцями за кордоном», хай Москва виведе свої війська і своє КГБ з України, скасує компартію, свою агентуру. Хай дозволить, щоб Комісія представників вільних націй поїхала в концтабори і розпитала в'язнів, за що вони караються, щоб об'їхала всю Україну і ствердила, чи живі ще національно-визвольні ідеї і християнська віра, чи є «підґрунтя для підпілля», чи існує ще підпілля...

А що в Україні є не тільки «підґрунтя для підпілля», а й підпілля існує — показує нам навіть сама московсько-комуністична преса. Пощо ж Москва зміцнює свої напади на українських «буржуазних націоналістів», якщо вже «немає підґрунтя» для націоналістичного підпілля? Чому ж поворотці різних національностей, колишні в'язні московських концтаборів, або туристи з країн вільного світу, багатомовними фактами підтверджують дію ОУН в Україні? Чому ж під час угорського повстання в Україні, навіть у Києві, вибухали розрухи? Чому ж у той же час відбувалася саботажна акція українських повстанців у Карпатах і Москва була змушена скерувати військове постачання для своїх окупаційних військ в Угорщині через Румунію? Про це писали і пишемо не тільки ми, українці, а подавали й чужі агенції. Чому, почавши з 1953 року, в концтаборах Воркути, Норильська, Кінгіру, Караганди, Мордовії, Магадані, Темір-Тау — відбуваються повстання українських в'язнів? Чому виникають страйки українських робітників у Миколаєві, Одесі (1960 рік!) про які не ми, а чужинці-туристи інформують світ? Чому далі відбуваються судові процеси проти українських націоналістів? Чи ці факти не виявляють голої московської брехні про те, що в Україні, мовляв, уже від «10 років підпілля не існує»?

Цей могутній спротив українських націоналістів і українського народу московській окупації в останньому десятилітті вповні демаскує московську брехню і показує, що в Україні підпілля таки існує, що є і «підгрунття» для нього. А тому є і повстання, масові репресії і депортації, і судові процеси...

Твердженням, що в Україні «підпілля не існує», Москва забрехалася так, що далі вже нікуди. Бо як же ж «неіснуючі» націоналістичні «запроданці» пролізли — як пише московсько-большевицька преса — всюди: в армію, адміністрацію, господарство, школи, культурні інституції, белетристику... Сама ж московсько-комуністична преса б'є на сполох і закликає комуністів бути «чуйними», бо «націоналістичний гідрі» все наново виростає голова!

Штукар той Нікіта Хрущов! Махнув чарівною паличкою і зникли нагло українські націоналісти в Україні, зникло «підгрунття для підпілля», словом — на всіх «языках» все мовчить, бо «благоденствує» в комуністичному «раю». Та ми знаємо, як виростають московські «потьомкінські села». Навчив нас розпізнавати московського «сфінкса» і наш геній Тарас Шевченко. Бреше Москва, та в тій брехні вже ні міри, ні сенсу немає. Невже ж страх перед непокірною Україною довів москалів до того, що вони втрачають нерви і своєю брехнею демаскують одні одних? Ось не так давно «Радянська Україна» (29.9 1960) подала вістку про «республіканську нараду» в Києві, в якій брали участь головний прокурор СРСР — кат Руденко, різних ступенів прокурори УРСР, секретарі обкомів, голови обласних судів, «міністер» МВД УРСР і визначні КГБ-істи СРСР. Радили вони в справі «зміцнення советської законности і правопорядку»... Думаємо, що не в справі арештування «кишенькових злодіїв» приїхав з Москви кат Руденко до Києва. Нараджувався він із своїми посіпаками, як зліквідувати вже «давно неіснуюче» українське підпілля, тих «буржуазних націоналістів», що зганяють москалям сон з очей. Для еміграції москалики та їх лакеї продукують наївні казки про те, що в Україні ні підпілля, ні «підгрунття» для нього вже від десяти років немає. А в Києві нараду катів скликають, щоб зміцнити в Україні «советську законність і правопорядок». Так «чудотворити» можуть хіба московські маніяки. Тінь помсти України ходить за ними нерозлучно, не дає їм спокою ні вдень, ні вночі. А чи справді нема в Україні «підгрунття» для підпілля, для визвольної революції — побачимо, може і швидше, як цього сподіваються московські тирани і їх вислужники.

Даремні зусилля Москви знеславити українських націоналістів, переконати нас і вільний світ, що українського підпілля вже нема, щоб не рахувати на нього, як співвирішального чинника в боротьбі вільного світу з московсько-комуністичними напесниками.

Москва бачить, що розуміння й цінування нашої національно-визвольної боротьби, нашої визвольної концепції, що несе розвал і загибель Московській імперії, — щораз більше зростають у світі. Що може прийти день, коли вільний світ визнає остаточно національно-визвольну концепцію поневолених Московією народів і з'єднає свої сили з визвольно-революційними рухами на терені т. зв. СРСР. Тому вона вже тепер підтинає

коріння такій можливості, мовляв, ні підпілля, ні «підґрунття» для нього немає, а до того — ще й зрада... Чи ж можна довіряти українським націоналістам?

Інсценізацією зради, брехнею і провокаціями Москва намагається заглушити підземні ґрюкоти революції в Україні, здеморалізувати її, здушити. «Від десятих років — каже вона — нема підпілля» в Україні, а чому ж аж тепер заговорила про це в радіо і пресі? Чому чекала аж десять років? Ні, події в Україні, що про них ми вже згадували, говорять про що інше: українське підпілля зросло в силу, а сучасна зовнішньополітична ситуація така, що Москві дуже залежить на тому, щоб значення і вагу українського підпілля применшити, щоб знеславити українських націоналістів — авангард визвольної революції. «Правда» про те, що українського підпілля нема така ж сама, як і «правда», що Бухарін був агентом Інтеліженс Сервіс... Якщо «правдою» є, що Зінов'єв, Кіменєв, Риков, Троцький, Бухарін, Блюхер і їм подібні «призналися», що були агентами західних розвідок, то такою ж самою «правдою» є і те, що українські націоналісти каються і просять помилування.

На сесії ОН в Нью-Йорку Нікіта Сергійович під акомпаньямент ударів черевиком (чому черевиком, а не лаптем!) по столі, пописувався оргіями московського хамства й дикунства. Називав усіх дурнями, погрожував атомними ракетами, що їх Москва продукує, мовляв, мов ковбаси, і покинув Нью-Йорк з маркою найбільшого хама й дикуна на світі. І той же кльовн із часів канібалів, «прополіскуванням мозків» заставляє і деяких «розкаяних» націоналістів говорити й писати, що справді «відколотов. Хрущов прийшов до влади, підпілля перестало діяти і підґрунття для нього зникло». Коли б цей кльовн (Нікіта Сергійович) пописувався своїм хамством тільки в московському цирку на радість московських ботокудів і за кордон не виїжджав, може ще й на Заході знайшлися б такі наївні «миролюбці», що повірили б у добродетельність московського хама. А так, даремні зусилля!

Можливо, що невдовзі і Сергій Єфремов, Грицько Чупринка з Наддніпрянського Повстанського Штабу або козак Щерба з-під Базару «воскреснуть» і розкаються перед чарівником Нікітою, або й св. Володимир Великий «воскресне», «відречеться» християнства та вестиме з доручення Москви антирелігійну пропаганду.

Широка московська душа вміщає в собі всяку можливу й неможливу брехню. Щобільше, москалі чомусь переконані, що світ мусить повірити в те, що вони випроднують у своїй лабораторії найбільшої у світі брехні.

Але московська підлість не зломить націоналістів, ні спротиву України. Нікіта призабув, що навіть Мелетери стали проти Москви, навіть Скрипники і Хвильові... Як же він хоче «знищити» українську «гідру»?...

Ні вбивства, ні зрада, ні брехня не припинять боротьби українських націоналістів. ОУН незламна! Ці три літери й надалі будуть прапором боротьби українського народу за волю і державну незалежність. Уже не раз Москва твердила про «остаточне знищення» ОУН, але за кожним

разом це була підла московська брехня. Ми свідомі, що наступ Москви на ОУН, на українських націоналістів, не закінчився, навпаки — прибирає якнайширших розмірів. Але ні чергові московські вбивства, ні провокації і наклепи — не спинять нас, не зломлять нашої сили і віри в остаточну перемогу. Жертви України в обороні національних ідей і християнської віри увінчують її боротьбу безсмертною славою і перемогою.

1. ХЕРСОНСЬКИЙ

СТРАХ КРЕМЛЯ

Московсько-большевицька пропаганда явно »сходить на пси«, стає остільки ж галасливішою, остільки ж дурнішою. Останній доказ — звернення »розкаяних« до націоналістів, що їх оприлюднюють московське радіо і преса, а між ними і пробольшевицьке »Українське життя« в Канаді.

Суть тих звернень (листів) — закликати наївних вертатися »на родину«. Чи є такі наївні? Не знаю, але запитаймо, що дала »радянська влада« тим, хто ще перед другою світовою війною повернувся до СРСР?

Ось їх довгий ряд... Професор Михайло Грушевський, що на еміграції змалював брудними фарбами українських самостійників і вернувся »на родину«... Що ж з ним сталося? Незабаром умер під ножом большевицького хірурга... Вивниченко? Йому ледве вдалося втекти з »родини«, де був повернувся, і то завдяки протекції дружини Розалії... Автор »України Іреденти« — Юліян Бачинський, зараз же по приїзді зі Львова пропав без сліду... Микола Вороний — так само... Антін Крушельницький, що за гроші московського консула (в »Нових шляхах«) плюгавив усе національне українське у Львові, і його син? — Згинули в большевицькій в'язниці... Микола Чайківський, галицький соціаліст, син письменника? — Поїхав і пропав без сліду... С. Вітик, знаний колись посол до Віденського райхстагу, один із шефів української соціал-демократичної партії Галичини — поїхав теж і теж пропав без сліду... Так само і галицький соціаліст Сіак... Так само і соціаліст Шадлун...

Поїхала Н. Суровцева з молодшим Коссаком — і загинули там... Поїхав ген. Коссак, брат Гр. Коссака, коменданта Січових Стрільців, поїхали брати Дідушки — і загинули там... Поїхала ціла компанія »есерів«, як Шраг, молодший Залізняк, Ю. Мазуренко — і слід за ними загинув... Поїхав колишній член Галицького уряду М. Лозинський — і загинув там... Поїхав М. Лівіцький (соціал-демократ), делегат Центральної Ради на мирній конференції в Берестю 1918 р., член Паризької місії УНР, — і загинув... Поїхав Микола Садовський, якого зустріли музикою і вишитими сорочками, щоб потім усунути від усякої театральної діяльності і змусити вмерти в злиднях, як і Курбаса...

Всіх поворотців Кремль спершу використовував, змушував обплывувати весь український незалежницький рух, а потім — так чи інакше — «виводив у разход». І «синодик» цей можна б було продовжувати без кінця.

Натякаючи на своє тяжке положення по повороті «на родину», М. К. Садовський писав до знайомих на еміграцію так: «Ми всі тут їмо пироги з грибами...» А читач уже сам додавав кінець цієї приказки: «Їж пироги з грибами і держи язик за зубами». Всі, що ще жили, що ще не були розстріляні — мусіли на «щасливій родині» тримати язик за зубами, а коли голосно говорили, то так, як Тичина і Рильський під диктат московського НКВД.

Щоб це побачити, вистачить прочитати «маніфест» Кука, з якого зразу видно, що його писав... Бо й для сліпого ясно, що це переклад із московського оригіналу. Такі слова, напр., як «воз'єднання», «побудова нового суспільства» (московське — «построєніє», а ми просто сказали б «будова» або «розбудова»), «оставатися» замість «лишитися», «серйозних успіхів» замість «поважних», «становище зараз таке» (московське «сейчас», а по-нашому треба сказати — «тепер»), «співвітчизники» — монструальний переклад московського «соотечественнікі», «карточний домок» замість «хатка з карт», «кормитися» замість «відживлятися» або «годуватися», «лекція по політиці» замість «лекція політики» та багато інших говорять самі за себе. Мучився якийсь «Кук» (або хто інший), перекладаючи оте «сочінєніє» якогось москаля-енкаведиста, але таки не вдалося добре перекласти з мови «старшого брата» на мову «молодшого»... А вже найкращим доказом, що не від «щирого серця» писав свій маніфест «Кук» (якщо це справді він був), свідчить таке речення: «Серйозних успіхів досягнув СССР... особливо коли до керівництва прийшов М. С. Хрущов...»

З тої цілої «писульки» видно, що в проводі компартії (та й у Нікіти Сергійовича) починається склероза мозку, коли вже десять років повторять ті самі бездоказові нісенітниці про «успіхи СССР», а які сам читач може легко збити, прочитавши хоч би першу-ліпшу советську газету про «маленькі дефекти механізму» або — як каже «Кук» — «тіневі явища» московсько-советського «строїтельства»...

Бракує концепту холуйським ідеологам компартії! А крім того, коли простягаючи руки до Гватемалі, Альжіру та інших країн, москалі так намагаються всіма способами унешкідливити українську еміграцію, хоч самі представляють її як «жменьку політичних банкрутів», — то видно, що зле є в ханстві московськiм! Що гістєрика і всі «переможні» крики Хрущова — це блєф, який стає очевидним щораз більший кількості думаючих людей на Заході... Не байкою є старий утертий вираз, а історичною правдою, що московський колос — колос на глиняних ногах. Правдою є також, що кремлівська шайка щораз більше боїться України.

Д. ШАЛДІЙ

СТАН ПРОМИСЛОВОСТИ СССР

Не маємо ще офіційно оголошених показників «Центрального статистичного управління» (ЦСУ) СССР про виконання плану підсовєтської промисловости в 1960 році. Та вони й непотрібні, бо комбінатори ЦСУ покажуть їх на основі усталеної партійної схеми: всі хиби, а то й провали промисловости приховають, а покажуть великі соціялістичні «успіхи» й «досягнення». Фальшуванням статистичних показників та брехливою пропагандою Москва буде переконувати світ, що вже в другому році хрущовської семирічки СССР обсягом виробництва низки важливіших видів промисловости випереджує головні «капіталістичні країни».

Ще на грудневій (1960 р.) сесії «Верховної ради» СССР голова Держплану В. Новіков дав директиву, як складати та оголошувати економічні показники про виконання плану в 1960 році. Він сказав, що совєтська промисловість та інші галузі господарки в 1960 р. розвивались із значним випередженням у порівнянні до тих завдань, що їх передбачено і визначено народно-господарським планом та контрольними цифрами семирічки. На підставі таких директив комбінатори ЦСУ складають усі економічні показники так, щоб вони «випереджували» контрольні цифри плану за 1960 рік та «свідчили про виконання і перевиконання плянів виробництва продукції совєтською промисловістю».

У згаданій доповіді Новіков, щоб виправдати досить поважні хиби, а навіть і провали в підсовєтській промисловості, навів із промови Хрущова на «Всесоюзній нараді передовиків соцзмагання і ударників комуністичної праці» такі слова: «...Ми мусимо бути вдоволені вислідами праці промисловости і транспорту... Але така вже природа комуністів і совєтських людей — ми не захоплюємося успіхами, якими великими вони не були б...» А тому — продовжував Новіков, — треба згадати й окремі недоліки, що виявилися у виконванні плану.

Ці «недоліки» Новіков схарактеризував так: Відставання в низці галузів промисловости з урухомленням і використанням усіх середників виробничої потужности. Деякі підприємства не виконали плянів виробництва в доборі та якості продукції, не використали раціонально матеріяльних ресурсів. На деяких окремих ділянках існують труднощі з забезпеченням підприємств окремими видами сировини, що сталося наслідком недоліків організації матеріяльно-технічного постачання та недостатнього вишукування додаткових ресурсів господарськими і пляновими організаціями.

Новіков подав, як звичайно, дуже загальною про «деякі» недоліки в «деяких» підприємствах. Значно ясніше пише про виконання плянів промисловости московська преса:

«Виконання виробничих завдань на багатьох підприємствах СССР не все залежить від робітників, бо їм значно перешкоджає, правду кажучи,

погана організація праці. На деяких підприємствах робітники цю справу не раз порушували перед адміністрацією, але зрушень для покращання організації праці й до цього часу немає. Отже робітники з місяця на місяць плянів не виконують, а це, у свою чергу, приводить до того, що цілі підприємства не виконують пляну...» («Труд», серпень, ч. 212, 1960).

»Хоч темпи зростання продукції сталі й перевершують завдання семирічного пляну, але на багатьох металургійних заводах не поспішають із запровадженням прогресивних способів виплавлювання сталі: розширення площі поду мартенівських печей, швидкі процеси виплавлювання, вироблення сталі понад плян, опалення агрегатів природним газом і т. п. Повільність праці металургійних підприємств, байдуже ставлення до нових прогресивних технологічних метод виробництва завдають великої шкоди советській промисловій економіці та виконанню виробничих плянів... На заводи Півдня прибуває залізна руда, місткість кремзему якої в два рази перевищує норму. Це збільшує час виплавлювання та витрати палива... Хоч про це Держплянові відомо, але він не вживає потрібних заходів, щоб усунути згадані недоліки. Особливу увагу повинні металурги звернути на поліпшення якості сталі, збільшення її асортименту, зокрема електросталі та різних легуючих марок високоякісної сталі. Для виконання цьогорічного пляну, як також і для плянів семирічки, вирішальне значення має запровадження комплексної механізації і автоматизації металургійних агрегатів, однак у тій ділянці існують ще дуже великі недоліки» («Правда», 30. 11. 1960).

»...У вугільній промисловості, як і в інших галузях виробництва радянської країни, на порядку денному стоять корінні проблеми технічного прогресу. Завдання полягає в тому, щоб швидше вирішити їх і добитися успіхів — зростання видобутку палива, поліпшення якості, зниження собівартості і своєчасного виконання плянів. Комплексна механізація всіх процесів вуглевидобування, наполегливе впровадження автоматизації мети. Важливою ланкою в механізації видобутку є скріплення покрівлі металевими стояками. Однак їх бракує, до них не ставляться уважно, по-господарському... У шахтах у вентиляційних штреках існує ще ручна або кінна відкотка вагонеток. Повільно виробляються машинобудівничою промисловістю самопересувні відбійні, навалочні і транспортувальні механізми. Не все гаразд з виробництвом комплексів і агрегатів інших типів. У заводах вугільного машинобудування пляни не виконуються..., а це значною мірою відбивається на механізації і автоматизації шахт, на виконанні державних плянових завдань у вуглевидобуванні... Конструктори і вчені створюють чомусь для однакових гірничо-геологічних умов по кілька типів машин, а при цьому, поряд із прогресивними зразками, розробляються менш досконалі механізми. Незабаром кінець 1960 року, а результати технічного переозброєння вугільних, залізнорудних та інших шахт не можуть задоволити...» («Робітнича газета», 13. 12. 1960).

«...Величезні темпи і широкий засяг будування нових підприємств та урухомлення промислової потужности накреслила для нашої країни соціалістична семирічка... Але, щоб їх виконати не можна працювати старими методами і засобами. Наше соціалістичне будівництво вимагає нових, прогресивних, індустріяльних метод виконання будівельних робіт. На жаль, не всюди виконуються плани промислового і житлового будівництва, темпи і якість роботи низькі. У цьому відношенні поважно відстають, напр., Горьківський, Челябінський, Харківський, Станіславський, Черкаський, Томський та ряд інших раднаргоспів країни. В багатьох містах розпорозуються сили і засоби по багатьох об'єктах будівництва, протягом року не забезпечується рівномірне передавання новозбудованих підприємств та житлових площ (будинків) для використання, плянові реченці порушуються. А це, в свою чергу, викликає поспіх, штурмовщину, недороблення, а досить часто і явний брак (зіпсуття) продукції будівельних робіт. Такі недоліки мають ще місце в низці республік і областей» («Правда», 19. 12. 1960).

«...За час, що минув після реорганізації управління промисловістю, пророблено значну роботу. Але корінного поліпшення в цій важливій справі до цього часу ще нема. Будування спеціалізованих підприємств здійснюється повільно, а пристосування для тієї мети цехів на діючих підприємствах — повністю не вирішує поставлених завдань. Підставовими причинами незадовільного розвитку спеціалізації і кооперування є поважні недоліки в плануванні, а головно в організаційно-технічній керівництві цією важливою справою... Треба відзначити також і те, що темпи розвитку потужности нафтопереробних заводів значно відстають від темпів зростання видобутку нафти. Темпи розвитку нафтової і газової промисловости, газифікації міст і робітничих селищ гальмуються недостатнім виробництвом сталевих труб, нафтової апаратури, компресорів і насосів (помп)... Обов'язково вже треба переглянути можливості збільшити переробку нафти на заводах РСФСР і УССР, прискіпити будівництво нових нафтопереробних заводів, магістральних газопроводів, компресорних станцій, а також збільшити виробництво нафтоапаратури, компресорів і насосів. Нарешті кардинально треба вирішити питання про збільшення виробництва сталевих труб та розвиток промисловости металевих труб, які надавалися б для газової, нафтової і хемічної промисловости та інших потреб... Сучасні потреби господарства в електроенергії вже випереджують збільшування енергетичної потужности, а для прискіпшення урухомлення електрівень не вистачає енергетичного устаткування... Ради міністрів низки союзних республік не роблять потрібних заходів для розвитку виробництва цементу, скла для вікон, м'якої покрівлі для дахів та інших будівельних матеріалів. На території РСФСР, УССР і БССР скупчено 91% загального обсягу виробництва скла в ССРСР, але в 1960 році скляна промисловість не виконує плянів... Відомо, що для збільшення валового збору зерна і поліпшення урожайности значну роль відіграють мінеральні добрива. Але підприємства виробництва мінеральних добрив будуються досить повільно, а кількість їх незначна. Капітало-

вкладення, призначені на цю галузь промисловости, повністю не використовуються. Сталіногорський і Лисичанський хемкомбінати та Чарджоуський суперфосфатний завод не виконали завдання в урухомленні виробничої потужности...» («Правда», 22. 12. 1960).

Яскраву характеристику стану підсоветської промисловости зробив у своїй доповіді на згаданій грудневій сесії і голова Бюджетної комісії І. С. Сенін, заявляючи, що кожний раднаргосп правдою і неправдою викручується, щоб зменшити для підприємств відрахування від прибутків на користь державного фінансового бюджету. Очевидно, це є т. зв. «місництво», але раднаргоспи навмисне його практикують, щоб уможливити підприємствам виконати та перевиконати державні виробничі плани, навіть і за рахунок перевитрат тих фінансів, що їх раднаргосп затверджує підприємствам, якими диспонує. Самозрозуміло, що перевитрати підприємством фінансового бюджету збільшують собівартість продукції, але для московських верховодів це не має жодного значення. Тиск, щоб збільшити визиск населення, побіжні податки на товари широкого вжитку в торгівлі, майже безкоштовне грабування вислідів праці робітників і колгоспників завжди дають Москві більше прибутків, ніж збільшення собівартости продукції. Для Москви головне те, щоб плани були перевиконані, щоб економіка, навіть провізорично, «доганяла» й «переганяла» передові «капіталістичні країни».

Між іншим, Сенін висловився так: «Маємо такі факти, що раднаргоспи, керуючись вузьковідомчими інтересами, зовсім звільняють найбільш рентабельні підприємства від сплати до бюджету відрахувань від прибутків або визначають їм навмисне зменшені завдання, а одночасно з тим головну частину сплат до державного бюджету призначають тим підприємствам, які не виконують планів нагромаджень. Вислідом такої практики є те, що нагромадження промисловости в першу чергу використовуються для потреб раднаргоспу, а зобов'язання перед державним бюджетом залишаються недовиконаними. В 1960 році Кемеровський раднаргосп заплинував відрахувань до державного бюджету понад 90% прибутків підприємствам будівництва і промисловості будівельних матеріалів, які не виконують планів фінансових нагромаджень, а найбільш рентабельним підприємствам раднаргоспу призначив значно менший відсоток відрахувань від прибутків. Таким способом за 9 минулих місяців 1960 р. державний бюджет не одержав від раднаргоспу 47 міл. карбованців. Тульський раднаргосп за 9 місяців 1960 р. план прибутків перевиконав на 87 міл. карбованців, а до бюджету відрахувань від прибутків не додав 6 міл. карбованців. Одеський раднаргосп за той же час план прибутків перевиконав на 46 міл. карбованців, а до бюджету не сплатив 43 міл. карбованців...»

З наведених фактів бачимо, як хрущовські раднаргоспи «хитрують». Адже підприємство, яке не виконало планів виробництва продукції, не має і прибутків. А коли так, то які можуть бути відрахування від них до державного бюджету? Так хитро-мудро раднаргоспи планують тому, щоб мати до власної диспозиції фінансові нагромадження.

Далі Сенін заявив таке: «Не можна вважати нормальним факт, що протягом низки років є перенапруження в постачанні металом промислового виробництва і капітального будівництва... В багатьох випадках метал витрачається з великими надвишками, а розрахунки свідчать, що витрати металу на машинобудівельних підприємствах можна щорічно зменшувати більше, ніж на 1 міл. тонн...»

Дивно, що в постачанні промислового виробництва і капітального будівництва металом впродовж багатьох років існує перенапруження! Дивно тому, бо, як відомо з офіційних показників ЦСУ, металургійна промисловість, починаючи від сталінських п'ятирічок і кінчаючи другим роком хрущовської семирічки, увесь час «значно перевиконує» плани виробництва металу та металевієї продукції. Тільки ж виробництво сталі в 1960 році збільшилося на 5 міл. тонн. Якщо вірити повідомленням ЦСУ, то виробництво чавуну постійно збільшується: 1956 р. — 35,754 тис. тонн, 1957 — 37,040, 1958 — 39,600, 1959 — 42,974; сталі: 1956 р. — 48,698 тис. тонн, 1957 — 51,176, 1958 — 54,920, 1959 — 59,971 тис. тонн.

Щось тут не гаразд. Офіційне ствердження Сеніним про існування перенапруження свідчить, що металургійна промисловість планів не виконує, а в ЦСУ — плани «перевиконуються».

В декого, хто читає про те, що Москва своїми плянами і різними засобами тиску на робітництво, зокрема на українське та інших немосковських народів, щорічно підвищує його визиск — виникає питання: як же ж так, людина — не машина, як можна вже ось так 43 роки щорічно підвищувати фізичний визиск робітництва?

Питання цілком зрозуміле й постараємося його в'яснити. Очевидно, людина — не машина, не верблюд і не коняка. Кожна людина має ту чи іншу фізичну силу, а найголовніше — розум, що керує людиною, як живою істотою та відновляє кожного разу її фізичні спроможності. Отже, визискуючи фізичні сили людини, визискується і її розум, і навпаки. Людина сама себе не визискує, коли працює для себе і користується вислідами власної праці за своїм уподобанням. Коли, напр., хлібороб на власній землі зібрав урожай і диспонує ним так, як він хоче — це не визиск. Але, коли у хлібороба, згідно з державними законами, урядовці забирають для держави хліб та ще й по мізерних цінах — це вже визиск! Коли хлібороб продає свій хліб добровільно по такій ціні, яка існує на ринку — це не рахується визиском. Але, коли висліди його праці привласнює собі держава або інша людина — це визиск, а з тим пов'язана також інтенсивність праці.

Для того, щоб підмітати вулицю звичайною мітлою треба витрачати фізичну силу і невелику кількість розумової енергії. Спеціальних кваліфікацій — не потрібно. Але для того, щоб підмітати вулицю машиною — треба не тільки витрачати фізичну силу, а також велику кількість розумової енергії. Отже, порівнюючи до звичайного замітача мітлою, шофер машини визискується інтенсивніше. Правда, шофер одержує і заробітну платню у 2-3 рази більшу, ніж звичайний замітач. Зате ж він впродовж

дня, наприклад, підмете машиною в 10 разів більше вулиць, ніж звичайний замітач.

Інший приклад. Коли ткаля в СССР у ткацькій фабриці працювала в 1958 році на одному верстаті та виробляла місячно 1.000 мет. тканини — одержувала 500 кар. заробітної платні. Але різні наглядачі, погоничі, пропагандисти й агітатори вимагали, щоб вона підвищила інтенсивність власної праці та перевиконувала норми. Це був рівень її визиску в 1958 році. А в 1960 році ткаля закінчила короткотермінові курси, ткацькі верстати удосконалили і її поставили працювати на чотирьох верстатах. Тепер вона виробляє місячно 6.000 мет. тканини, а заробляє 1.000 карбованців. Це вже інший, значно підвищений визиск. Але крім цього від неї знову ж таки вимагають, щоб вона перевиконувала норми, підвищувала темпи та інтенсивність праці.

Шляхів і способів до збільшення визиску робітництва є дуже багато. В СССР їх маскують постійним пропагандивним твердженням, що «советська держава» — це, ніби, «держава трудівників». Кляса визискувачів ніби знищена, а тому населення працює тільки для себе.

В 1960 році запроваджено в СССР семигодинний робочий день, але «упорядковано» (підвищено) норми виробів та зменшено тим самим заробітню платню. Коли в 1959 р. робітник за вісім годин виконував норму в 100%, то в 1960 р., за сім годин праці мусить виконати у 135%.

Замаскованим збільшенням визиску робітництва є і безкінцева злива соцзмагань, застосовування «досвіду праці» передовиків і ударників комуністичних бригад, різні звернення робітників якогось заводу до робітників інших заводів, щоб змагатися за виконання й перевиконання плянів, обіцянки виконати «достроково» хрущовську семирічку, запровадження нових, «прогресивних» метод праці і т. п.

Московська пропаганда твердить, що все це є «виявом ініціативи» підсоветського населення, яке, захоплене «щасливим життям соціалістичного суспільства», тепер «будує комунізм». Брутальна брехня! Ініціаторами тих усіх метод підвищування продуктивності і визиску населення є партійні наглядачі та підганяйли, що діють усяди.

Як відомо, у вуглевидобувній промисловості СССР увесь час існують великі хиби й недотягнення. Більшість вугільних шахт ледве виконує плянові завдання. В шахтах щомісячно проголошується «штурмовщина» — праця без днів відпочинку й т. п. Щомісячно виконання пляну стоїть під загрозою провалу. Щоб зарадити цьому, ЦК КПСС наказав через свою місцеву партійну організацію відомому стахановцеві, «знатному» шахтареві Донбасу, «героеві соціалістичної праці», депутатові до «Верховної ради» СССР, бригадирові бригади «комуністичної праці» — М. Я. Мамаєві, підвищити видобуток вугілля і продуктивність праці, застосувавши в себе в шахті комплексну механізацію і автоматизацію виробничих процесів, щоб таким способом «дати» ініціативу іншим. Про це саме писала «Робітнича газета» з 13. 12. 1960 р. Мамай партійний наказ виконав і в трудні минулого року звернувся з своїм «ініціативним листом» до колишнього (без року — тиждень) «донбасівського шахтаря» Хрущова. Лист

Мамая і відповідь Хрущова негайно вмістили на перших сторінках всі московсько-більшевицькі газети. І тепер, як кажуть, «пішла писать губернія»: ЦК КПСС ухвалив спеціальну постанову «Про ініціативу Мамаєва» і запропонував Обкомам, міськомам і райкомам партії, раднаргоспам, облвиконкомам, міністерствам і відомствам, Українській республіканській і обласним радам профспілок, ЦК і обкомам ЛКСМ України, господарським керівникам, партійним, профспілковим і комсомольським організаціям підприємств і будов — широко обговорити лист М. С. Хрущова бригаді М. Я. Мамаєва серед трудящих промисловости, будівництва і транспорту. Широка масово-політична і роз'яснювальна робота про важливість патріотичного почину бригади тов. Мамаєва повинна бути проведена серед робітників та інженерно-технічних працівників промисловости, будівництва і транспорту. Необхідно надати конкретну організаційно-технічну допомогу трудящим у розробці та виконанні соціалістичних зобов'язань на 1961 рік — третій рік семирічки, з урахуванням максимального використання виробничих резервів, механізації і автоматизації виробничих процесів та прискорення освоєння нової техніки...»

Вже наступні числа московсько-советських газет рябіли різними повідомленнями, схваленнями, закликами та обіцянками наслідувати бригаду Мамаєва, а лист Хрущова «викликав гарячий відгук тисяч і тисяч трудівників усіх галузів народного господарства...» Отака «ініціатива» різних мамаїв збільшує щороку визиск підсоветського населення. Для робітництва, що чинить спротив цьому визискові, всі ці соцзмагання, заклики, самокритикуючі виступи і т. п. — є тою партійною нагайкою, яка «патріотично» підганяє їх підвищувати видайність праці та виконувати визначені виробничі плани.

*

Ще гіршими, ніж в цілому СССР, є стан промисловости та положення робітництва в поневоленій Україні. Знаємо наперед, що московсько-більшевицькі гнобителі України, оголошуючи підсумки виконання плану за 1960 рік, будуть твердити, що в Україні план випуску валової продукції виконано, а понад план вироблено також чимало. Але, як працювала, як виконувала й перевиконувала промисловість в Україні московський план, у якому положенні знаходиться українське робітництво — Москва не скаже. Тільки дещо відкриє нам московсько-більшевицька преса, але тільки те, чого вже не можна приховати. Деякі уривки з московської преси українською мовою наведемо тут:

«...Не дбають на «Запоріжсталі» про охорону праці робітників, приховують випадки травматизму, використовують робітників не за спеціальністю, ущерблюють у заробітній платні... Тісне розміщення устаткування і верстатів, погане освітлення цехів призвели до того, що за останній час тут почастишали виробничі трамви. Але належного акту на них не складається, у документах непрацездатности робітників навмисне записується «побутова» трамва, а не на виробництві. Голови цехових професійних комітетів не звертають на це уваги, щоб не псувати взаємин з адміністрацією...» («Робітнича газета», 9. 10. 1960).

«...На заводі ім. Держинського простої доменних печей становлять 1,4% при плані 0,8%, мартенівських — 11,8% при плані 8,6%, прокатних — 14% при плані — 11,7%. Найбільші металургійні підприємства Дніпропетрівщини — заводи ім. Петровського та ім. Держинського не виконали 9-місячного завдання по підвищенню продуктивності праці...» («Радянська Україна», 26. 11. 1960).

«...Перше і найголовніше, що нам треба — це виконання плану і соціалістичних зобов'язань кожним підприємством. Адже є ще немало підприємств, де не тільки не дорожать своїм словом виконувати соціалістичні зобов'язання, але й державний план не виконують... У Донбасі по видобутку вугілля відстає ряд вугільних трестів Сталінського раднаргоспу, серед них: «Горлівськвугілля», «Держинськвугілля», «Куйбишеввугілля»... У цілому по республіці не справились із завданням і металурги. Серед відстаючих — завод «Криворіжсталь», який не виконав плану по всьому циклу, завод ім. Петровського, завод ім. Держинського, «Запоріжсталь» та інші...» («Робітнича газета», 27. 11. 1960).

«...За минулих два місяці в Сталінському раднаргоспі серед відстаючих підприємств залишаються трести: «Куйбишеввугілля», «Горлівськвугілля», «Держинськвугілля». Планового завдання не виконали шість вуглевидобувних трестів...» («Радянська Україна», 27. 11. 1960).

«...В цехах Київського кабельного заводу немає для робітників газованої води. Під час короткої обідньої перерви немає де напитись навіть звичайної води... На Київській взуттєвій фабриці ч. 4 робітники заходять до їдальні, щоб пообідати, і повертаються назад ні з чим. Місць у фабричній їдальні майже вдвоє менше, ніж кількість робітників. Але й ті, хто попадає в їдальню, незадоволені. Тут несмачно готують, вибір страв обмежений... Склянки чаю не вип'єш...» («Робітнича газета», 30. 11. 1960).

«...Сьогодні слово «цемент» стало таким же ваговитим, як і слова «метал», «жемія», «автоматика». Особливо зросла потреба в цементі у зв'язку з узятим партією курсом на всебічну індустріалізацію будівництва... Однак, не зважаючи на те, що переважна більшість підприємств успішно справляється із завданням, план третього кварталу цементники республіки (України, — Д.Ш.) не виконали» («Радянська Україна», 25. 10. 1960).

«...Підприємства чорної металургії України невдало почали грудень місяця. З планом по всьому металургійному циклу не справилось жодне підприємство...» («Робітнича газета», 8. 12. 1960).

«...На Луганському заводі 20-тиріччя Жовтня в цехах допускаються великі простої устаткування. В цьому році дільниця, яка виробляє пальці для тракторних гусениць утратила через простої 27.900 людино-годин, бо не було металу. Аналогічне становище і на дільницях по обробці втулок, валиків, колінчастих валів. З річним планом підприємство справляється не по всіх показниках...» («Робітнича газета», 9. 12. 1960).

«...Завод «Трактородеталь» Хмельницької області виробляє різні запасні частини для сільсько-господарських машин, та планів не виконує,

і лише тому, що винні заводи-постачальники: Дніпропетрівський трубо-прокатний завод ім. Леніна, Харківський тракторний завод, база «Машпостачзбут» Вінницького раднаргоспу, український республіканський трест «Південзахідтрансбуд» та інші...» («Робітнича газета», 14. 12. 1960).

«...Молодий робітник комбайнового заводу ім. Петровського поскаржився в суд, що його незаконно звільнено з праці. Суд виявив, що робітник звільнений наказом директора, погодженим з заводським комітетом профспілки (всіх формальностей додержано), за прогули та інші порушення трудової дисципліни. Але згодом виявилось, що на заводі погано підготувались до переходу на семигодинний робочий день, не організували як слід виробництва. Через несвочасну видачу робітникам заряджень праці почастишали простої, зменшилися заробітки. Робітники втрачають інтерес до заводських справ...» («Робітнича газета», 16. 12. 1960).

«...На заводі «Комунар» у м. Запоріжжі один робітник через несподівану трамву, що сталася з ним на підприємстві, мав переходити на пенсію, та замість того його було дирекцією «списано» (звільнено, щоб приховати нещасні випадки на виробництві і не платити пенсії. — Д. III.)... Одному слюсареві заводу запропонували виготовити деталь, але це було йому не під силу. — «Для цього потрібно уміння, — сказав слюсар. Ось коли підовчусь тоді...» — «Звільнити за невиконання розпорядження!» — звелів начальник цеху, а директор підписав наказ і слюсара звільнено» («Робітнича газета», 17. 12. 1960).

«...За десять місяців 1960 р. 29 підприємств Львівського раднаргоспу не виконали виробничих планів. Зокрема не виконано завдання по ряду головних виробів та підвищенню продуктивності праці. На підприємствах і шахтах великі простої устаткування і механізмів...» («Радянська Україна», 13. 12. 1960).

«...На Київському заводі «Кінап» («Кіноапаратура» — Д. III.) головуючий на загальних зборах профспілки запрошує присутніх подавати запитання. Голова завкому (голова заводського комітету профспілки, а не завідуючий комітетом, як неправильно розшифрувала одна українська газета на еміграції, — Д. III.) перечитує подані до президії записки, а далі говорить: — «Запитань чимало, але я буду відповідати не на всі. На деяких немає підписів...» Це викликало гомін і збудження в залі. Присутні гостро протестують проти такої заяви голови завкому... Зачитується чергове запитання: «Чому наша постійно-діюча виробнича рада перетворилась у постійно-недіючу?»... «Чому не виконується виробничий план і як на це реагує завком?» — запитують робітники.

Відповідь голови завкому: — План не виконується тому, що нереальний, завищений, не забезпечений замовленнями. В таких умовах про соціалістичне змагання годі й думати...» («Радянська Україна», 15. 12. 1960).

Як подає «Радянська Україна» (28. 12. 1960), в днях 27-28 грудня мин. року відбулась Четверта сесія «Верховної Ради» т. зв. УССР, яка розглянула такі питання:

1. Про державний план розвитку народного господарства Української ССР на 1961 рік.

2. Про державний бюджет УССР на 1961 рік і про виконання державного бюджету за 1959 рік.

3. Про кримінальний і кримінально-процесуальний кодекси УССР.

4. Про затвердження указів Президії Верховної ради УССР.

Доповідь про перше питання читав заступник голови «Ради міністрів» т. зв. УССР, голова Держплану, П. Я. Розенко, а співповідь — голова Бюджетної комісії Л. С. Ванденко.

Обидві доповіді — «кадження» ЦК КПСС і Хрущову, пропагандивні заявлені московські фрази про «видатні досягнення в розвитку народного господарства» і т. п. Але при кінці доповідей обидва «оратори» сумно огустили голови й прослезилися. Точнісінько так, як у приказці: «рахували — веселилися, підрахували — прослезилися».

«...Товариші депутати! — кликав Ванденко. — Якби раднаргоспи і виконкоми місцевих рад домоглися виконання завдань по випуску продукції кожним без винятку підприємством і здійснення запланованих заходів у запровадженні нової техніки, то план промислового виробництва і нагромаджень виконувався б значно краще. Між тим, в третьому кварталі ц. р. план випуску продукції не виконала значна кількість підприємств. На 1 жовтня 97 підприємств раднаргоспів замість запланованих прибутків дали збитки, а 217 підприємств мали збитки в розмірах, що перевищують план (тут іде мова про план «збитків» — Д.Ш.). Чимало таких підприємств є в Дніпропетровському, Львівському і Станіславському раднаргоспах. Ще не всі керівники підприємств мобілізують внутрішні ресурси для переходу на рентабельну роботу. В справі поліпшення техніко-економічних показників виробництва значне місце належить ефектовному використанню виробничої потужності. Проте виробнича потужність на багатьох промислових підприємствах освоюється ще дуже повільно... Багато додаткової продукції і надпланових нагромаджень можна було б одержати, якби всі наші підприємства використовували наявні відходи виробництва. Між тим, надпланові лишки виробничих запасів та головної продукції за останній рік збільшилися...»

Ванденко промовчав причини, чому «збільшилися лишки виробничих запасів», а збільшилися вони тому, що в погоні за обов'язковим виконанням виробничих планів підприємства виробляють неякісну й нікому непотрібну продукцію.

Розенко говорив і про «підвищення» в 1960 році «добробуту та культурного рівня населення», про «збільшення товарів народного споживання».

Як «підвищився» матеріальний і культурний рівень життя народних мас, та як «збільшився» випуск товарів «народного споживання» свідчить нам знову ж московсько-большевицька преса.

Гумористичний журнал «Перець» (ч. 24, 1960), друкований на «українському мові» подає, що: «...В селі Кам'янці, Ланчинського району на Станіславщині в крамницях немає сигарет і гальянтерії... В м. Бердичові куліці не замощені й неосвітлені, йдучи ними можна вивихнути ноги... В Сімферопільській артілі «Хемчистка» пальто перефарбують так, що його викидається на смітник... В м. Сенкевичівка, Горохівського району

на Волині, вже три роки «будують» гуртожиток, школи, майстерні та пральню, і ніяк не збудують... Львівський меблевий комбінат випускає такі шафи, столи, стільці й т. п., що в них відпадають ніжки, двері тощо... Запорізький облбудтрест «будує млини», на будівництво яких, як пише «Перець», витрачається: «на земляні роботи — 3 роки, на мурування стін — 10 років, а кінець будівництва — як Бог дасть».

Таких фактів про «щасливе й заможне» життя українського народу можна навести без ліку. Ось що пише советська не «гумористична», а «поважна» преса:

«...На військовому буксирному кораблі тількищо скінчився обід. На перше дання була зупа з перлової січки, на друге — каша з перлової січки. М'ясні страви ось уже готуються декілька днів. Виявляється, що на буксирі залога по декілька днів сидить без хліба...» («Советский флот», 7. 4. 1960).

«...Важко повірити, що в Києві неможливо купити дитячого одягу. Протягом 3-ох місяців я побував у 57-ох магазинах, щоб купити для 15-тирічного сина демісезонове пальто, і скрізь продавці казали, що таких речей у продажу майже не буває... В одному магазині показали мені пальто виробництва Київської кравецької фабрики ім. Смірнова-Ласточкина. Ціна — 602 карбованців. Якби мені це пальто й даром давали, я його не взяв би. Фасон такий, що свитка, описана колись М. В. Гоголем, була куди гарніша». — Так пише один робітник у «Радянській Україні» (19. 11. 1960).

«...В редакцію «Комсомольської правди» надійшло декілька листів із Полтавщини. В них пишеться, що в крамницях досить часто нема молока, м'яса, риби. В м. Полтаві з продуктами дуже зле, а ще гірше в інших містах області, зокрема в Миргороді, Лубнях, Пирятині...» (Комсомольська правда, 10. 12. 1960).

Тепер ще «дамо слово» Л. С. Ванденкові (з його промови на грудневій сесії), і образ «культурного й заможного» життя українського народу буде досить ясний:

«...Досі ще спостерігається відставання у будівництві соціально-культурних закладів. Річний план введення в дію дитячих ясел за 10 місяців ц. р. виконано лише на 40,7%. Особливо відстають Дніпропетрівська, Херсонська та Кримська області. Будівництво загальноосвітніх шкіл, дитячих садків та об'єднаних закладів провадиться із значним порушенням реченців. Слід звернути увагу Міністерства охорони здоров'я на факти неукomплектованості лікувальних закладів медичними працівниками, великої плинності лікарських кадрів. Треба поліпшити постачання медикаментами, лікувальної та діагностичної апаратури... Система споживчої кооперації відстає у виконанні плану роздрібного торговельного товарообороту... В багатьох крамницях Приазовського, Пологського, Михайлівського, Верхньохортицького районів Запорізької області в третьому кварталі не було від 30 до 100 найменувань товарів обов'язкового асортименту... Деякі підприємства не виконують своїх зобов'язань у достав-

ленні продукції торговельним організаціям, ряд підприємств виробляє продукцію низької якості. За 11 місяців 1960 р. промисловість не додала торговельним організаціям кравецьких і трикотажних виробів та товарів культурно-побутового призначення на 10 мільйонів карбованців. Недоброякісний одяг виробляють кравецькі фабрики — Павлоградська і Криворізька Дніпропетрівського раднаргоспу, Кіровоградська — Черкаського раднаргоспу, фабрика ім. Володарського — Запорізького раднаргоспу. 43% виробів меблевих фабрик було повернуто на дороблення, а на підприємствах Львівського раднаргоспу і Львівського облвиконкому 30% товарів народного споживання було визначено неякісними... В Україні діє майже 30 тисяч майстерень побутового обслуговування населення, але вони не задовільняють потреб населення, не задовільняє також і якість виконуваних робіт...»

Отак, тільки на основі вісток московсько-советської преси та висловів московських лакеїв, виглядає «поліпшення» матеріального добробуту українського народу в поневоленій Україні.

Про стан сільського господарства та «життєвий добробут» колгоспників напишемо в іншій статті.

Лариса МУРОВИЧ

ПЕРШИЙ ШОНЕР

Сніги, як срібний, безконечний сплав,
Землянки схожі на зв'язані кліті —
На прерії в життя свого цвіті
Зійшлись мужі з уярмлених держав.

Один між них клунок свій відкривав,
З скарбами найдорожчого на світі
Євшану зілля, з ароматом трав
Родимих піль і їх живих привітів.

Ізгой і син країни, що в огні
Сховав свій біль у серця глибини,
Бо він із долею не примирився.

Й тому з клунка — гартований в боях —
Підніс у гору батьківщини стяг,
Щоб на чужині славою укритися.

Михайло ПАВЛЮК

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕФОРМ

Ідеї земельних реформ мають свої початки ще з часів Республіканського Риму. Брати Гай і Тіберіус Гракхи, що походили з упривілейованої аристократії (патриціїв), ще 140 років перед Різдом Христовим завзято відстоювали в Римському сенаті необхідність провести земельні реформи, щоб розміри земельних маєтків обмежити 500-ма моргами. Необхідність земельної реформи брати Гракхи обґрунтовували тим, що дальша пролетаризація селянської верстви Риму декласує селянство і допровадить до того, що республіканський устрій Риму без економічно міцної селянської верстви не матиме соціально міцного ґрунту.

Доля братів Гракхів була трагічна. Тіберіуса забили противники реформи в 131 р. перед Христом, а Гай загинув у 121 р. у вуличних боях разом із 3.000 прихильників земельної реформи. Приблизно через 90 років, коли Юлій Цезар перейшов Рубікон із своїми легіонами з Галлії, наступив початок кінця Республіканського Риму¹.

Щойно, приблизно, через 2000 років після трагічної смерті братів Гракхів, селянство Європи почало виборювати собі право на збільшення посідання землі, але й то в першу чергу шляхом революції, а не шляхом земельних реформ. Велика французька революція дала селянам Франції землю і волю, і це був початок здійснювання ідей аристократів Республіканського Риму, братів Гракхів.

Чим же можна пояснити провал почину братів Гракхів та провал безліч повстань селян і рабів Римської імперії, а також і пізніше, впродовж майже 2.000 років?

Брати Гракхи були ідеалістами-утопістами. Їхні ідеї дуже привабливі в наші часи, але тоді коли жили Гракхи, вони (ідеї) були суперечні розвиткові людського суспільства, що йшов у напрямі організування суспільства у державні форми співжиття. Щоб перетворити безліч півдиких племен у державне суспільство, зокрема в Середній і Східній Європі, де існував постійний переселенський рух, — треба було відповідного протягу часу та відповідної організуючої верстви, що посідала б командну позицію в економіці Європи. Лише великі земельні маєтки з рабською чи кріпацькою робочою силою могли дати цій провідній верстві необхідні економічні ресурси, бо в ті часи земля була майже самотнім капіталом. Як відомо, Римська імперія та її провідна верства великих землевласників не могли оборонити себе від навал мандрівних народів Середньої та Східньої Європи. Державна організація Європи, яку так успішно почали римляни в південній частині континенту, була цілком

1) Meyers: Kliener Konversations-Lexikon, стор. 239

зруйнована. Процес організування суспільства Європи в певні державні форми був відсунений на декілька століть, а з часом пішов іншим шляхом — шляхом феодалізму. Економічні підвалини феодалізму базувались на посіданні феодалами та їх васалами величезних земельних маєтків. А пізніше феодалний державний устрій перейшов в абсолютні монархії, часом із різним національним складом, але і влада монархів спиралася на верству аристократії, що посідала землю, яка в той час була основним капіталом суспільства.

Велика французька революція принесла повну поразку верстві великих землевласників. Звільнила селянство від кріпацтва, а разом із тим був проведений розподіл земель та іншого майна великих землевласників Франції.

Так відкрилась нова сторінка історії суспільства Європи, що визначила початок занепаду провідної ролі земельної аристократії в житті суспільства. Ідеї братів Гракхів знайшли своє втілення, але не у вигляді земельних реформ, а у вигляді кривавої соціальної революції.

Однак соціальні процеси в суспільстві відбувалися дуже повільно. Кріпацтво в Московській імперії скасовано щойно через 70 років після Великої французької революції. В деяких державах Європи проблеми земельних реформ не втрачали своєї гостроти, не згадуючи про гостроту цього питання в державах вільних частин Азії, Африки та Південної Америки.

ЧИННИКИ, ЩО СПРИЯЛИ РОЗКРІПАЧЕННЮ СЕЛЯНСТВА ТА ЗЕМЕЛЬНИМ РЕФОРМАМ ПІСЛЯ ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Селянство Франції, хоч позбулося кріпацтва і одержало землю, не спромоглося утримати республіканський устрій Франції. Матеріально забезпечене і вдоволене своєю перемогою, воно найбільшою мірою спричинилось до військових успіхів Наполеона, армії якого на 95 % складалися із селян Франції. Переможні походи селянської армії Наполеона розповсюдили революційні ідеї по всій Європі, і саме вони найбільше сприяли військовому генієві Наполеона. Поразки Наполеона в Іспанії і в Московській імперії пояснювались переважно тим, що народні маси цих двох дуже відсталих держав не були підготовані до того, щоб прийняти революційні ідеї селянських армій Наполеона.

Велика французька революція відбулася під проводом нової суспільної верстви — інтелігенції, як ліберального так і радикально-революційного напрямків. Хоч Наполеон проголосив себе імператором, але він, без сумніву, належав до верстви інтелігенції ліберального напрямку. Заслання Наполеона на острів св. Олени та перемога реакції під проводом Московської імперії — стримали зріст впливів верстви інтелігенції, все ж таки ця верства в усіх державах щораз більше приходила до голосу, особливо в літературі, і в сорокових роках минулого століття оформилась у течії ліберального і радикально-соціалістичного напрямків. Всі ці течії інтелігенції завзято поборювали кріпацьку систему та домагалися земельних реформ на користь селянам.

Велика французька революція викликала також вихід на історичну арену ще другої нової верстви — промислової буржуазії. Розвиткові цієї верстви сприяв Наполеон і вона, після селянства, була другою опорою його влади.

Винахід парового двигуна (рушія) спричинився до технічної революції в галузі промислу. Він уможливив розбудову заводів із концентрацією в них значної робочої сили. До того ж часу промислове виробництво виконувалось ремісниками переважно вдома або в т. зв. мануфактурах (спільні майстерні, але без силової парової машини). Продукційність праці ремісників та мануфактур була незвичайно низька. Паровий рушія дав поштовх до винаходів низки машин, що працювали силою пари. Таким способом продукційність праці сильно зросла. Зростаюча заводська промисловість потребувала капіталів та припливу робочої сили. Але виявилось, що робітник-кріпак не дає такої продукційности праці, як дає робітник вільний, тому верства промисловців почала виступати проти системи кріпацтва. Згодом розвиток залізничного та пароплавного транспорту дуже збільшив швидкість транспортування вантажів. Прибутки промислової буржуазії зростали, а разом із ними зростали економічна вага та впливи промисловців.

Так із винаходом парового двигуна і наслідком виникнення заводського виробництва та економічно сильної верстви промислової буржуазії, верства багатоземельної упривілейованої аристократії, що впродовж багатьох століть була основною організуючою силою в суспільстві Європи, почала швидко здавати свої економічні й політичні позиції в західній частині Європи.

Поширення заводської промисловости утворило нову верству заводсько-го пролетаріату, який у наші часи — міцно зорганізований у профспілках і має великі політичні та економічні впливи. В період боротьби проти кріпацтва ця нова верства не була впливовою, але тому, що складалася майже виключно з колишніх селян — вона завжди утотожнювала свої інтереси з інтересами селянства. Такі були основні чинники, що сприяли звільненню селянства Європи від кріпацької залежності.

ЕКОНОМІЧНЕ ЗМАГАННЯ МІЖ СЕЛЯНСЬКИМИ ГОСПОДАРСТВАМИ ТА ГОСПОДАРСТВАМИ ВЕЛИКИХ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ

В кожній країні, де скасовано кріпацтво, виникали труднощі як для великих землевласників (дідичів), так і для селянства. Перед великими землевласниками виникла konieczність перейти на найману робочу силу, а для цього треба було купувати сільсько-господарські машини, щоб підняти продукційність праці робітників. Механізація господарства вимагала значних коштів, а земельна аристократія привикла була витрачати свої прибутки на власні, часом дуже примхливі потреби, а не на удосконалення сільсько-господарського виробництва. Отже був потрібний новий тип господаря великих земельних маєтків. В Московській імперії земельна аристократія навіть під час революції 1917 року зали-

шилась такою, якою була, не переродившись на господарів нового типу. На заході Європи справа стояла краще, особливо в тих державах, які швидко розвинули свою індустрію. Тут машини коштували дешевше. Забезпечений збут продукції та переродження земельної аристократії впливали позитивно на формування нового суспільства.

Селяни під час касування кріпацтва одержували деяку кількість землі, але завжди на довготерміновий викуп. Таким чином, одержавши волю і землю, потрапляли в скрутне фінансове положення, бо не мали змоги придбати не то сільсько-господарських машин, а навіть і власної коняки.

В державах західньої Європи, які швидко індустріялізувались, селянство значно швидше подолало всі ці труднощі. Але в Московській імперії, навіть під час революції 1917 року біля 20 % селянських господарств ще не мали коней. Розвиток індустрії в багатьох державах західньої Європи постійно давав працю зайвому сільському населенню. В Московській імперії і на Балканах індустрія ледве починала розвиватись. Балканські держави не мали заморських колоній, а колонії Росії в межах її імперії не мали достатньої кількості придатних для землеробства земель. В селах Московської імперії і балканських держав приріст населення був завжди дуже значний і селянські господарства роздрібнювались та ще більше втрачали свою вартість. У Західній Європі, напр., в Німеччині, щоб запобігти роздрібненню господарств уведено майорат — лише старший син міг дістати в спадщину землю. Це було можливе тому, що зростаюча промисловість поглинала зайву частину селянського населення. Так утворились міцні, переважно середняцького типу, селянські господарства, що почали механізуватись, вводити семипільну систему сівозборів, вживаючи штучних погноїв.

В кінці минулого століття на Заході в індустріялізованих державах міцні середняцькі селянські господарства не тільки витримали змагання з господарствами великих землевласників, а й давали більше збору з гектара землі, ніж землі великих землевласників, хоч, напр., дідичі Німеччини завжди відзначалися господарністю.

Натомість у Московській імперії аграрна проблема з кожним роком усе більш і більш загострювалась, що й привело до великих селянських повстань у 1904-05 роках. Перед цією революцією і після неї в Росії у фаховій пресі та в різних часописах була розгорнулася ширша дискусія на тему переваги великих господарств та господарств малих, селянських. Основні аргументи в цих дискусіях не втратили своєї вартості і в наші часи, тим більше, що тепер вони винятково актуальні у зв'язку з широко запланованим наступом московського імперіялізму в країнах, де аграрні проблеми дуже гострі.

Прихильники земельних реформ завжди захищали свої позиції, але різнилися між собою поглядами, узалежненими від різних ідеологій. І так:

1) Ліберальна течія пропонувала якнайширші земельні реформи, щоб наділити селян землею на довготерміновий викуп, з кредитуванням ко-
лишніх великих землевласників через спеціальний банк. На думку цієї

ліберальної групи, така реформа розв'язала б на деякий час земельну проблему і задовольнила б прагнення селян мати свою землю. Це мав бути політичний ефект для втихомирення аграрних антагонізмів у селі. Для дальшого економічного розвитку сільського господарства ліберали пропонували дати селянам великі можливості в набутті кредитів, у кооперативній організованості, в продажі збіжжя і закупі машин. Основною метою земельної реформи мало бути міцне середняцьке господарство. Ліберали пропонували підтримати таке господарство там, де воно вже існувало, а в центральній Московщині скасувати громадське землекористування (община), як найбільш відсталу форму землекористування в тодішній Московській імперії.

Одночасно ліберальна течія сподівалась, що дідичі, одержавши гроші від селян за викуп їх землі, будуть змушені спрямувати ці капітали на фінансування розвитку промисловості, або самі будуть організувати промислові підприємства і таким способом дадуть працю зайвій частині селянського населення. Такий проєкт земельної реформи потребував, звичайно, значних капіталів, що їх трудно було для цієї мети акумулювати, але ліберали сподівались, що лібералізація режиму спричиниться до припливу капіталів із Заходу. Як бачимо, пропозиції лібералів мали на меті організувати сільське господарство Московської імперії, приблизно, за зразком тодішньої Німеччини.

2) Соціалісти-революціонери (немарксисти) пропонували відобрати землю від великих землевласників без викупу. Були проти скасування громадського землекористування в центральній Московщині. Вони не вдовольнялися земельними реформами і хотіли викликати соціальну революцію. На їх думку, аграрна революція визволить нарід, а це вже дасть можливість розв'язати всі інші господарські проблеми, в тому й проблему швидкої індустріялізації. Вони не турбувалися тим, що велика аграрна революція приведе до руїни сільсько-господарських капіталів та знищить маєтки не тільки дідичів, а також і заможних селян (в Україні — козаків). В деяких місцевостях могли виникнути поважні криваві сутички між самими селянами (Дон, Кубань та інші).

Ідеалом соціалістів-революціонерів була аграрна революція типу Великої французької революції. Але вони не брали до уваги тих істотних різниць у соціальному складі селянської верстви, які існували під час Великої французької революції і в Московській імперії при кінці минулого століття.

3) Соціалісти-марксисти обидвох напрямків завзято захищали общинне користування селянською землею в центральній Московщині, вбачаючи в общині елементи соціалістичної системи користування землею. З політичних міркувань проголошували себе захисниками інтересів безземельного й малоземельного селянства, але загально стояли осторонь від дискусії про аграрні реформи. Виступали проти ідеї міцних середняцьких господарств, бо ця система була протилежністю до ідеалу марксистів — великого колективного господарства, а не приватно-власницького.

4) Хоч із розвитку аграрних відносин у XIX-му столітті було видно, що часи великих земельних маєтків, що були в посіданні земельної

аристократії, минають, що ця верства втрачає свою провідну, організуючу роль в суспільстві, що селянство скоріше чи пізніше мусить одержати землю на власність, усе ж таки велика більшість дідичів Московської імперії далі боронила свої політичні привілеї та непорушність їх права на великі землеволодіння. Вони не хотіли брати до уваги навіть того, що їхні маєтки були обтяжені кредитами в банках без будь-яких виглядів на можливість сплатення боргів, бо рентабельність їхніх маєтків була такою низькою, що не витримувала навіть сплати відсотків за позичку. Покладаючись на свої командні позиції в політичній системі царату і Державної думи, до якої могли бути обрані тільки особи, які мали не менше 250 десятин землі, дідичі Московської імперії спротивлялися ідеї будь-яких земельних реформ, а їхні економісти висували такі аргументи спротиву:

а) Великі маєтки дають переважну частину товарового зерна державі на експорт, тому Росія має сприятливий баланс зовнішньої торгівлі та постійний приплив золота.

б) Роздрібнення шляхом земельних реформ великих маєтків зруйнує і досяги в ділянці механізації сільського господарства. А коли взяти до уваги факт, що біля 35 % землі в Росії належать дідичам, то земельна реформа викличе зменшення гуртового збору врожаю, бо селяни не будуть спроможні використати землю в тих районах, де земельні площі великі, а густота селянського населення відносно незначна (південь України, Кубань, Донщина та Заволжя)².

в) Земельні реформи не можуть розв'язати аграрної проблеми назавжди і через 10-15 років вона знову набере гостроти, бо природний приріст селянства швидко зростає.

г) Врешті великі землевласники твердили, що селяни можуть більше заробити, працюючи наймитами на ланах дідичів, ніж на своєму власному карлуватому господарстві.

Всі ці аргументи противників земельних реформ мали свою піставу, але всі вони втрачали свою силу перед фактом, що велике господарство землевласників не могло сплатити банкових боргів, бо рентабельність їх була дуже низька. І вже сам один цей факт зводив нанівець усі аргументи противників земельних реформ, бо показував, що сільське господарство Московської імперії прямувало до катастрофи. Селянські господарства не могли економічно міцніти, бо бракувало їм землі та обігових коштів, а господарства великих землевласників були на шляху поступового фінансового банкрутства. Отже було ясно, що в такій ситуації мусить прийти до політичної катастрофи ще швидше ніж до економічної. Але великі землевласники, покладаючись на реакційний царський уряд і таку ж саму Державну думу, не хотіли брати до уваги політичних чинників. Жовтнева революція 1917 року була великою

²) Великі земельні маєтки були по всій Московській імперії, за винятком Архангельської губернії та Сибіру. В тих місцевостях раніше не було кріпацтва.

мірою наслідком недооцінення політичних факторів у процесах розвитку аграрних відносин у Московській імперії. Великі землевласники втратили всі свої маєтки, а багато з них — і своє життя. Селяни поділили між собою землю, але потрапили під владу антинародної московської комуністичної партії, стали колгоспними кріпаками нової Московської імперії під диктатурою пролетаріату. Запровадивши колективну систему господарства (колгоспи, радгоспи), московські більшовики вже понад тридцять років намагаються показати економічну ефективність їхньої господарки, але ще й досі на 10-15% збирають менший урожай із гектара, ніж за відсталого сільського господарства царської Московської імперії.

Після революції 1917 р. були проведені часткові або повні земельні реформи в Туреччині, Румунії, Польщі, Німеччині, Литві та Естонії.

Так закінчились змагання між селянським сільським господарством та господарством великих землевласників. В індустріялізованих державах Західної Європи виграли середняцькі міцні господарства, а на теренах сучасної Московської імперії, т. зв. ССРСР, такі господарства взагалі перестали існувати, так як і великі приватно-власницькі господарства.

ТАКТИКА КОМУНІСТИЧНОЇ МОСКВИ СУПРОТИ ВИРІШЕННЯ АГРАРНИХ ПРОБЛЕМ В НЕКОМУНІСТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

Московські комуністи на чолі з Леніном знали, що тільки завдяки проведеним земельним реформам їм пощастило у вирішальний момент одержати підтримку пролетаріату, безземельного і малоземельного селянства. Таким способом вони здобули владу й закріпили свою диктатуру. Швидко після революції вони також усвідомили собі, що робітники західних індустріялізованих, навіть і напівіндустріялізованих держав не дадуть підтримки московським агресивним замірам, бо пересічний робітник не бачить для себе жодної конкретної користи з націоналізації, а малоземельний чи безземельний селянин у соціальній революції бачить перш за все можливість придбати собі на власність землю, що до того часу належала великим землевласникам.

Дрібновласницька стихія завжди спонукувала селян до боротьби за землю, а робітників — лише за підвищення заробітної платні та поліпшення умов праці.

Коли так виглядала справа з перетягненням наймитів і пролетарів у західних індустріялізованих державах на бік комуністів зараз після жовтневої революції, то тепер, коли робітники стали дрібними власниками з економічного погляду, а не пролетарями, якими були раніше, Москві видається, що найбільш пригожим ґрунтом для революційної підривної роботи є аграрні антагонізми в багатьох країнах.

Поки Московська комуністична імперія почувала себе надто слабою, вона не відважувалась робити спроб використати для своєї мети аграрні антагонізми в інших державах. Але після другої світової війни Москва почала діяти й на цьому відтинку, застосовувавши таку тактику:

1) Вживати всіх заходів, щоб перешкодити земельним реформам в країнах, де аграрні відносини загострені. Особливо це стосується до

тих держав, що межують з ССРСР. Таку ж саму тактику Москва була застосувала і до Ірану, Південної Кореї, Японії та Китаю, що був під владою Гоміндана. Москві найбільше залежало на тому, щоб кожному некомуністичному урядові тих держав перешкодити провести земельні реформи, які пішли б на користь дрібновласницьким селянським масам та вплинути б на зміцнення урядів протикомуністичного напрямку.

2) До держав і країн, де існують поважні аграрні антагонізми, а які розташовані далеко від ССРСР (Ірак, Єгипет, Індонезія, Африка, Центральна і Південна Америка), Москва застосовує трохи іншу тактику. Вона вживає заходів, щоб перешкодити земельним реформам, але пропагує аграрні революції, в першу чергу проти землевласників голландського, бельгійського, англійського, французького та американського походження. Ця тактика розрахована не так на захоплення влади комуністами, як на послаблення економічних та політичних впливів США та вільної Європи. Згідно з директивами Москви, комуністи згаданих держав домагаються конфіскацій земель та виселення їх власників, якщо вони чужинці або користуються чужинецьким капіталом.

Така тактика обидвох напрямків дала Москві вже певні позитивні наслідки. Перший напрямок тактики допоміг їй скомунізувати Китай та Північний В'єтнам. Але в Японії, Південній Кореї, Ірані, Пакистані, Малаї, Бірмі та Сіані всі заходи Москви показалися даремними. В тих країнах уже проведені або проводяться земельні реформи, не зважаючи на перешкоди, що їх ставить Москва та її вислужники — місцеві комуністи.

Другий напрямок тактики Москви проявився не так давно, але вже досягнув успіху — комунізація Куби. Ввесь повстанський рух Ф. Кастра ґрунтувався на революційній розв'язці аграрної проблеми на Кубі. Основні кадри загонів Кастра складались із безземельних і малоземельних селян, що прагнули аграрної революції. Московський успіх на Кубі захопив Хрущова до підривної аграрно-революційної дії і в країнах Південної Америки.

Агенти Москви наполегливо працюють також і в Африці, розпалюючи там аграрні антагонізми між білими плянтаторами і муринами. Тут, як і в Південній Америці, комуністи підбурюють населення до аграрної революції, а не до аграрних реформ. Як бачимо, Москва, застосовуючи другий напрямок своєї тактики з метою використати дрібновласницьку стихію селянських мас, має значні успіхи.

ПЕРЕБІГ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕФОРМ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Москва, як ми вже згадували, зручно використовує дрібновласницьку стихію селянських мас і пляново узглядає всі особливості місцевих умов і часу. Натомість західний світ довгий час зовсім не цікавився проблемами земельних реформ. Деякі заходи для проведення земельних реформ були пороблені щойно тоді, і то не завжди, коли комуністи досягали певних успіхів у загострюванні аграрних відносин. І так, наприклад:

1) Коли комуністи захопили владу в Московській імперії, тоді проведено певні земельні реформи в державах, що межували з ССРСР. Але в інших державах світу все залишилось по-старому, навіть без надій на зміни. Щобільше, президент Рузвельт, захоплений «успіхами» московсько-комуністичних колгоспів, робив спроби організувати добровільні, показові, колгоспи в США. Та ті «рузвельтові колгоспи» швидко самоліквідувались.

2) Успішне захоплення комуністами Китаю не вплинуло на виготовлення Заходом проєктів земельних реформ, бо на думку тодішньої адміністрації США, лише комуністи були спроможні проводити земельні реформи, а вільний світ міг давати їм тільки вільну руку в цьому.

3) Тільки комуністична агресія на Південну Корею дала поштовх до проведення земельних реформ у Південній Кореї, Японії, Південному В'єтнамі та на Формозі. Тепер усі визнають, що ці реформи допомогли Заходові зупинити московсько-комуністичну агресію. Та крім цього, реформи спричинились до економічного зміцнення згаданих держав. Яскравим прикладом такого економічного зміцнення є Японія. З допомогою США там проведено земельні реформи в повному обсягу. Тепер 18 міль. японських селян господарять на, приблизно, 3-ох мільйонах мічних середняцьких господарствах, збираючи по 8 тонн рижу з гектара та в основному годують 90 міль. населення Японії³.

Щоб показати, якою високою є видаєність міцного середняцького господарства Японії, наводимо порівняльні дані:

Хлібороб Московщини в 1913 році збирав із гектара 0,780 тонни врожаю.

В тому ж році хлібороб України збирав з гектара 1,020 тонни.

Колгоспник у сучасному ССРСР збирає з гектара переважно 0,800 тонни, а хлібороб Голляндії в 1932 році збирав із гектара 3,540 тонни.

Хлібороб Японії збирає тепер пересічно 8.000 тонн з одного гектара.

Недавно лондонський «Дейлі телеграф» подав був вістку, що успіхи японського середняцького сільського господарства справили враження навіть на міністра землеробства червоного Китаю. В пекінському часописі, як твердить «Дейлі телеграф», він висловив думку про залишення системи «народних комун» і радгоспів та радив перейти на одноосібне фермерське сільське господарство японського зразка. Дальших відомостей про дочку цих проєктів комуністичного міністра не маємо, але коли вже впродовж трьох років китайські «народні комуни» не врятували населення від голоду, то припускаємо, що приклад Японії може навести навіть китайського міністра земельних справ на правильні висновки. Рік тому китайці пухли від голоду, а цього року, як заповідає і сам китайський червоний уряд, нестача харчів така велика, як 100 років тому. Офіційні китайські джерела всю вину звалюють на посуху та повені, але згадана пропозиція китайського міністра земельних

³) Robert Guillain: «Whither Japan», The Daily Telegraph, London. 14. 1. 1960.

справ показує, що основна причина поганих урожаїв у Китаї є у спротиві селянства та в поганій організації сільського господарства. В обличчі голодової катастрофи в Китаї англійська преса намагається вплинути на уряд США, щоб він допоміг Китаєві харчами.

4) Революція в Єгипті, наслідком якої король Фарук утратив престіл і 100 тисяч гектарів землі, а за ним утратили свої маєтки і всі великі землевласники, — не прискорила земельних реформ навіть у сусідніх державах, бо, мовляв, Фарук був марнотратником і не мав здібностей державного мужа.

5) Але революція в Іраку відкрила багатьом очі на стан земельних відносин на Близькому Сході. США давали Іракові військову та господарську допомогу, а ці допомогіві гроші йшли на марива зрошувальних каналів та на потреби великих землевласників, але не для селянства. Іракська революція мала явно соціально-аграрний характер. Москва зараз же прислала своїх фахівців, щоб організувати колгоспи та радгоспи, але селянство відкинуло московську «допомогу», зайнявши вороже становище до комуністів.

Для Заходу іракська революція була дуже відчутним ударом. Слушно відмітив тоді Етлі, що не треба орієнтуватися на полковників, генералів та принців, а треба орієнтуватися на народ. А в аграрних державах народ — це селянство з його вічним потягом до землі. Сам же Нассер, що — без сумніву — найбільше допомагав організувати революцію в Іраку, побачивши, що революція набрала аграрного характеру, почав зараз же проводити земельні реформи в Єгипті та Сирії. До того ж часу всі забрані землі у великих землевласників — він не роздавав селянам, а включав у державні радгоспи. Видно, що й він перелякався сили дрібновласницької стихії селянства і мусів змінити свою земельну політику на користь селянам.

Приспінено почали проводити земельні реформи Пакистан, Бірма та Маляї. Робив героїчні зусилля і шах Персії, щоб побороти спротив аграрним реформам земельної аристократії з одного боку, а з другого — комуністичної п'ятої колони в Персії. Щоб дати приклад, шах розподілив між селян свої власні землі. За ним згодом пішов і Гуссейн, король Йорданії. Ще пізніше де Голь пообіцяв провести земельну реформу в Альжирі та розподілити 600 тисяч гектарів землі між мусульманським населенням.

Усі згадані реформи мали проводитись на основі викуплення землі з довготерміновим кредитом для селян, за виїмком Іраку. Варта згадати про особливі умови викуплення землі у Маляї. За законом великий землевласник одержує викупні гроші тільки тоді, коли відкриває якесь заводське підприємство або вкладає їх в підприємство вже існуюче. Такий закон, без сумніву, сприяє розвитку індустрії.

Хоч державний переворот в Іраку, що швидко перетворився в аграрну революцію, відбувся з великою допомогою комуністичних п'ятих колон і дуже послабив протикомуністичний військовий блок на Близькому

Сході, все ж таки він викликав низку земельних реформ, які поліпшують соціальні відносини в тих державах, де земельні антагонізми творили пригожий ґрунт для комуністичної підривної дії.

Але лишається ще велика чорна пляма. Це Індія. Соціалістично, а навіть і прокомуністично наставлений Неру з його оточенням і після революції в Іраку не виявив бажання провести земельні реформи в Індії. Неру оправдується браком коштів. Ми, однак, думаємо, що він прямує до того, щоб завести соціалістичні форми господарства. Під самою столицею Індії Хрущов уже zorganizував, на кошт СРСР, перший колгосп. Щоправда, покищо тільки «показовий». Коли в Індії не будуть проведені земельні реформи, то Москва, скоріше чи пізніше, підбурить селянство Індії до аграрної революції.

6) Треба ще згадати про вдалий почин земельних реформ в Італії зараз після закінчення другої світової війни. Це була ініціатива Християнсько-демократичної партії, щоб полегшити життя наймитів та селянства південної Італії.

Ще в 1957 р. часопис «Християнський голос» писав про перші економічні наслідки земельної реформи в Італії так: «Не лише засівна площа збільшилась, а також і збір з одного гектара піднісся розмірно до високого ступеня. В околицях Маремна, де реформа вже вповні закінчена, збір з одного гектара зріс потрійно. Прибуток від годівлі рогатої худоби піднісся в три рази. На основі дотеперішнього досвіду та спостережень, уряд є тієї думки, що по закінченні реформи по цілій Італії рільнича продукція значно піднесеться»⁴.

Такий успіх земельних реформ перш за все пояснюється плановістю та відповідною фінансовою допомогою селянам для зміцнення їх обігових капіталів. Але в Західній Європі є ще Іспанія, де проблема земельних реформ чекає своєї розв'язки.

6) В останній час прийшла черга на земельні реформи в Південній Америці та Африці. Хоч гостра необхідність урегулювати земельними реформами аграрні відносини на тих континентах назріла вже давно, але конкретні, навіть поспішні заходи там почали робити щойно тоді, коли діяльність комуністичних агентів і політика Кастра стали винятково загрозливими.

Південна (латинська) Америка і Африка стали тепер об'єктами сильної комуністичної пропаганди і підривної дії. На тих континентах, а особливо в Південній Америці, великі площі землі належать не тільки місцевій земельній аристократії, а також і плянтаторам-чужинцям, часом навіть не окремим особам, а трестам. Це плянтації какао, кави, цукрового очерету, гумового дерева, бавовни тощо. Плянтатори завжди мали постійну підтримку з боку таких потуг, як США, Велика Британія і Франція, а також з боку інших, дрібніших європейських держав. Цим і пояснюється причину, чому на згаданих континентах заіснувала така

⁴) «Християнський голос», Мюнхен, 26 травня 1957.

відсталість у проведенні земельних реформ тоді, коли десятки навіть азійських держав проведеними в себе земельними реформами поставили комуністичним впливам найповажнішу соціальну перешкоду.

Під загрозою підривної діяльності Кастра, декілька місяців тому США почали тиснути на уряди держав Південної Америки, щоб вони розпочали земельні реформи. США пропонують від себе для цієї мети 178,0 мільйонів фунтів, але вимагають, щоб уряди держав Південної Америки також від себе дали приблизно таку ж суму. Уряди деяких держав Південної Америки прийняли пропозицію США досить холодно, бо вони повністю базуються на підтримці великих землевласників. Але доля Батісти та тих, що його підтримували, напевно матиме свій вплив і на уряди згаданих держав. Отже можна припускати, що й Південна Америка вступила врешті в період земельних реформ. Хоч пізно, але краще, ніж запізно.

Европейська преса робить закиди урядові США, що він не вжив своєчасно своїх впливів та економічних можливостей для земельних реформ і впорядкування інших соціальних питань у державах Південної Америки.

Тим часом великі європейські держави мають свої турботи в Африці, де в деяких місцевостях між європейцями і муринами дуже загострені земельні відносини.

Так виглядає перебіг земельних реформ після другої світової війни та в наші часи. Багато вже зроблено в тому напрямі, але ще чимало треба зробити, щоб захистити селянство від впливів обманливої пропаганди і підривної дії московського комунізму.

Які ж причини цієї відсталості в проведенні земельних реформ?

Хоч пройшло вже майже 60 років із того часу, коли в Московській імперії дискутувались питання доцільності земельних реформ, але й тепер в основному діють ті самі соціальні чинники та ті самі аргументи, що їх ми зреферували в дотичному розділі нашої статті. Це впершу чергу впертий спротив великих землевласників, що покладаються не так на силу своїх урядів, як на підтримку з боку США чи Великої Британії. Крім цього в Економічній секції Об'єднаних Націй, що вивчає проблеми розвитку господарств і студіює методи поліпшення соціальних відносин, є досить багато комуністів і соціалістів. Вони більшою або меншою мірою виступають проти земельних реформ. Є ще й інші причини, які зупинили своєчасне проведення земельних реформ та спричинились до значних успіхів Москви у використанні аграрних антагонізмів, а саме:

1) Масові, повні, прискіплені земельні реформи з викупленням землі потребують великих коштів. Повний ефект реформи дають тільки тоді, коли разом із землею селяни одержують відповідну допомогу, без якої селянське господарство не може швидко розбудовуватися на щойно придбаних землях.

2) Західні потуги дуже неохоче втручаються у внутрішні соціальні відносини держав, де аграрні проблеми дуже загострені. А земельні

реформи завжди тягнуть за собою і значні соціальні зміни в структурі держав та керуючих верств.

3) Економічні експерти Заходу додержуються того погляду, що найдодільніше витрачати кошти на розвиток індустрії, а не сільського господарства, бо підвищити життєвий рівень можна швидше індустріалізацією, ніж земельними реформами.

Все ж таки готовість уряду США дати Південній Америці велику позичку для проведення земельних реформ свідчить про те, що нарешті, хоч із запізненням, США стали на правильний шлях.

На закінчення треба згадати ще про досить дивне явище. В часи, коли потреба земельних реформ набрала якнайбільшої гостроти, ми не бачимо ні окремих осіб, ні груп, що так завзято боролися б за земельні реформи, як дві тисячі років тому боролись патриції, сенатори Республіканського Риму, брати Гай і Тіберіус Гракхи.

Лариса МУРОВИЧ

ЗЕМЛЯ

Земля ворухиться в силі палкій, ядерній,
Усі зернятка, як муравлі у зграї —
Тісно притуляться в дні дощові, химерні,
В час суші розходяться, наче в відчаї.

Вітер не може розвіять землі до неба,
Вага її тяготіє все додолу,
В мріях рожевих піднятих нема потреби,
Щастя її на чорнім і ріднім полі.

Та в час весни, як вся вона соком налита,
Грудь її дише до неба так звиятно,
Паростки своїм теплом загрівши досита,
До росту їх кличе невтомно й одважно.

В вічному щасті родити і дарувати
Віра її й снага мов сонце достатня —
Хто з нею з'єднався у поті чола завзято,
Йому жнивими вона віддасть стократно!

Проф. Микола ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ

Чорні буревії в ССРСР

В минулому, 1960 році, у «Визвольному Шляху» (кн. IX) ми були подали статтю п. з. «До питання про ефективність лісозахисних смуг в Україні». В ній зазначили, що великим лихом для сільського господарства в Україні, особливо в її південних районах, є суховійні вітри із закаспійських степів.

Це стихійне лихо нищить великі урожаї пшениці і ячменю. Єдина боротьба з цим лихом — це штучне насадження лісозахисних смуг, які захищатимуть родючі ґрунти степової України від руйнуючої дії суховіїв, що час від часу насуваються із закаспійських степів. Ми зазначили, що заведення лісозахисних смуг у степовій Україні — справа не легка. Вона вимагає великих витрат як у праці, так і в коштах, але без лісозахисних смуг сільське господарство України, особливо України степової, завжди перебуватиме під загрозою повного знищення урожаїв.

З таким лихом, як суховійні вітри, слід боротися і за сучасних досягнень науки лісництва та агрономії. Його можна перемогти тим більше, що тепер у степовій Україні є водозбори (ставки, озера), які безперечно можуть допомагати вирощувати лісозахисні смуги. Одне слово — Україна перебуває в такому природному положенні, що таке лихо як суховійні вітри можна усунути. Але позитивні наслідки будуть тільки тоді, коли зі сходу — Казахстану, не буде перешкод, що виникають із волі сучасного московського кукурудзяного вождя.

До 1954 року посівна площа Казахстану налічувала 8,000.000 гектарів, а в 1960 році — 20,000.000 га. Це збільшення засівної площі в Казахстані сталося за рахунок хрущовського «освоєння цілинних земель». Освоєння земель — справа не зла, але слід було врахувати, які можуть бути наслідки від того, що цілинні землі, на яких віками випасалася худоба раптом будуть зрушені.

В журналі «Новый мир» (ч. 6, 1960 р.) є надрукована стаття Л. Ласкавої на тему «Земля и ветер». У тій статті автор докладно оповідає про сучасне страшне лихо — «чорні бурі», які захопили родючі поля Кубані, Поволжя і південних районів України. Ці страшні «чорні бурі» є наслідком антинаукової експлуатації цілинних земель Казахстану.

Авторка згаданої статті, мандруючи автом у травні місяці 1960 р. до міста П., саме й потрапила на цю «чорну бурю». Ось як вона описує її та свої переживання (перекладаємо з російського, — М. В.):

«Над степом з'явилася хмара легкого пилу жовтавого кольору. Хмара посувалася назустріч нашій машині. Стемніло. Жалібно заквилив птах, а йому з тривогою відповів таким же квилінням інший. Відразу стала сіра ніч. Машина наша посувалася помалу, ніби намагаючи шлях. Часом на обрії ми бачили височезні стовпи сірого пилу. Пилова хмара насувалася на нас. По авті забарбанили сотні дрібних камінців. Пил проби-

вався скрізь — боляче щипав у роті, носі та в очах. Раптом від пилу завок мотор, машина зупинилися і ми залишилися самі в цю страшну бурю в степу... Вітер збільшувався. У цьому гурагані, разом із пилом, неслися рештки торішніх трав і невеликі кущі, вирвані з корінням. Дрібні камінці та великі грудки землі, захоплені бурею з ріллі, засипали нашу машину. Нерешті колеса нашої машини були зовсім присипані. Ми намагалися відкинути землю від дверей машини...

Вночі вітер стих, а в степу ще курилося, ніби після пожежі... Ранком трактори із сусіднього совхозу з великим трудом виволікли наше авто з-під нанесеного піску й каміння... Ми і трактористи не пізнавали місцевості. Там, де позавчора радувала око буйна зелень ярої пшениці, тепер була суцільна сіра пустеля. На великих дільницях плідородючу верству ґрунту позносило. Вирвані з корінням рослини, мов мерці після страшного бою, лежали на пересохлій землі. По дорозі ми побачили занесене пилом і камінням село. Кучугури піску стирчали між овочевими деревами й кущами ягід. Бульдозери відкопували село... На полі земля деформувалася, родючу верству ґрунту позносило, а місцями нанесло кучугури і цілі дюни неродючого сипучого піску, над яким ще курилося...»

От яку страшну картину описує авторка в журналі «Новый мир».

Страшна «чорна буря» принесла велику шкоду, вітряна ерозія утворила непоправне знищення ріллі. Але такі чорні буревії нищать не тільки поля Казахстану, а захоплюють і степові райони Ставропільського і Краснодарського країв, Ростовську область і степову Україну. Коли схвалювали програму Хрущова і ЦК КПСС про «освоєння цілини», то деякі фахівці, хоч дуже несміливо, бож небезпечно виступати проти вождя, радили бути обережними з розорюванням цілинних земель, бо ця цілина тисячоліттями лежала під покриттям багатолітніх трав. Коріння цих трав переплелось і творило для поверхні землі ніби міцний захисний панцер. Над степами проносилися суворі вітри, але цей панцер із коріння трав захищав верхні шари родючого ґрунту. Та землю поорали, перевернули шар трави з її коріннями, і таким способом знищили захист для верхнього шару ґрунту. Тепер уже 20,000.000 гектарів цілини розорано в Казахстані, перетворено її в «пиловий казан», який нищить ріллю не тільки в Казахстані, а також і чорноземні площі Кубані та України.

З преси ще вліті 1960 р. можна було довідатися, що ці страшні «чорні бурі» захопили, хоч і меншою мірою, також і лани Румунії та Угорщини, а з дощовими хмарами пил від буревіїв переносився і далі на захід.

Таке то лихо накликав Хрущов із своїм ЦК КПСС. Крім того, на цілинних землях урожай поступово зменшується, що цілком природне, бо родючий верхній шар ґрунту вивітрується буревіями.

В Алтайському краю розорані цілинні землі дали за роками такий урожай: 1956 р. з одного гектара — 18,5 центнерів зерна, 1957 — 13,8, 1959 — 9,7, а 1960 року ще менше. Те саме і в Казахстані. «Казахстанська правда» недавно писала, що звільнено з посту голову Ради міністрів Казахстанської ССРСР, Ж. Ташенєва, який був призначений

на цей пост 1960 р. після розрухів на цілиних землях. Кремлівські вожді шукають винуватих у своїх невдачах, але не признаються, що винуватими фактично є вони самі. В січні 1961 р. розпочав працю пленум ЦК КПС, що скликаний, як повідомляє советська преса, для обговорення питань сільсько-господарської політики.

Колись у царській Московській імперії також знали про існування цілиних земель, але знали і про небезпеку від масового їх заорювання, тому не рушали їх. Сьогодні від експериментів Хрущова та його «сотратників» терпить і сільське господарство України. Коли подібні експерименти будуть продовжуватися далі, то марна справа з насаджуванням лісозахисних смуг у степовій Україні, бо «чорні бурі» їх знищать.

Москва експериментами своїх малограмотних керівників приносить велике лихо немосковським народам, серед яких першою жертвою є народ український. І це лихо буде тривати так довго, як довго буде існувати СРСР, ця Московська імперія, що поневолює вільнолюбні народи. Як відомо, Хрущов був колись добрим свинопасом, але виявляється, що керувати народним господарством — справа далеко складніша, ніж випасати отару свиней. Цього, однак, не можуть зрозуміти московські комуністи.

Сергій ЖУК

Рудими косами береза метелєє —
В німій журбі їх більше не запліта.
Небесні арфи сумно грають
Останню пісню літа.

Клени, як різьблені, дзвенять із міді литі.
Кудлаті хмари сунуть як отара.
Хтось бризнув кров'ю на віти —
Розсипав вколо чари.

Срібло і золото, багрова синь і зелень.
Рожевим листом вишито дороги —
Земля м'яку постелю стелить,
Краса ляга під ноги.

С. М. МЕЧНИК

ТЕРОРИСТИЧНІ ОРГАНИ МОСКОВСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

В листопаді 1917 року провід московської большевицької партії перебрав до своїх рук владу. Осідком того революційного центру був «Смольний» — Інститут для багатих дівчат. Комендантом — Ф. Дзержинський. Він наказав обвести Інститут «Смольний» колючим дротом та довкола нього поставити охорону, озброєну скорострілами. Охорона була організована Дзержинським і безпосередньо підлягала йому.

Від перших днів захоплення влади, большевики застосували терор, згідно з тезою Леніна, що «шлях терору є самотнім нашим шляхом». Цей напрямний клич Леніна став основою діяльності московсько-комуністичного уряду.

В перші дні московсько-комуністичної влади керівництво терором було в руках т. зв. «Військово-революційного суду». 6-го грудня 1917 року Ленін підписав декрет, яким офіційно визнано «Всеросійську Надзвичайну комісію при Раді Народних Комісарів для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією і саботажем». Це була легалізація того терористичного апарату, що його почав розбудовувати Дзержинський. Новостворена інституція швидко набула скорочену популярну назву — Чека («Чрезвычайная комиссия»).

Першим легальним катом і керівником цього узаконеного московськими большевиками терористичного апарату був, власне, Фелікс Едмунтович Дзержинський, а членами Чека — Г. К. Ордзонокідзе, Я. Х. Петерс, И. К. Ксенофонов та інші.

Фелікс Дзержинський народився 1877 року в родині зuboжілого шляхтича з околиць Вільна. Вже в гімназії мав нахил до конспірації, любив займатися терористичними акціями і належав до різних нелегальних гуртків. 15-тилітнім юнаком попав до тюрми за організацію атентату на царського урядовця, звідки йому вдалося втекти. Через деякий час був знову заарештований і висланий у Сибір, але знову втік. 1905 року під час розрухів утретє попав до в'язниці. В той час він уже був одружений і коли 1917 року вийшов із тюрми почав шукати шляхів, щоб пімститися на царському урядові.

В газеті «Анархія» з 18 травня 1918 р. (ч. 62), в статті п. з. «Будемо готові», Дзержинському поставлено ряд закидів щодо його минушини. В «Ізвестії ВЦИК» з 6-го червня 1918 р. (ч. 114/378), Дзержинський, відповідаючи на закиди, подав таку свою біографію:

«Перший раз я був арештований за приналежність до соціал-демократичної партії в Ковні; в червні 1897 року, після 13-місячного ув'язнення, був засланий у Вятську губернію на три роки, звідки втік 1899 р. до Варшави. В лютому 1900 р. був знову арештований і в 1902 році був засланий у Вілжуйськ на 5 років, але по дорозі втік із Верхововська. В червні 1905 року був знову арештований у Варшаві, а відтак визволе-

ний революцією в жовтні того ж року. Арештований в грудні 1906 р., став звільнений за кавцію в червні 1907 р. Потім арештований в квітні 1908 р., засуджений і засланий у Єнісейську губернію в жовтні 1909 р., але в листопаді того ж року втік. Останній раз був арештований у вересні 1910 р. і засуджений за втечу на 3 роки, а за приналежність до партії — на 6-7 років важких робіт. Був засланий в Орловський центр, а потім до Бутирки. Звільнений революцією 1 березня 1917 року*.

Після звільнення Дзержинського, Ленін, що добре знав його садистично-терористичні нахили, взяв Дзержинського до себе на службу. Дзержинський, ставши на чолі «Чрезвычайной комиссии», свій садизм і бажання пімсти практикував у таких розмірах, що на цьому ґрунті став психічно хворим. Найбільшою приємністю для нього було знущатися над в'язнями і ліквідувати їх. Він зрезигнував із родинного життя, зрікся жінки й дитини та всіх своїх приятелів. Ввесь час проводив у своєму бюрі, видумуючи нові способи тортур і провокацій. Виконував свої пляни людьми з кримінальним минулим — бандитами та психічно хворими. Але перед Леніном поводив себе, як слухняний слуга, ніколи не втручався в політичні питання. Зате в питаннях діяльності Чека виступав енергійно й рішуче. В Леніна і компартії він досягнув таке довір'я, що мав право видавати смертні присуди без затвердження Політбюром і належних доказів проти обвинуваченого, спираючись тільки на «сумління» чекістів.

Часто чуємо думку, що саме Сталін був творцем терору, а коли б Ленін жив довше, було б краще. Це не відповідає правді, бо Сталін учився застосовувати терор у Леніна, який був теоретичним творцем того, що виконували Чека, ГПУ, НКВД. На підтвердження наших слів можна навести ряд доказів. От хоч би письмо Леніна з 26 червня 1918 року, яке характеризує його, як нещадного терориста. 21 червня 1918 р. «Ізвестія» подала, що «вчора, о год. 8-й вечора, в Петрограді, вистрілом з-за рогу вбито тов. Володарського. Для розслідування того вбивства Петроградська комуна постановила створити слідчу комісію». Ленін 26 червня написав до членів Петроградського ЦК таке письмо:

«Письмо В. И. Ленина Зиновеву, також Лукашевичу та іншим членам ЦК.

Товаришу Зиновев! Щойно сьогодні ми довідалися в ЦК-а, що в Петрограді робітники хотіли відповісти на вбивство Володарського масовим терором, а ви (не ви особисто, а петро-цекісти чи пекісти) — затримали.

Рішуче протестую! Ми компромітуємо себе: в резолюціях Совпеда грозимо масовим терором, а коли приходить діло — затримуємо революційну ініціативу мас, вповні слухну.

То неможливе!

Терористи будуть нас уважати за ганчірку. Час архівоснний. Треба поширювати енергію і масовий публічний терор проти контрреволюціонерів, особливо в Петрограді.

Привіт! Ленін**.

*) Из Истории Всероссийской чрезвычайной комиссии (1917-1921). Госполитиздат, 1958, стор. 128.

**) Из Истории ВЧК, стор. 142.

На службі «Чрезвычайної коммисии», крім психічно хворих і кримінальних елементів, були ще люди з колишньої «царської охранки» та з низових шарів московської вулиці. Останні — переважно неграмотні, що не вміли ні читати, ні писати, і провадили ліквідацію людей без жодних причин та доказів.

Дзержинський уважав себе «рятівником революції». Провід Чека для Петербургу (пізнішого Ленінграду) доручив Мойсееві Соломоновичу Уріцькому, який поширив свою чекістську мережу на північні райони. Крім того, Уріцький керував ще політичними акціями, що стосувалися до північних сусідніх держав. Він почав запроваджувати масові розстріли, проголошуючи їх у пресі.

В березні 1918 року було два замаху: на Леніна в Москві, і на Уріцького в Петрограді. Замах на Леніна не вдався, а Уріцького в Петрограді забито. Атенстати були наслідком боротьби за владу між есерами і більшовиками. Після атенстатів, Чека на всіх опанованих нею теренах провела масові розстріли.

12-го березня 1918 р. московсько-більшевицький уряд із централею Чека переїхав із Петрограду до Москви. Уряд примістився в Кремлі, а Чека зайняла будинок колишнього асекураційного товариства на площі Луб'янки, ч. 2. Будинок перебудовано відповідно до потреб Чека та долучено до нього цілий ряд бльоків і ціла вулиця охоронялася чекістами. Щоб пройти нею — треба було мати спеціальну перепустку. При тій же самій вулиці, під ч. 14, приміщувався відділ московської Чека (МЧК). Поміж відомими чекістами, співробітниками Дзержинського, були тоді Ксенофонтов, Другов, Щукін, Фомін, Петерс, Лаціс та інші.

Апарат Чека Дзержинський поділив на чотири відділи:

1. Оборона від саботажу (керівником був сам Дзержинський);
2. Відділ оперативний (керівник — Другов);
3. Відділ боротьби з контрреволюцією (керівник — змосковщений жид Фомін);
4. Відділ господарський (керівники — Петерс і Ксенофонтов).

Ці перші відділи Чека швидко розрослися у великий апарат, що поширював свою мережу на терени, захоплених і ліквідованих червоною армією національних держав. Для охорони московсько-більшевицького уряду в Кремлі, Дзержинський призначив відділи лотишів, що були зорганізовані із збільшених лотиських засланих. У той час партія російських есерів співпрацювала з більшовиками та мала свої збройні відділи, які належали до охорони Кремля, а представник російських есерів, Александрович, входив до складу Чека.

6-го червня чекіст Блюмкін виконав замах на німецького посла в Москві, графа Мірбаха. Це привело до напруження між есерами і більшовиками. Есери, маючи в охороні Кремля своїх озброєних людей, арештували Дзержинського, голову «Московського совета» Смідовича і ватажка лотиських більшовиків Лаціса. Оточили також будинок, у якому відбувався V-ий з'їзд більшовиків. На поміч прибули лотиські відділи і врятували більшовиків. Після звільнення, Дзержинський зліквідував

усіх есерів і в Чека залишилися тільки більшовики. До охорони Кремля, крім москалів і лотишів, Дзержинський долучив ще найманих китайців. Всім станицям Чека Дзержинський видав наказ, що «роботі в рукавичках мусить прийти кінець» і далі до нікого не сміє бути жодного співчуття ні пощади.

Вночі 30-го червня в Єкатеринбургу розстріляно цілу царську родину. Наказ розстріляти родину царя Ніколая II-го видав Я. М. Свердлов, голова «З'їзду совєтів». Екзекуцію виконав Янкель Хаїмович Юровський — член обласного Уральського Чека, з допомогою чекістів Сафарова, Вайнера і Мебіюса*.

Саме в той час червона армія продовжувала наступ на новопосталі національні держави, що після розвалу царської імперії проголосили свою самостійність. Червону армію розбудовував та керував нею Лев Бронштейн-Троцький. Сталін у той час займав третьорядну посаду політичного комісара в одній з більшовицьких армій. Винищування «внутрішніх ворогів» на завойованих червоною армією теренах провадила Чека.

Після окупації українських земель, Дзержинський вислав в Україну випробуваного чекіста Лаціса та спеціальні відділи Чека, що були сформовані з московських більшовиків, лотишів та китайців. Такі ж спеціальні загони Чека були спрямовані й до Криму і Азербайджану. В Україні ішла боротьба, війська Української Народної Республіки під натиском московсько-більшовицьких армій мусіли відступати. Крім цього на Україну сунула і т. зв. «добровольческая армія», що намагалася відбудувати Московську імперію з царським ладом. Чека на теренах України, пришиваючи національно-свідомим елементам співпрацю з армією УНР або з армією Денікінською, проводила масову безпощадну ліквідацію українців. Крім Лаціса в той час в Україні «прославили себе чекісти Кон, Фукс, Португєїс, Фельдман та розташований у Харкові сильний відділ Чека, що склався переважно з лотишів, т. зв. «лісових братів». В Харкові були відомі чекісти Психопат-Сасенко, Якимович, Любарський, Мірошніченко і Манкін, що відзначилися страшним садизмом — стискуванням в'язням залізними обручами голови та здиранням шкіри.

З доручення московсько-більшовицького уряду на територіях окупованих червоною армією, в кожному районі поставали станиці Чека, що були підпорядковані окружним та обласним управлінням, виконували їх напрямні і подавали їм свої звіти.

Районні станиці Чека склалися переважно з елементу неграмотного й аморального, що шукав нагоди помститися на своїх ворогах чи противниках і прагнув пожитися грабунками. Бандитизм чекістів привів до того, що й сам обербандит, Ленін, мусів ствердити в листі (4. 6. 1919) до керівника Чека в Україні:

»Уповноважений Совоборони заявляє, а це підтверджує й кількох видніших чекістів, що в Україні Чека принесла тьму зла...«**

*) «Голос России», Мюнхен, 1958, ч. 73.

**) Из Истории ВЧК, стор. 292.

Ще яскравіше підтверджує бандитизм і грабіжництво Чека в Україні сам жорстокий Лаціс у своїм письмі до Леніна. З цього письма виходить, що Лаціс, з доручення Москви, прибув і очолив Чека в Україні 10 квітня 1919 року.

У інформативнім письмі Лаціс, між іншим, пише:

»Ще з першого дня я заборонив під час арештування забирати будь-які речі, крім речевих доказів. Та наш русський чоловік міркує собі так: хіба я не заслужив тих штанів чи чобіт, що їх до того часу носив буржуй? Все те моїм трудом здобуто. Значить, я беру своє, і гріха тут немає...«*

Крім згаданого елемента, були випадки, що на службу до Чека ішли і люди, захоплені пропагованими Леніном ідеями, вважаючи, що закріпити «революцію і добробут» може тільки Чека. До таких належав і ідейний комуніст Хвильовий, праця якого починалась від Чека, а закінчилась розчаруванням і кличем: »Геть від Москви«.

В Києві в той час діяльністю Чека керував Лаціс із своїми помічниками Елянґріном і Грінштайном. В Одесі начальником Чека був Калініченко, розстріли виконував негр, що невідомо як опинився в Одесі, та Віра Грабенкова, що була відома під кличкою »Дора«. В Криму роботою Чека керував Арон Кочі, відомий як Беля Кун.

В північних районах Росії діяла карна експедиція Чека під керівництвом чекіста Кедрова та його жінки. Їхня квартира була в місті Вологда. Терор Кедрова досягав аж Соловецьких островів.

15-го січня 1920 р. Рада комісарів скасувала кару смерті, але той декрет мав тільки пропагандивний зовнішній характер. В цілому світі були відомі безпощадні ліквідації людей московсько-комуністичним режимом, тому Рада комісарів оголосила декрет про скасування кари смерті. Але декрет появився тоді, коли Дзержинський успів розстріляти всіх в'язнів. Крім цього, декрет не стосувався до прифронтових смуг і вистачило, напр., щоб Чека вивезла в'язнів з Києва в напрямку прифронтової полоси і там уже законно могла їх розстріляти.

В травні 1920 р., коли почали наступати українські й польські армії, знову запроваджено кару смерті.

Наслідком воєнних дій, на опанованих більшовиками теренах опинилися сотні дітей без опіки, т. зв. »безпритульні«. Своїми грабунками »безпритульні« викликали пострах між населенням. Чека почала їх арештувати, частину вислала до концтаборів, а багатьох з них звербувала на своїх донощиків. Пізніше »безпритульні« стали штатними працівниками Чека.

В грудні 1920 р. Дзержинський видав наказ слідкувати за чужоземними представництвами, ніби тому, що деякі з них співчували »буржуазії« та утримували зв'язки з ворогами советської влади. Цим наказом Дзержинський хотів розкрити думки тих закордонних представників, яких Чека підозривала в симпатіях до переможених більшовиками національних держав, та виявити серед громадськості »ненадійний елемент«.

*) Там же, стор. 225.

Взимі 1920-21 років у Криму, де діяльністю Чека керував Беля Кун, розстріляно біля 25.000 осіб. Мотто терору Беля Куна було таке: «Товариші, Троцький сказав, що приїде до Криму тоді, коли в Криму не стане жодного контрреволюціонера. А тому, що Крим відстав на три роки в будові соціалізму, мусимо старатися якнайшвидше вирівняти відсталість». І Веля Кун старався, як міг. Його помічниця, землячка Сайкінг, 1921 року одержала за «заслуги» орден «Червоного прапора».

Вліті 1921 року в різних районах України почали вибухати антибольшевицькі повстання. Лаціс із своїми чекістами почав скріпляти терор, а на допомогу йому Москва вислала відділи червоної кавалерії. По селах і містечках України Чека почала розбудовувати мережу своїх донощиків. Крім того компартія доручила комуністам і комсомольцям подавати їй інформації про антикомуністичні прояви.

А той же час Чека вже мала зорганізований великий концтабір у Холмогорах, де комендантом був Богуліс.

В Білорусії, де також виникали розрухи серед селян, ліквідацією «небезпечних елементів» займався чекіст Шток. У Грузії діяли Берія, Панкратов, Агабеков та інші визначніші чекісти.

ІХ-ий з'їзд ВКП(б), що відбувся в днях 27.3-2.4. 1922 року, видав таку директиву:

«Всі комуністи зобов'язані й надалі поступати військовим способом та продовжувати натиск ще протягом десятиріч».

На цьому ж з'їзді Сталіна обрано секретарем ЦК ВКП(б). З того часу він почав підготовляти ґрунт, щоб захопити владу в свої руки.

У вересні 1922 р. Чека дістала наказ провести в Україні велику акцію проти петлюрівців, яка принесла масові арешти і розстріли. В жовтні того ж року Чека дістала доручення провести «тиждень боротьби з підкупством у власних рядах». Під час цієї акції Дзержинський провів і чистку апарату Чека. З кінцем 1922 року Чека розбудувала новий концтабір — Портомінськ.

Біломосковський емігрантський історик С. Мельгунов на основі советських статистичних даних підрахував, що в 52-ох областях московсько-советської імперії працювало в той час 1.000 інституцій смерті — Чека, ревтрибунали, спецвідділи, районні політбюра, залізничні Чека і т. п. Якщо б Чека знищувала на день тільки 5 осіб, то за рік баянс її жертв дав би цифру понад півтора мільйона осіб. Отже, за час від 1917 до 1922 року Чека знищила, приблизно, 10 міль. людей, не враховуючи тих, що загинули на фронтах.

Дані, зібрані спеціальною англійською комісією, свідчать про те, що в перших роках московсько-советської влади було знищено: єпископів і священників — 1,243, професорів і викладачів — 6,775, лікарів — 8,800, офіцерів — 54,650, інших представників інтелігенції — 355,250; разом — 426, 718 осіб*.

Можна з певністю твердити, що половину з цієї страшної цифри знищених людей — становили українці.

*) «Таймс», березень, 1922.

6-го лютого 1922 р. Чека перейменовано на «Объединённое Государственное Политическое Управление» (ОГПУ). Апарат ОГПУ розбудовано і встановлено такі відділи:

1. Слідчий відділ. Люди, що в ньому працювали, не мали жодної правової підготовки, натомість мусіли мати «пролетарський інстинкт». Їх завданням було засудити арештованого не так на основі доказового матеріалу, як з допомогою їх слідчих терористичних метод, які мали довести арештованого до стану психічного й фізичного заломання, щоб він сам «признався» до вини. Вирок смерти часто видавався тільки тому, що арештований своїм виглядом був схожий на «ворога народу».

2. Особливий відділ (ОО). Цей відділ організував і розбудовував сітку донощиків, що на мові чекістів звалися «секретними співробітниками». Нарід, із скорочення цих двох слів, огідно називав їх просто «сексотами». Особливий відділ розбудовував свою діяльність з таким розмахом, що на основі багатьох досліджень майже кожного двадцятого громадянина можна було вважати за «сексота». При вербовці сексотів ОГПУ не мало значення соціальне походження кандидата, бо його розцінювано тільки під кутом корисної для ОГПУ його діяльності. В «сексоти» попадало багато людей і шляхом шантажу. ОГПУ розбудовувало свою мережу із таким розрахунком, щоб охопити нею всі верстви і прошарки населення.

3. Оперативний відділ. Він користувався матеріалами від сексотів і розробляв справи «фахово». Оперативному відділові підлягали і збройні сили ОГПУ, що виконували оперативну роботу — збройні акції, арештування, облави, охорона приміщень ОГПУ, тюрм і концтаборів. У цьому відділі працювали переважно молоді комуністи-фанатики.

4. Господарський відділ. Він завідував конфіскуванням майном арештованих, дбав про матеріальне забезпечення чекістів. Йому підлягали й окремі льокали та ресторани, призначені виключно для приємності і задоволення чекістів. Крім того до нього належало матеріальне забезпечення шкіл ОГПУ та видавання підручників і фахових журналів для працівників ОГПУ.

5. Комендантський відділ. До цього відділу належали: організація вартівничої служби ОГПУ, справи службового персоналу і справи обслуговуючого персоналу (напр., харчування, матеріальне, технічне і санітарне утримання приміщень ОГПУ і т. п.).

6. Відділ залізничний. Контролював і опікувався залізницями (охорона залізничних об'єктів — депо, станцій, мостів, тунелів) та перевіряв «благонадійність» працівників транспорту.

7. Військовий відділ ОГПУ. Його завданням було контролювати в першу чергу старшинський склад армії, авіації та фльоти. У військовому середовищі він розбудував широку мережу сексотської служби, до якої вербовано старшин і рядових вояків.

Ось за такою схемою Дзержинський розбудував агентурну мережу ОГПУ, яка охопила всю територію т. зв. СРСР — всі ділянки політичного, військового, соціального, культурного і господарського життя.

Декретом з 15-го червня 1923 року встановлено функції ОГПУ. У тому ж декреті, між іншим, є такі пункти:

§ 2-ий говорить, що начальника ОГПУ і його заступника призначає ЦК ВКП(б). Обидва вони мають дорадчий голос у Раді народних комісарів (РНК).

§ 4-ий визначає такі функції ОГПУ: а) керівництво залізничними, водними і повітряними шляхами ССРСР; б) безпосередня оперативна праця на території РСФСР; в) організація оборони кордонів РСФСР; г) безпосередня оперативна робота на території цілого ССРСР.

§ 7-ий говорить про самостійний бюджет для ОГПУ, який затверджує Рада народних комісарів, а контролює Політбюро ЦК ВКП(б).

§ 9-ий говорить про відношення московської централі ОГПУ до інших станцій.

Останні два параграфи згаданого декрету говорять про те, що ОГПУ є складовою частиною Найвищого суду. Але фактично ОГПУ було зовсім самостійною одиницею, підлягало лише керівництву ЦК ВКП(б) і практично виконувало функції Верховного суду ССРСР.

Переименування Чека на ОГПУ не внесло жодних суттєвих змін у методах праці цього терористичного органу. Чека в ССРСР і за кордоном була відома, як орган жажливого терору. Змінюючи її назву, московські комуністи хотіли таким способом витворити фальшиве враження про більш «гуманні» та «мирні» принципи праці московсько-советського поліційного апарату.

В той же час у верхівці московсько-комуністичної партії прибрала гострих форм боротьба за владу. Ленін, через свою хворобу, ще від 1922 р. фактично відійшов від активної праці. Між Троцьким, Зіновєвом і Радеком з одного боку та Сталіном із другого — почалася внутрішня боротьба за владу. Сталіна підтримував тоді ще маловпливовий Кагановіч. Позиція Сталіна була особливо міцна тому, що він, як генеральний секретар компартії, мав у своїх руках цілий партійний апарат. Дзержинський і його найближчі співробітники — Ягода і Уншлихт, почали хилитися на бік Сталіна. Дзержинський, що був тоді керівником Колегії ОГПУ, був також керівником усього господарського життя в ССРСР — головою Всесоюдної Ради Народного Господарства.

В тюрмах ОГПУ перебували десятки тисяч арештованих. Вивози в'язнів до концтаборів почалися з 1922 р., а в 1924 р. набрали вже масового характеру. В той же час ОГПУ стягає від заможних людей усі дороговці, зокрема золото й золоті речі, вживаючи різних способів, включно з провокаціями. Серед студентської молоді ОГПУ проводить чистку.

1924 р. Ягода, що відзначався своїми здібностями в ОГПУ, висунувся на друге місце після Дзержинського. Він почав розбудовувати старі відділи та творити нові, намагаючись піднести апарат ОГПУ на вищий фаховий і технічний рівень. Так постають такі відділи ОГПУ:

Відділ контррозвідки (КРО);

Відділ секретний (СО);

Відділ особливий (спеціальний, ОО);

Економічне управління (ЕКУ);

Інформаційний відділ (ІНФО);

Оперативний відділ (ОПО);

Прикордонний відділ (ПО);

Закордонний відділ (ІНО);

Спеціальний відділ (СПЕО).

Майже для кожної ділянки суспільного життя Ягода намагався створити в ОГПУ спеціальний відділ. При цьому старався, щоб чекісти в кожному відділі були ознайомлені з психологією та характером того прошарку населення, серед якого мали працювати. За Ягоди створено окрему підслухову команду, яка вмонтовувала підслухові апарати (мікрофони і т. п.) у робочих кабінетах високих державних службовців, а навіть і в кабінетах «народних комісарів». Кожний урядовець ОГПУ був суворо контрольований, а всі архіви та акти ОГПУ по закінченні праці мусіли бути здані до магазину в спеціальних мішках.

Керівником секретно-оперативної Централі ОГПУ був Ягода, до якого належав ще і відділ контррозвідки.

В червоній армії політичну роботу провадило «Головне політичне управління РККА», в якій брали участь спочатку Чека, а згодом — ОГПУ. Сітка сексотів у червоній армії була розбудована від найвищих до найнижчих клітин. Сексоти збирали інформації про минуле командирів і вояків, а також і про їх політичну «благонадійність». Всі ці відомості вони подавали секретному підвідділові ОО.

Другий секретний підвідділ розвідував про настрої робітників та урядовців. Він займався ще й провокаціями, напр., випускав контрреволюційні летючки, поширював їх, і таким способом викривав тих, хто з зацікавленням їх читав.

Третій секретний відділ «опікувався» чужинцями, що жили в ССРСР. Агенти того відділу вдень і вночі слідували за чужими дипломатичними і торговельними представниками та пильнували, щоб населення не входило з ними в жодні контакти.

Були ще й інші відділи та школи, в яких підготовляли агентів для закордонної розвідки.

До секретно-оперативної централі належав ще й «релігійний відділ», агенти якого мали за завдання розкладати зсередини церковно-релігійні організації. «Відділ літературний», що також належав до цієї централі, очолював чекіст Агравов, що з лютого 1923 р. був заступником начальника ОГПУ. Він займався цензурою всіх видань, що появлялися на терені ССРСР, а також і тих, що приходили з-за кордону.

Довший час між Держинським і Комісаріатом закордонних справ тривала вперта боротьба. Держинський вимагав, щоб в усіх закордонних московсько-совєтських представництвах були створені осередки ОГПУ. Комісаріат закордонних справ чинив опір, але Держинського підтримав Сталін і спір закінчився в користь керівника ОГПУ. Тоді Держинський вислав до всіх закордонних московсько-совєтських представництв чекістів, які мали там малозначні або зовсім фіктивні посади, а фактично провадили шпигунську роботу в тій країні, де перебували. Чекісти в закордонних представництвах не підлягали контролі начальникові (амбасадорові) представництва, а їх пошту (листування) не мав

права відкривати навіть міністер закордонних справ. Згодом чекісти розбудували свій окремий кур'єрський зв'язок. Головні завдання чекістів за кордоном були такі:

1. Обсервувати всіх працівників московсько-большевицького закордонного представництва, щоб знати, як впливає на них перебування за кордоном. Контролювати їх службове й приватне життя, їх контакти з чужинцями і встановлювати мету тих контактів.

2. Збирати інформації про те, як ставиться уряд даної країни до ССРСР. В той час багато держав ще не визнавали уряду ССРСР. Знову ж інші держави, хоч і визнавали, мали до нього багато застережень. Московсько-большевицький уряд хотів знати, як сприймають його політику та діяльність за кордоном. Крім цього, чекісти були зобов'язані студіювати психологію, нахили і політичні думки закордонної громадськості, що було необхідним для організування підривної дії, спрямованої проти даної закордонної держави.

3. Особливу увагу зосереджували чекісти на емігрантах, які втекли з окупованих московсько-комуністичним режимом територій. В першу чергу їх інтересувала антибольшевицька еміграція тих народів, які по розвалі царської імперії були відновили свою державну незалежність та мали однакове вороже наставлення як до білих, так і до червоних московських імперіалістів.

Але з немосковськими емігрантами чекісти в той час не могли нав'язати контактів, тому, покищо, вивчали саме питання, як дістатися до політичних та військових кіл еміграції.

На керівника закордонного відділу ОГПУ (ИНО) Ягода призначив чекіста Трилісера, який уперто й послідовно почав розбудовувати закордонну діяльність ОГПУ. Він у кожному закордонному московсько-большевицькому представництві збільшив штат чекістів, наслідком чого їх діяльність позвинулася і прибрала широких розмірів, включно з вербуванням агентів у даній країні.

Закордонний відділ ОГПУ провадив також «персональні студії», вивчав характер і життя окремих закордонних визначних діячів, щоб пізніше, з допомогою компромітуючих матеріалів, шантажем змусити їх до шпигунської праці на користь ССРСР.

На терені Німеччини і Австрії керівником агентури ОГПУ був призначений чекіст Гольдштайн, який згодом став офіційним заступником торговельного представника ССРСР в Парижі. Він перший поклав основи для шпигунської мережі ОГПУ в тих державах, де він перебував, та звербував з-поміж їх населення агентів ОГПУ.

В боротьбі проти еміграції ОГПУ користувалося досвідом «царської охоранки» та тих комуністичних діячів, які за царської влади перебували на еміграції і знали всі слабкі сторони еміграційного життя. На відтинку еміграції чекісти діяли в двох напрямках: 1) підготовляли агентів, які мали проникнути в еміграційне середовище і розкладати його зсередини; 2) шукали можливостей нав'язати контакти з тими емігрантами, які мали родини в ССРСР, щоб шантажем примусити їх співпрацювати з ОГПУ.

(Далі буде)

Кв. І. ТОКАРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ

ВПЛИВИ УКРАЇНЦІВ У ЛИТОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Впродовж яких ста років, від 1450 до 1550 р., русько-українські воевідства »Корони« (Польщі) — Белзьке, Руське, Подільське і Земля Холмська, були немов лябораторією нових політичних течій, впливи яких проникали і на литовську Україну, аж до її найдальших південних частин. Так, як було поділено Україну між дві держави — Польщу (Корона) і Литву (Велике Князівство), так і кожна з тих двох частин України була прилучена до згаданих держав на іншій основі.

Не зважаючи на привілеї, королівські і великокнязівські маніфести, що запевняли українській шляхті права і вольності, ті ж права і вольності були обмежені знову ж на цілком інших основах у порівнянні з правами поляків і литовців.

Обидві згадані держави мали чисто католицький характер і до українського, хоч і повноправного, але не католицького народу та його Церкви застосовували обмеження. Крім того, в обидвох частинах розподіленої України ще діяли староукраїнські обмежувачі закони про невольні стани. Закони, що різко різнилися від законів Польщі, а які сполучилися з литовськими законами про необмежену владу великого князя.

Після унії Литви з Польщею, до якої втягнуто й розподілену Україну, вплив Польщі значно зміцнився. Річ зрозуміла, бож Унія була під владою того ж самого короля — Ягайла (1440-1492), Олександра (1492-1506), Жигмонта I-го (1506-1548) і Жигмонта Августа (1548-1572).

Вплив Польщі позначився особливо в демократизації громадського життя, що було наслідком взаємних стосунків. Проте різнилися державні устрої і системи управління. В Литві і на українських територіях суспільство було ієрархізоване й поділене, а в Польщі жодної правової ієрархії, крім фактичної і економічної, суспільство не визнало. Отже той польський демократизм стягав литовсько-руських князів і панів із їх висоти до рівня польської шляхти.

Литовсько-руські князі і пани, не зважаючи на те, що автократична влада литовського великого князя не раз дуже обмежувала їх, все ж таки мали певну господарську автономію свого князівства чи своїх земель, триманих »на княжому праві«.

А тому, що великого князя і державу в першу чергу цікавило виконання князями й панами військових зобов'язань, утримування замків, доріг і мостів, постачання військових контингентів і мобілізаційного апарату, — автономія князів і панів збільшувалась. Князі і пани, хоч уже були позбавлені давньої, майже незалежної влади або були розподілені різними галузями того самого роду, все ж таки почували себе монархами

*) Розділ із недрукованої праці св. п. кв. Токаржевського-Карашевича: »Історія української дипломатії«.

в мініятурі, які на своїй землі стояли незмірно вище над іншими класами суспільства, що цю вищість визнавало.

Спочатку, коли Литва заволоділа українськими землями, себто — приблизно, в другій половині XIV-го стол., українські князі й пани боролися проти литовського панування, навіть шукали опіки в Польщі, в польського короля, про що свідчать численні «голди» і признавання польської зверхности на українських землях. Так було принаймні сто років, до другої половини XV-го століття. Таке наставлення найвищої верстви українського панства виявилось у підтримці Свидригайла, в його боротьбі з Литвою за свої українські володіння. Таке наставлення можна бачити і в змові проти великого князя Жигмонта Кейстутовича та в його вбивстві. Подібною була і змова Михайла Олельковича, в якій українські маси, а навіть і ширша шляхетська верства, не брали участі.

Ті, хоч і зменшувані державною владою, князівські права не були фікцією, вони були дійсні і з ними, як традиційно існуючими в Україні, в час об'єднання литовської і польської держав за Ягайла рахувалися. Доказом цього є хоч би факт, що коли В. Ягайло в 1395 році Спиткові з Мельштина надав Поділля «на князівському праві», то в грамоті виразно зазначив, що право це таке саме, яким користуються всі інші, йому підлеглі князі. Це саме зазначено і в тих «гомагіїх», що їх складала королеві волинські, поліські та сіверські численні князі.

З часом, однак, настає зміна. Шляхта, міщанство, а може, й народні маси, ставилися більш прихильно до литовської влади, ніж князі й пани, бо їм литовська влада лишила Церкву, мову, давала повну державну й соціальну опіку, давала змогу залюднювати спустошені після першої татарської навали (XIII стол.) південні та східні території і зв'язаний з релятивною безпекою добробут.

Зміна ця була і в тому, що князі й пани, примирившись з обмеженнями, здобули собі й надалі провідну роль, стали міцними економічно та скупчили в своїх руках найвищі державні становища майже дідичних (у деяких випадках — дійсно дідичних) членів князівської ради, старостів, намісників, земських маршалків. Шляхта ж, піддаючись польським впливам, почала нетерпеливо шукати шляхів звільнення від тої залежності від них, зв'язаної з зовнішньою політикою держави.

В той же час, майже непомітно, на сході, в найближчому сусідстві починає зростати в силу Московська держава, пов'язана з Литвою не тільки через православну церкву, спільного Митрополита та все більш фіктивну залежність від Царгородського патріярха, а також і претенсіями до цілої низки територій, що визнавали зверхність великого литовського князя та підлягали йому.

Як виглядали політичні відносини при кінці XIV-го стол. свідчить те, що в бою на Куликовому полі 1380 р. багато українських князів, а навіть і рідні брати Ягайла та його близькі родичі, були на боці Дмитра Донського, тоді коли сам Ягайло в союзі з татарами вважав за відповідне битися проти Москви. Те, що було тоді виявом, як здавалося, патріотичним, української політичної думки — це була боротьба з тата-

рами, що були ніби переможеними, ніби відсуненими від українських земель. Ягайлова політика, звернена вістрям проти Тевтонського ордену і Москви, можливого його союзника, українським політикам найвищої аристократичної верстви не відповідала.

Коли Витовт пішов у похід на Ворсклу, майже всі українські князі підтримали його плян і багато з них згинувло в нежданім розгромі. Коли татари закріпили за собою посідання Криму і невдовзі після того впав візантійський двоголовий орел, а в Царгороді, над св. Софією, почав маяти півмісяць із зіркою, наші князі й пани почали скупчувати свої сили проти татар. А коли на Дніпровому Низі появляются нові вікінги — Козацький орден, вони стають його першими протекторами.

Чим більше збільшується вплив шляхти, а вплив відокремленої верстви князів й панів зменшується, чим більше обставини примушують князів і панів розпилюватися у шляхетському морі, тим більше зменшується політичне протитатарське і протитурецьке наставлення. До цього питання ще повернемося, бо в нашому твердженні воно виглядає на парадокс, коли пригадати, що цілі XVI і XVII стол. пройшли в Україні під знаком боротьби з бусурменами, але це була лише оборонна боротьба, шукання замирення з татарами чи то у вигляді гарачів, чи у вигляді союзів, як у наших гетьманів, чи у вигляді договорів, як ті, що їх складала Польща.

Так у політиці внутрішній українське велике панство, при досить індиферентному ставлені шляхетської маси, не згадуючи вже про інші верстви, проявляло консервативне автономічне стремління, виявом якого була міцна підтримка Свидригайла (1430-1445), змова проти Жигмонта Кейстутовича (1438-1440), змова, на чолі якої став Михайло Олелькович (1481), а яка, як влучно каже Д. Дорошенко, «не спинила князів, лише показала їм дорогу до Москви», врешті, невдале повстання Михайла Глинського (1508) — «останній акорд в боротьбі української і білоруської аристократії за національні інтереси» (Д. Дорошенко, I, 109). А в зовнішній політиці українське велике панство спочатку схилялося радше до порозуміння з Московією, виявляючи своє войовниче наставлення до степових і балканських сусідів.

Так було аж до половини XVII-го стол., себто — до того часу, коли це панство остаточно перетворилося у власників колосальних лятифундій і стало заінтересоване у своїх економічних вигодах на пограниччі Дикого степу.

В XV-му стол., після 200-річного релятивного спокою, під час якого Лівобережна Україна залюднилася знову, зацвіла не тільки багатими полями, а й численними містами й селами, — татарське сусідство зближається знову. Золота орда розпалася, постала нова Кримська орда, що захопила Крим і змела українські колонії над Чорним морем та поновлені там замки-фортеці, що їх мали берегти литовсько-польські старости. Зникають тоді блискучі генуезькі й венеційські колонії в Криму й на Тамані. Татари прийняли іслам і Кримський ханат став васалом турецького султана (1475), що в 1453 році зайняв місце візантійського імператора на Сході.

Проф. Д. Дорошенко (т. I. 109), зазначаючи, що — перекопські татари були спочатку в ленній залежності від Литви, каже, що «нерішучий литовський уряд не зміг удержати свого союзу з Кримом», який став союзником і васалом султана та союзником Москви. Ця нерішучість була наслідком того незцілення Литовської держави, яке найліпше доказує, якою фікцією є апофеозування українських впливів у т. зв. Литовсько-Руській державі. Крім того, татари не тільки не визнавали ніякої, фактичної може, залежності від Литви, навпаки — вважали, що через посідання України Литва знаходиться у васальній залежності від них.

Коли б українське панство було мало досить сил, щоб примусити обидві держави — Литовську і Польську — до спільної боротьби, до виявлення Криму свої сили, то Менглі Гірей не відважився б скласти нові союзи і тримався б старого. Побачивши, що Володислава, короля польського і угорського, в його поході під Варну не підтримали властиво ні Польща, ні Литва, він — у союзі з московським князем Іваном III — напав у 1482 році на Україну, розгромив Київ, спустошив Київщину і Лівобережжя, а потім свої напади повторював майже щороку — 1484-го, 1485-го на Поділля, 1488-го на Київщину, 1490 — на Волинь і Холмщину.

Поляки й литовці поставилися до татарських нападів досить індиферентно, а серед чернігівських і білоруських князів та панів почало проявлятися москвофільство, до якого, після цих тяжких подій, схилився навіть Михайло Глинський.

Війна з Москвою за Олександра була безуспішна. Тоді втрачено (1508) Смоленськ, частину білоруських князівств і майже цілу Сіверщину. За Жигмонта I-го (Старого), блискуча перемога князя Константина Острозького над москалями під Оршою — була немов переломовою датою: князівське москвофільство зникає, але власне з цієї дати можна брати початок перетворення нашої великої родової аристократії подекуди в нову касту. Процес цей тривав довго, майже сто років, бо все ж таки наша верства князів і панів мала багато життєвих сил, аж врешті її перемогли демократичні впливи і польська державність. Ця остання принесла ще й повне винародовлення.

Те, що сталося з нашою аристократією в XVI-му і на початку XVII-го століть, можна порівняти з тим, що сталося у Франції за Людовиків XIII-го і XIV-го, за кардиналів Рішельє і Мазарена.

Князям і панам надано високі урядові становища, звільнено їх від князівських і панських військових обов'язків, скасовано їм їхні замки з військовою силою, а натомість надано їм величезні економічні вигоди і відчинено королівські передпокої, де вони ставали натовпом і втрачали свою традиційну вищість.

Довго ще, бо впродовж XVI-го і XVII-го століть, вони були ще головними вождями у війнах з татарами і турками, постійно їх можна було зустріти на воєвідських і каштелянських кріслах, на єпископських тронах обидвох наших церков, з маршалківськими чи архимандритськими палицями та гетьманськими булавами в руках, але ступнево вони зника-

ють як державотворча чи національна сила. Денаціоналізація позбавила їх навіть провідної культурної сили.

Глибокі зміни в самому суспільстві надають життю інший напрямок: виникають розбіжності не між окремими народами і територіями держав, а поміж окремими станами і класами. Проф. Д. Дорошенко («Нарис...», 108-109) уважає, що національні та релігійні утиски проти українського і білоруського елементів тісно пов'язані з викликаними зростаючого московською небезпекою унійними змаганнями як у Литві, так і в Польщі.

Однак, яка б не була наша негативна оцінка примусового співжиття українського народу з литовським і польським народами в одній державі, досить трудно знайти в українській політичній думці XV-го і XVII-го століть виразне москвофільство чи виразний сепаратизм, а коли спорадично один і другий напрям у чомусь виявлявся, то компенсувався рівносильними тенденціями — протимосковськими і пропольськими.

Об'єднання в одній державі не сталося без впливу українців на державну політику і було б просто наївно брати в літеральному сенсі те, що проф. Д. Дорошенко («Нарис...», 110) каже, що на сеймі в Любліні 1569 року, «щоб прихилити до себе українську і білоруську шляхту, король видав цілий ряд спеціальних привілеїв для неї». Сам же проф. Дорошенко на тій самій сторінці пише, що ідея унії скріплювалася, хоч «аристократія ще трималася сепаратизму», але «середній стан, шляхта, від тіснішої злуки з Польщею жде поліпшення своєї долі і хоче збільшити свою політичну вагу; діставши такі самі привілеї, які мала вже шляхта польська — вона сподівається знайти через унію піддержку в обороні від наїздів татар і турків. Шляхта кількох земель вже подавала в таких дусі петиції до великого князя». Отже це дає право гадати, що остаточне складення унії не обійшлося без участі і впливу українців.

А щодо москвофільства, то з протестів проти централістичних литовсько-віленських намагань, з московської підтримки українських революційних і автономістичних рухів XV-го і XVI-го століть, утечі Михайла Глинського до Москви чи переговорів з Московією Юрія Остика — не треба робити узагальнюючих висновків про «москвофільство».

В обставинах, у яких знайшлася Польща на початку XV-го стол. — унія для польської держави була питанням життя чи смерті. Крім цього, вона стала для неї шляхом до великодержавности, до здобуття величезних користей. Але таким самим питанням життя чи смерті була унія і для литовського народу, стисненого поміж наступом Тевтонського ордену і все зростаючою силою завжди загарбницької Москви. При кінці XIV-го стол. динамізм литовців вичерпався. Прилучення до маленької Литви великих українських і білоруських просторів з їх релігійними, культурними, мовними, може й економічними впливами — загрожувало самому існуванню Великого Литовського Князівства. І саме в унії з Польщею деякі литовські династи бачили власний рятunek.

Що унія була переведена передусім польськими зусиллями, в цьому нема найменшого сумніву, але опозиція, яку поляки зустрічали — була

більше по суті литовська, почасти білоруська і значно менше українська. Коли візьмемо до уваги хоч би тільки прізвища головних противників унії — вони або литовські, або українські й білоруські, але таких діячів, які були більш пов'язані з Литвою, ніж з Україною. При цьому опозиція виявлялася головним чином в обстоюванні автономних прав Великого Литовського Князівства як держави, в обстоюванні місцевих звичаїв литовсько-білоруських, а не в намаганні зірвати зв'язки з Польщею.

Польща накидала свою волю політично завдяки існуючим обставинам та існуючій ситуації, що їх польські політики використовували, а не тому, що мала матеріальну силу її накидати. В той час Польща не мала свого розташованого війська в литовських, білоруських чи українських центрах (крім, може, у Львові), не мала і якоїсь зовнішньої підтримки, щоб могла опанувати і утримати при собі литовські території. Все ж таки до Польщі зверталися за допомогою Білорусь і Україна, що мусіли захищатися від москалів чи татар, які хотіли перетворити Україну в «дикі поля» для кочуючих чабанів. Хоч ця допомога була дуже непомітна, слабенька, але вона могла викликати думку про унію. Польща мала мінімальне регулярне військо і, напр., під Оршою, де князь Константин Острозький розбив ущент москалів, брав участь малий відділ поляків, що складався з добровільців, звербованих за королівські гроші. І так виникала думка, що треба порозумітися з поляками, бо вони, може, колись припадуться.

Отже думка про унію виникла з потреби дня — військової організації, що мала постійно два оборонні напрями: протимосковський і протитатарський. Перший із них стосувався до Литви, а другий — лише до України. З західними сусідами, поки не почалися шведські війни за дідичність шведського престолу і війни за т. зв. Інфлянти (XVI і XVII стол.), литовсько-польська держава мала спокій. Тому питання оборони стосувалося лише до білоруського сходу і українського півдня.

На українському півдні в державній політиці, а також у відношенні до сусідів українського народу, велику роль відігравали мала кількість населення і колосальні простори вільних земель. Ті безмежні простори не тільки цікавили державу і політиків, а й вабили до себе людей. Вони були такі величезні, земля їх була така багата, що коли впродовж майже століть (XIV і XV) тисячі наших людей ішли залюднювати південну Україну, Лівобережну й Правобережну, то не турбувалися тим, що рівнобіжно з ними йшли також цілі групи білорусів і поляків із Мазовша, з Підляшшя, або таких, що якийсь час сиділи вже в Галичині й на Поділлі, де також була велика кількість вільної землі.

Засадничо, за руськими правовими нормами, вся ця вільна земля була державною тому, що перейшла до державного земельного фонду, або тому, що була князівською, коли касовано удільні князівства, або її власники вважалися вимерлими чи десь зникли.

Ці безмірні земельні простори великі князі й королі роздавали не тільки у вигляді королівщин, себто — староств на означений час, а також на власність тим, хто зобов'язався заселити їх, загосподарити,

а за те платити державі «данину» та постачати їй на оборону зорганізовану військову силу.

Як знаємо, татарські наїзди увесь час плюндрували Україну, не раз аж по Любелщину і Берестеччину, або по Самбір, Сянок і Перемишль. Тому в тому військовому устрою, який панував аж до XVIII-го століття, велике значення мала самооборона населення, його власні самооборонні засоби. Коли в 1540 році волинська шляхта каже, що «на Волині будь єсть або не єсть перемире з татари, тогда предся з коня мало зседаєм», то це характеризує тодішнє життя і стає зрозумілим, що кожна здатна людина не тільки до рільництва, а й до воєнного діла — була дуже цінною.

Осадництвом почали займатися всі ті, хто мав у своєму володінні землю, якою можна було поділитися, враховуючи життєву необхідність для кожного — захищати себе, родину, дім, майно, а далі — громаду та край.

Як каже наша приказка: «Аби хліб, то й зуби знайдуться», так було в ті довгі віки, коли розвивалося осадництво і Україна залюднювалася після кожної татарської навали з тою самою послідовністю і витривалістю. Очевидно, що найбільший контингент колонізаторів давало корінне населення північних і західних земель України, але до тих колонізаторів приєднувалися і давнього типу «емігранти» з сумежних країв — білоруси з-під вічно zagrożеного Смоленську, поляки з Мазовша, де їм ставало тоді вже тісно й бідно, «емігранти» з Волощини і Молдавії, де землі також ставало менше.

Соціально був це — як можемо перекоонатися із суспільної структури посталих тоді нових осель навіть на далекому Лівобережжі, — дуже мішаний елемент. Ішов на ці «нові» землі волинський і галицький шляхтич, щоб шукати щастя, ішов міщанин, як ремісник, щоб сполучити своє ремесло з рільництвом, ішов і селянин із тих панських маєтків і осель, де його нормальними обов'язками стали роботи чи оплата за посідану землю, коли йому давали довголітню «слободу».

Так постають великі шляхетські оселі при замках у королівських староствах і великопанських доменах, усі оті подільські Буцки, Ялтушкови, Поповці... Так постає та «білоцерківська шляхта», серед якої знаходимо навіть збіднілі галузки старокнязівських родин. На «слободу» тягнулись із далеких сторін селяни, яким давали на десять чи двадцять років землю, без жодної сплати, з застереженням, що коли пройдуть ці роки, знову настане «панщина», але це нікого не відстрашувало.

Велику участь у цьому колонізаційному русі брав авантюристичний елемент — шукачі пригод, легкого здобутку і поліпшення долі. Його не турбувало, що буде далі, що за десять чи двадцять років від нього можуть зажадати заплати за те добро, яке він придбав і яким користувався. «Якось то буде» — казав собі такий «колоніст», непевний, чи й доживе до того часу.

А коли насувалася небезпека, яка, зрештою, була постійною, зброю в руки клала йому сама доля. «Розвивався — як каже М. Грушевський,

певного роду пограничний спорт: хто кого, татари наших, чи наші татар...»

Королівський староста чи власник незаселених просторів ставав з konieczności і банком, і позичковою касою, і асекураційною чи допомоговою установою. На ньому спочатку лежав обов'язок дати прохарчування і забезпечення великій кількості нових осадників. Тому в ті краї відразу за осадниками тягнули і все, що їм було потрібне. Збільшувалась промисловість і торговельний рух у тих частинах краю, звідки вони йшли, тим більше, що не можна було забувати й про потреби війська, яке певною мірою мусіло бути також постійне.

Отже, на справи цієї колонізації треба дивитися тодішніми очима, а не сьогоднішніми. Інша річ, коли потім, у XVII-му столітті, власне з проблемами панських лятифундій та економічних перемін виникли великі контрверсії національного характеру. Для нас це тільки зайвий доказ, що для кожної етнічної цілоти (народу, сучасної нації) є необхідна власна держава, що «в своїй хаті» мусить бути «своя правда і воля», бо якби не склалися з чужинцем спільні, державного порядку, інтереси, «сварки з ним не обминеш».

Литовський державний устрій підпав під вплив нашого старого українського законодавства, сполучивши його із своїм, трохи відмінним від нашого, військовим феодалізмом.

Те, що наші новітні історики — проф. М. Чубатий і проф. Окіншевич — уважають Литовську державу за феодалну федерацію, пов'язану династично родовим чинником, є слушним для XIV-го і першої половини XV-го століть. Але від половини XV-го стол. ця величезна держава стає повністю централізована, «уділи князів», як і «держави в державі» — зникли. Над цілою державою панує безумовно литовсько-білоруська перевага. Те, що серед великих людей тої держави зустрічаємо час від часу й українців, ще нічого не доказує про її «українськість», навпаки, заперечує чомусь засвоєну в нас теорію, що це була, мовляв, українська держава. Заперечує тому, що ніхто не скаже, що коли князь Януш Острозький був каштеляном краківським, то й Польща була українською державою, або коли українець Степан Яворський був «містоблюстителем» патріяршого престолу і президентом Св. Синоду на Московщині, а князь Ол. Безборотько був московським канцлером, то й Московщина була українською.

Справа навіть не в тому, що Білорусь і Україна були тісно між собою зв'язані, і що з тої пов'язаности впливали і «руські» впливи та «руський» характер Великого Литовського Князівства. Хоч пов'язані між собою релігійно, а через те й церковно, Білорусь і Україна різнилися між собою психічно, як різняться і сьогодні. Для литовських і білоруських державних мужів, князів і панів, починаючи від XIV-го стол., Україна є цілком чужою політично й економічно. Вони не загрожені татарами, для них турки невідомі, вони не творять «передмур'я християнства», вони з України майже нічого не потребують, українські товари до них не йдуть, а самі ж вони, що можуть дати Україні?

Вплив України на загальну політику Великого Литовського Князівства був значно менший, ніж, напр., вплив Галичини на політику Польщі. Те, що Україна дала литовській державі декілька можних родів, які зайняли високі становища і кидали свою тінь на державні діла — не може теж служити аргументом. Хоч Хоткевичі — рід український, але вони, ставши графами, так зв'язалися з Білорусією і дійсною Литвою, що їх політика — зовсім не була політикою тодішньої України. Доля часом повертає їх на Україну, як воевод, єпископів чи вождів війська, але й тоді вони були майже цілком зденаціоналізовані. Так було й з іншими. Однак можна тут зауважити, що корінна Литва і Білорусь дали Україні також кільканадцять, різного суспільного ступня родин, які зукраїнізувалися і в політиці мали значно більше значення, ніж ті, що у «Віленській раді» можуть виглядати українцями.

Литовська «Рада панів» («Пани ради») біля великого князя, а потім і державний сейм не були, на нашу думку, жодним специфічним, а тим більше жодним специфічно українським явищем. Так, як у цілому світі всі володарі мали завжди при собі якихось дорадників і якісь органи, в яких раніше чи пізніше родилися тенденції стати органами конституційними, себто — запевнити собі постійність і повагу до своїх порад, так і в нашій Княжій добі була «Рада боярів», так і в Литовській державі створилася ця господарська «Рада панів». Різні вчені — Малиновський, Владимирський-Буданов, Єфименкова — намагаються зазначити, що «боярська Дума була першим генеалогічним ступнем до Ради», що «Рада» була організована «по образу і подобию» старих боярських Дум, що литовська «Рада» була дальшим розвитком княжої Думи попередньої доби». Але коли так виключно подавати головні ознаки установ такого загального типу, то чи не є це бажанням викривити трохи лінію, по якій мали б іти наші думки? Чи ж можна, наприклад, гадати, що перед Витовтом, про якого проф. Д. Дорошенко каже, що він «постійно радиться з своїми вірними панами, закликаючи також католицьких біскупів і провінціяльних намісників», — при Гедиміні, при Мендовгу не було в Литві жодної «Ради», чи чогось подібного до сейму?

Хоч би з яким малим довір'ям ми ставилися до литовських літописів, то все ж таки не можна обминути в них натяків про сейми і коронаційні з'їзди. Чи можна, отже, гадати, що щойно Витовт подумався до того, що кожній людині треба «постійно з кимось радитися», а такі володарі як Тройден, Харимунт-Сирпутій або такі наш Юрій (Шварно) Данилович, коли став зятем Мендовга і великим князем, — не мали при собі жодної державної організації?

Першим «генеалогічним ступнем» до литовської «Ради» можна з однаковим успіхом уважати «Круглий стіл» короля Артура, як римський сенат чи грецьку герузію. Ягайлові, що став королем Польщі, де вже існували певні оформлені державні установи, Витовтові, що в 1429 році в Луцьку приймав цісаря Жигмонта Люксембурзького, королів данського і польського, великого князя московського, волоського і молдавського господарів, короля кіпрського, послів візантійського імператора і татар-

ського великого хана, щоб вони були свідками його коронації, — їм, Ягайлові і Витовтові, напевно було відомо, що в Німеччині існує постійно прибічна рада, існує колегія електорів, що в Данії збираються окремо сенат і окремо народне зібрання, що при поширенні держави та постійних стосунках із зовнішнім світом є неunikненим розвиток подібних установ у них дома.

В склад «Ради панів» входили пани, серед яких були князі з дідовими правами брати участь у «Раді», — подібними до прав дідичних лордів в Англії, — як, напр., князі Гольшанські, Див'ятовські та Гедроойтські, а далі — вищі державні й двірські достойники, католицькі єпископи, господарські намісники, переважно з тої ж самої сфери. «Рада панів» здобуває собі все більше й більше прав і вже в привілеях з 1492-го і 1506-го років, а особливо з 1509 р., сказано, що без «Ради панів» не може бути виданий ні один закон, не можуть бути схвалені важливі політичні, військові й фінансові постанови.

«Коли виник литовсько-руський сейм?» — питає Д. Дорошенко. і дає таку відповідь: «Він виріс і дійшов до свого значення органічно. Спочатку ми бачимо надзвичайні з'їзди лицарства для вирішення дуже важливих питань... В XVI-му віці компетенція сейму безмірно поширюється, формується шляхетське представництво і Статут з 1566 р. юридично закріплює сейм, як постійну інституцію, встановлює і порядок представництва: по 2 чоловіки від кожного повіту» («Нарис...», I, 118).

Це дуже цінне завваження і воно більше відповідає дійсності, ніж наведена далі проф. Дорошенком думка Владимирського-Буданова, що сейм виник з поширеної т. зв. «посполитої» ради та був зразком для майбутніх козацьких рад XVII-го і XVIII-го століть. Це більше виглядає на наслідування польського сейму, що ділився на дві палати — сенаторську і посольську, і коли всі «Пани Ради» входили до складу сейму та брали в ньому участь, то це було це саме. Але литовський сейм аж до 1566 року, майже до передодня Люблінської унії (1569), мав деякі характеристичні прикмети, які не дуже притягали все зростаючу шляхетську масу — провізоричність і випадковість, участь у ньому запрошених з волі великого князя і ним же призначених воєводів, яких у «Раді» засідало дванадцять, і стільки ж каштелянів.

Порівнюючи можливості в литовському сеймі з тими можливостями, що їх давали польські сейми, українська шляхта ставилась холодно до Литовської держави, навіть зреформованої впродовж XVI-го століття.

Ми вже згадували, що потреби і політичні тенденції української шляхти були інші, ніж шляхти литовської і білоруської, не зважаючи на те, що з останньою їх об'єднувала спільна віра і Церква.

Під впливом Польщі, на її зразок перетворюється і сам вигляд українського суспільства, в чому велику роль відіграв також той мішаний, зайшлий колонізаційний елемент. Не погоджуємось із поглядом проф. Д. Дорошенка, що в старій Русі не було станів, а лише класи, бо не економічне положення і зайняття різнили людей в Україні, а приналежність до певного стану ставило їх при таких, а не інших верстаті

праці. Багатство не робило із смерда нічого іншого, як тільки багатого смерда, щойно воля князя чи постанова органів правління могли перевести людину з одного стану до іншого. І це продовжувалось навіть після втрачання незалежності Руси-України.

Коли в давній Русі-Україні біля князів були великі бояри (старші княжі люди, земські магнати) і менші бояри, то ідентично те саме бачимо і в поділі на панів і шляхту. Панами додало сил і значення те, що до їх категорії були зараховані всі позбавлені уділів князівські роди, а також те, що дехто з панів одержував надання цілих князівств з окремими правами і привілеями. Ця категорія українського боярства — князі й пани — ще довго, не заспокоюючись самим впливовим становищем у чужій державі, виявляє час від часу сепаратистичні тенденції. Слід гадати, що не з приватних міркувань, а з патріотизму, і щойно тоді, коли наступає збільшення кількості другої частини шляхти та ступнева, нав'язана польськими впливами, демократизація, переходить до повної лояльності, допомагає великому литовському князеві в порядкуванні державою, навіть обстоює проти Польщі самостійність Великого Литовського Князівства.

»Згодом витворилася ще одна кляса, яка пізніше стала грати ролю основної кляси в державі — військова служба або шляхта« — каже проф. Д. Дорошенко («Нарис...», I, 119). Не гадаємо, що ця кляса потребувала витворюватися »згодом«. В Україні вона завжди існувала у вигляді давнього земського боярства і княжих дружин. Вона з першого дня, коли Гедимин і Ольгерд появились в Україні, як оборонці від татар, пішла з ними захищати Київ або на Синіх водах бити ханів і мурз. Вона згодом ішла залюднювати землі прикордонних замків і за плугом у степу не забувала про шаблюку при боці і самопал на плечах. З цієї клясою сталося лиш те, що стається з усіма клясами: впродовж XIV-го і XV-го століть вона збільшилася, і то не тільки натуральним приростом, а й тому, що державі залежало на її збільшенні, щоб мати якнайбільше воєнного люду, військових, себто — шляхетських переселенців.

На думку Д. Дорошенка, шляхта, »на зразок Польщі та під її впливом, зробилася привілейованою верствою, станом, який абсорбував права всіх, хто стояв вище від неї« («Нарис...», I, 119). Мені здається, що тут, може й мимохіть, наш великий історик попав у непорозуміння. Під польським впливом зникла, найперше, шляхетська ієрархія, якої притримувалася і Литва і Україна. За тодішнім загальноєвропейським поняттям повноправним громадянином був лише шляхтич. Через це в Україні велику частину своїх прав утрачав князь і пан, а набував їх шляхтич. В Україні боярства було значно менше, ніж шляхти в Польщі. Це був дійсно вищий стан і коли він збільшився влиттям до нього нового елементу, перемінилися в ньому погляди і змінилося його становище в громаді. Так, як шляхтича всюди характеризували дві зовнішні прикмети — військова професія і рільництво, то разом із тим »упривілейованням«, чи »емансипацією« шляхти, як каже в іншому місці Д. Дорошенко, витворилося таке положення, що найбідніший шляхтич, який мав часто

одного чи двох селян на своїй землі, або джуру в хаті, діставав над ними князівські права, вони ставали його підданими.

»З упривілейованням шляхти зникла рівновага клясів: економічно сильні і політично упривілейовані стали на горі, а економічно слабкі й політично упосліджені — головню смерди, селяни — помалу утратили свої громадські права й попали наприкінці в кріпацьку неволю. Посередньо стояли міщани, а понад клясами — духовенство. Ось основний процес внутрішньої еволюції в Литві« — пише проф. Д. Дорошенко («Нарис...», I, 119-120).

Далі проф. Дорошенко розглядає правне положення панів, шляхти, міщанства і т. п., приписуючи панам аристократії особливі права, майже дідичне засідання в «Раді», імунітет від звичайних судів, підчинення лише особистому судові великого князя, право тримати власні війська і вести їх під власним прапором на війну. Покликається на привілеї з 1492 і 1506 років. Не розум'ємо, чому це все мало вплинути на зникнення економічної рівноваги? Поперше, треба доказати, що вона існувала в Україні за часів, коли смерд мав над собою боярина, власника землі, на якій він мешкав, або, принаймні, сусіда — місцевого удільного князя і, врешті, далеко — князя в Києві, Галичині чи Чернігові.

Упривілейовання шляхти і зменшення прав селянських верств — було нормальним явищем у цілій Європі, починаючи з XIV-го століття. Говорити про економічну рівновагу кляс у загроженій увесь час із різних боків староруській державі, особливо після татарських навал і різноманітного осадництва, — це трохи ризиковно. Боюся, що скоріше можна б говорити про економічну анархію і литовські державні спроби забезпечитися від неї.

Щодо привілеїв панів, то власне ціле XVI-те століття, а перед тим хвилю вже за часів Жигмонта Кейстутовича, було періодом (безумовно під польськими впливами) боротьби за скасування тих привілеїв. Дані вони були панам тому, що усунено удільних князів, не раз близьких родичів великого князя, яким через те давали компенсацію. Покористувалися цією компенсацією і кілька великих боярських родин, але дуже коротко, бо вже в 1564, а потім у 1566 році сейм велику частину тих привілеїв скасував, залишаючи скоріше обов'язок, ніж привілей тримати на власному удержанні військо.

Польське зрівняння і зафіксування прав шляхти в Литві викликало одну різницю між шляхтою — економічну силу, чого раніше в Україні не було. Коли боярином міг стати, як каже Д. Дорошенко, «поповий» і «смердів внук», то ідентично таку саму можливість мав він і тепер, головним чином на війні, бо не треба забувати, що його на війну ніхто не кликав, що він міг спокійно сидіти вдома тоді, коли його пан, той шляхтич, мав «привілегію» бути вбитим, раненим або взятим до полону, бо він мусів іти на війну. Коли селянина запрошували на якусь степову службу, на «слободі» при замку, то майже напевно перед ним відчинялася можливість потрапити до упривілейованої верстви.

(Закінчення в наступному числі)

Григорій ВАСЬКОВИЧ

ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ

(Закінчення, 7)

Третьою системою функцій персонального шару є духові почуття особи. Почуття, як безпосередньо переживані якості або означення нашого «я», має свої характеристичні прикмети. До них Кульчицький зраховує: внутрішню властивість (інтимність, суб'єктивність), універсальність, якісне духове багатство, змінливість і невловимість почуттів, полярність поміж станом приємності і неприємності та їхню актуальність.

За твердженням Ліпса «почуття — це безпосередньо переживані якості або визначені особливості нашого «я», абсолютно суб'єктивні, подібно, як наше «я» є абсолютним суб'єктом». Почуття, що належать до сфери свідомості нашого «я», визначаються духовим внутрішнім життям кожного «осібняка» окремо і тому лишаються в межах суб'єкта. Таким способом творять найсуб'єктивнішу внутрішню психічність. Внутрішність почуттів, яка пов'язує почуття з осередком психічного життя нашого «я», стає основою другої прикмети, названої Кульчицьким — універсальністю. Наше «я» є в безперервних взаєминах із світом, тому кожне явище і кожний психічний процес викликають змінність якостей і визначення нашого «я»; таким способом безумовно змінює його почуттєвість. Універсальність почуттів, у свою чергу, є основою для неозначеного словами багатства їх якостей та невловимої їх змінності. Почуття відзначаються особливо високим ступнем інтегрального зв'язку між собою та іншими психічними явищами, і тому вони дуже різномірні та змінні, особливо, коли взяти до уваги можливість появи різних сполук почуттів.

Побіч багатства якостей виступає в почуттях прикметність полярності, що знаходиться між бігунами приємності і неприємності, себто — велика більшість почуттів має «гедальгічний» (Роракер) характер. Врешті, почуттям притаманна й актуальність, себто — вони не мають справжньої спогадної репродукції. Якщо пригадуємо собі якесь почуття, то фактично пригадуємо зображення й осуди, які творили психологічну основу одного почуття і колись його викликали.

Коли розглядаємо ближче духові почуття, то перш за все треба сказати, що йде мова про такі почуття, які в'яжуться із «вищими» психічними функціями персонального шару. Ті почуття, за класифікацією Йодля і Мессера, діляться на формальні і матеріальні. Формальні почуття — це почуття сили і почуття напруги. До перших почуттів належать: почуття сили чи осягу, поступу чи наближування до осягу, почуття духового піднесення, ясності, розуміння, повноти, а також їх протилежності, себто — почуття безсилля, неприємності, неясності і т. д. Особливим випадком тієї групи є почуття дотику. До почуттів напруги, за

Йодлем, належать: почуття очікування, розчарування, терпеливості, несподіванки і сумніву.

Матеріальні почуття діляться на почуття особові і почуття речеві, при чому в особових почуттях розрізняється власні та чужі особові почуття. Власні особові почуття ґрунтуються на тому, що ми уявляємо собі якусь дію нашої особи між своїм оточенням та почуття того соціального оточення, в якому діємо. З допомогою того уявлення рефлексивно віддзеркалюємо дані почуття оточення в нашому власному почутті. До таких власних особових почуттів належать: почуття честі, себелюбства, гордості, зарозумілості, шанобливості, а з другого боку — почуття покори, скромності, каяття й сорому. Чужі особові почуття ґрунтуються на тому, що ми відчуваємо якість чужих психічних станів, начеб вони були нашими власними, і дії, що від тих почуттів виходять, а в нашому почутті віддзеркалюються супроти інших осіб, як їх спричинників. До групи таких почуттів належать: прихильність і неприхильність, що творить основні корені цієї групи. Але конкретніше, ця група почуттів оформлюється в любові й ненависті, у співчутті, у сприятливості і несприятливості, в довірі і недовірі, в пошані й погорді, в обожанні та огиді, в злобі, зазисті, жорстокості й т. п. До матеріальних духових почуттів Мессер зараховує, крім почуттів особових, також речеві почуття, що ними є почуття естетичні, етичні, логічні і релігійні.

Описані тут явища мислення, хотіння і вищих почуттів — є свідомими функціями особи і вони проявляються в людини при меншому або більшому зосередженні нашої уваги. Увага — це здібність або диспозиція до переживання піднесеного рівня свідомості, а також саме переживання більшої якості і виразності психічних змістів. Вона може бути двох родів: поперше, як випадкова увага, яка постає під впливом особливого характеру назвешних подразнень, а подруге, як довільна увага, в якій звернення свідомості відбувається під впливом волі особовості. Довільна увага може змінитися через призвичаєння також на звичкову увагу. Крім того, увазі притаманні такі дві властивості, як диссипація, себто — прикетність охоплювати більше психічних змістів одночасно, і концентрація, що визначається посиленою фіксацією якогось предмета заінтересування.

в) Спроможності ендотимного шару

Персональний шар, що тісно зв'язаний із психічним я-центром генетично є пізнішим шаром психіки, при чому він виявляється тільки в людини і залежний від функцій ендотимного шару, на основі якого проявляє свою діяльність. Ендотимний шар раніший від персонального і його мають, крім людей, всі живі створіння, однак у різних тварин він має різний ступінь розвитку. Ми насвітливо спроможності ендотимного шару самої людини, обмежуючись у тому випадку тільки важливими фактами, користуючись працею проф. Кульчицького («Нарис структурної психології»).

Нав'язуючи наш опис до системи функцій мислення, як складової частини спроможності пізнання, розглянемо **сприймання**, але перш за все

підкреслимо, що в сприйманні людина поводить себе радше пасивно, бо світ уявляє собі у формі конкретних наочних образів, що їх називаємо спостереженням або спостережними зображеннями. Спостережні зображення (слухові, зорові, дотикові і т. п.) переживаємо майже безнастанно, з різними ступнями уваги, маючи при тому, як сказав Ясперс, свідомість «утілесненої приявності індивідуального предмета», яка нам дана у формі цілоти, себто — у формі т. зв. постатей. Сприймання зображень — це схоплювання постатей, бо відчуття ніколи не виступають ізольовано, а тільки в комплексах. У спостережних зображеннях, себто в постатях, можна загально вирізнити кілька властивостей. У них міститься матеріал відчуттів, що виступає апіорі, як готова устроювана постать, при чому в тім матеріалі можна вирізнити поодинокі почуття. Далі, постаті притаманний простірний і часовий порядок відчуттів, тому що предмет примушує нас прийняти поняття речі, себто — часово простірної форми якоїсь констеляції матерії. Крім того, постаті властива свідомість «утілесненої приявності» індивідуального предмета, до якого стосується спостережне зображення, та свідомість того, чим спостереження є, або, інакше кажучи, свідомість значення спостереження: переживання інтенції, спрямованості свідомості на предмет, якому спостереження відповідає.

Побіч сприймання спостережних зображень, людині притаманна спроможність відтворювати, з допомогою пам'яті, спогадні зображення, які також виступають у постатевому вигляді. Пам'ять — це власне здібність відтворювати минувші психічні змісти на основі даних нам спроможностей репродукції. Спогадні зображення є відтворенням давніх спостережних зображень, але загально вони невиразні і швидко проминають. Головні різниці між тими обома родами переживань є у якості переживань. Коли ж визначаємо місце функції пам'яті за шаровим укладом психічних функцій, то в тому випадку ставимо її поміж функцією сприймання, що має пасивний характер, і активною функцією мислення.

Крім пам'яті, таке ж саме місце у шаровій структурі психічності має також уява, якій притаманна здатність творити нові цілоти з репродукованих частин переживань. Уявні зображення — це уставилення і комбінації частин відтворених зображень. Від спогадів вони різняться тільки кількісним відношенням і способом дії. Межі між пам'яттю і фантазією зовсім пливкі, бо саме на матеріалі пам'яті відбуваються нові переживання, як наслідок зникну та ефективної переміни різних елементів, що, крім того, змінені також асоціацією і репродукцією. Уява — це здатність з'єднувати спогадні зображення в такі комплекси, яких ще не було. Крім того, треба розрізняти два роди уяви: 1) пасивну уяву, яка є випадковою грою, що, як видається, здійснювана без нашої співучасті; і 2) активну уяву, що є свідомо побажана і виступає тоді, коли ми намагаємось щось собі уявити. В цьому другому випадку, уява є властивою чинністю. В обидвох випадках багатство і обсяг фантазії обумовлені обсягом асоціації, яким розпоряджає уява, і легкістю, з якою

ті асоціативні дії довершуються. При уявленні, так як при спостереженнях та спогадних зображеннях, відіграє роль також ненаочний чинник, а саме: свідомість відношення уявлення до свого предмета, себто — особливий інтенціоналізм уявлення.

Не маючи на меті ширше займатися пасивними і напівактивними функціями спроможності пізнання, обговоримо тепер ендотимні функції **прямування**. Спроможність прямування, так як і пізнання, розпоряджається також двома обсягами функцій. Один із тих обсягів — це хотіння, якому притаманний активний вияв волі (це питання ми обговорили вже при розгляді персонального шару). Тут обговоримо намагання і їхні гонові вияви, що є первісними простими формами прямування. Лерш пише, що гоновими намаганнями називаємо «імпульси телеологічної динаміки», які (з погляду цілеспрямування) є «вітальними спричинниками рухів», а які від внутрішнього боку треба собі уявити, як «переживання поштовху», «тиску», «переживання потягу» до виконання менш або більш означених порухів та дій. Оці «переживання потягу» урухомлюють психічну енергію гонових диспозицій. Динаміка гону діє як «vis a tergo». Від динаміки волі в хотінні динаміка гону різниться тим, що для волі вирішальним енергетичним чинником є зображення мети, яка є перед нами, а в гоновому поштовху мета діє приховано всередині гону. Про прихованість мети в самому гоновому поштовху Лерш пише так: у випадку гону «те, чого шукається — не є назовне, і це, за чим питається — не є пізнане, та проте воно передзасноване». В цьому несвідомому чи напівсвідомому характері гону міститься основна його протиставність до свідомої волі свідомо діючого активного я-центру. У гоні «я» — гнане, а в хотінні «я» — панівна сила. Про властивість гонів Пфендер пише, що всякі роди гонів є парціальними (частковими) гонами одного прагону, в якому кожне ество прямує до самовиявлення життя, що відповідає його своєрідності. У засновок такого твердження Пфендер ставить гіпотезу, що всяка людська діяльність є виявом гонових прямувань і що ці прямування можна одні від других відрізнити на основі внутрішнього переживаного наставлення на таку, чи іншу мету, дану нам у самому спрямуванні гонів. Отже прагін до самовиявлення в людини поділяється на низку парціальних (часткових, окремих) гонів, залежно від мети поодиноких дій. На думку Пфендера, гони можуть виходити поза діючий підмет і тоді ці гони є транзитивними (перехідними), але можуть також повертатися до співдіючого суб'єкта і тоді вони є рефлексивними. У зв'язку з тим, яку собі мету гони визначають та в якій ділянці дійсно-сти цю мету треба вмістити, маємо різnorідні транзитивні (перехідні) гони. Такими парціальними гонами є транзитивні гони щось посідати, щось витворити, щось діяти, прямувати до сили і вияву життя. Всі транзитивні гони в одній і тій самій дії, чи в поодиноких її фазах, або навіть у низці різnorідних дій, можуть входити в різні сполучення між собою, так що розрізнення між ними не виступає так виразно, як теоретично його показано. Групі транзитивних гонів протиставляє Пфен-

дер аналогічну групу рефлексивних гонів, що звернені на себе самих. Такими гонами є рефлексивні гони до власної вартости, творчости, потуги і свого внутрішнього життя. З погляду прагону, гони є тільки засобами та частковими гонами. Треба ще підкреслити, що ця динамічна концепція Пфендера є також і в інших психологів.

Третьою психічною спроможністю, ендотимні функції якої тепер обговоримо, є спроможність почування. Вона так, як обидві попередні спроможності, має також два обсяги. Один з них — це вищі почуття, обговорені при розгляді персонального шару, а другий — це нижчі почуття ендотимного шару. Нижчі почуття дуже влучно й обширно зобразив Лерш у своїм творі «Ауфбау дес характерс», на основі якого можна виробити собі ясний погляд на їхню властивість. Не можемо, на жаль, перелічити та обговорити все те багатство нижчих почуттів за методом Лерша, обмежимося тільки тим, що вкажемо на деякі з тих їхніх властивостей і спроможностей, що їх подав Кульчицький. Проф. Кульчицький обговорює почуття також доволі обширно, передусім на основі знаних теорій Крюгера, Корнеліуса і Сандера. За Крюгером, він визначає почуття, як «якість переживання суцільної цілости переживаного», при чому важливим у тому випадку є те, що з усіх форм нашого переживання саме емоціональні переживання є найбільш швидко проминаючі, хиткі і тим самим змінні. Тому почуття не зносять жодної спроби аналізу. Коли хочемо якийсь комплекс почуттів розчленувати на релятивно самостійні частини, він втрачає на інтенсивності та виразності свого емоціонального характеру. Далі важливим є те, що всіх почуттів ніколи одночасно не переживаємо. Не можемо сприйняти почуттів так, як можна сприйняти побіч себе дві оптичні постаті чи усвідомити собі два значення виразу, порівнюючи один із другим. Крім того, почуття дуже вразливі на дрібні пересунення периферійних переживань. Зміна настроїв у складному переживанні виступає часом дуже радикально наслідком діяння часто доволі дрібних неусвідомлених причин. Наведені особливості почуттів стають більш зрозумілими тоді, коли розглядаємо їх з погляду цілісного підходу, тому що «почуття маютьс'я до цілого остального стану переживань так, як специфічні прикметності цілости до всього, що в її нутрі дасться вирізнити». На головну масу кожного переживання складаються дифузні, нечітко зарисовані, а то й зовсім нерозчленовані комплекси психічних явищ, у виникненні яких беруть участь усі органи і функційні системи. Вирізнених частин чи аспектів дійсного переживання ніколи не можна розмежувати так, як, напр., частини матеріальної субстанції — її молекули чи атоми. Переживання є, без виїмку, вставлене в суцільну цілість, нею просякнене та більш або менш охоплене, тому також і такі почуття, що вразливі на всякі пересунення переживань є комплексними якостями психічних цілостей.

Основними групами нижчих почуттів, які можна зарахувати до обсягу ендотимного шару, є насамперед змислові почуття, настрої і афекти. Змислові почуття, це такі почуття, що безпосередньо зв'язані з відчут-

тям. Їх супроводять змислові відчуття. Такими почуттями є, передусім, приємність і неприємність при відбиранні відчуттів смаку, нюху, дотику, тепла, їди, спраги і т. п. Настроями названо такі почуття, в яких переважає якісна своєрідність почуттєвого забарвлення. Настрої бувають у деяких почуттях різні, а в деяких подібні. Напр., настроїв почуттів зовсім інший у радості, а зовсім інший у гніві, не зважаючи на те, що їх сила однакова. Натомість настроїв подібний у таких почуттях, як турбота й журба, пошана й обожання, прихильність і любов, обурення і пімста. Але ті почуття різняться силою і ступнем інтенсивності.

Такі почуття, в яких переважає сила, названо афектами. Сила почуття, що виступає в афектах — виявляється в меншій або більшій інтенсивності почуття. Ступінь інтенсивності (сили), в свою чергу, змінює певною мірою тяж і почуттєве забарвлення (своєрідність) почуттів. На своєрідність почуттів складається два чинники: рухова постать почуття та його глибина або поверховість. Про рухову постать почуття Лерш пише так: «Кожний почуттєвий акт немов замикає в собі образ певної поведінки супроти переживаних вартостей або безвартостей. Цей образ не мусить виступати з виразністю зображення, але він виявляється в менше або більше виразних поштовхах до діяння». Напр., у гніві є рухова постать нападу, в радості є жест обіймати, а в любові — прихилитися до когось. Коли мати на увазі глибину і поверховість почуттів, то між ними є та різниця, що глибокі почуття пристрасні. Вони проникають ціле єство людини. Такими почуттями є побожність, блаженність, захоплення, а до поверхових почуттів зараховується гнів, збентеження, страх і т. п. Ці поверхові почуття навіть при великій інтенсивності не просякають глибоко в нашу внутрішність і не охоплюють її тривало та всеціло.

На розгляді властивостей почувань, закінчуємо нашу працю. Накінець зазначимо, що наш загальний опис психічних функцій дуже неповний, поданий тільки в головних рисах. Але ми не мали на меті дати повний опис функцій, а тільки обговорити історичний розвиток шарових теорій психіки та з'ясувати питання, як розуміємо шарову структуру психічних функцій. Розгляд структури психічних функцій із відповідним критичним підходом потребує дальших докладних студій, він може бути матеріалом для окремої праці з тієї ділянки.

Леонід ПОЛТАВА

Пам'ятник Тараса Шевченка у Ромні

(Уривок з поеми)

...В Роменським сквері — неба сіра смуга.
У затишку полтавських вечорів
Сидиш, задуманий. Не хочеш прапорів
Ані вітань, ні сурм. Лиш зморшка коло брів —
Неначе борозна позаземного плуга.

Поскрипуючи, йдуть собі і йдуть,
Накульгуючи, відступають покоління...
Хтось рвався з них на гайдамацьку путь,
Хтось проростав з козацького насіння!.. —
Устань! Спини їх! Дай священний ніж:
Ним або ворога, або синів доріж!

Та в затишку полтавських вечорів,
В Ромні без ярмарку, у скверику без квітів
Сидиш на камені, неначе й сам закам'янів,
І тільки зморшка коло брів —
Немов рядок з Нового Заповіту!..

Пробач!
Я ж на слизнях паризького бруку,
На змієвих закрутах долі
Не раз відчував твою батьківську руку
І лагідне слово: »Доволі«;

І скільки разів так натхненно і радо
Ти вів мене в стовпиці лиць
Панелями Лювру, паркетами Прадо,
На гори Сикстинських каплиць!

1961, США.

М. ВЕРЕС

БРАТАМ ЕМІГРАНТАМ

Ви розбредилися, друзі по планеті,
Мов журавлів стривожених ключі,
Що курс на вирій втратили в політі;
Так спрагли йдуть в пісчаному заметі,
До вод оази втому несучи.
І місдини немає вже на Террі,
Де б ви цілющу не шукали тінь, —

На островах незвіданих, між прерій,
В усіх найдальших кутиках імперій
За курінем будете курінь.

Де б я не став, на кожному роздоллі,
Куди б не йшов крізь будні сірих днів,
Зустріну все товариша недолі,
А між товпи, в цілком чужому колі,
Дзвінку почую мову краянів.
І пробіжу очима по довкіллі,
І, хоч на мить, в гранітному руслі,
Серед стрімких фасадів Пікаділлі,
Побачу кадр далекого Поділля,
Ступлю на клаптик рідної землі...

А мить пройде і знову міста гомін,
Сплетіння назв і шильдів, і чудес
Зітруть той кадр, лишають тільки спомин
Про край, що там — на дальнім переломі
Чужих земель з байдужістю небес.
Гай-гай, брати! Які то вже простори
Позаду нас. А скільки ще пройти!
І за бортом хлюпоче знову море,
І, гей-би фільм, проходять перед зором
Усе нові і гавані й порти.

Пливім крізь них! І ставмо, браття, руба
Чоло вітрам, розбуреній порі —
Ліонський ткач, Канади лісоруби,
Рільник із фарм Австралії, чи Куби,
Англійський надр і Льсжу шахтарі.
І хай один родився десь в Карпатах,
З Полісся другий, Дону і Черкас,
Йдучи у рейс, ми мусим пам'ятати —
В нас дім один, одна у ньому мати,
Одна мета єднати мусить нас,
Одні думки, дороги і стремління
І нас тоді не спинить буревій,
Вперед, брати! Для Краю воскресіння
Ми пропливем ці гавані чужинні,
Щоб стать на рейді в гавані своїй!...

Травень, 1951 р.

Анатоль БЕДРІЙ

НАЦІОНАЛІСТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В нашій статті зупинимось коротко на політичній ідеології Тараса Шевченка, яку бачимо у його творах не лише у вигляді ідеї української державности, а також у всіх його поглядах політичного характеру. Політичне мислення Тараса Шевченка дуже всебічне, бо державу Шевченко розуміє, як явище відповідної суспільної дії. Держава в Шевченка існує тоді, коли існує відповідна державницька дія, а в іншому випадку існує стан бездержавности — стан національного поневолення.

В Шевченковій політичній ідеології є ще й інший рід політичного вияву — визвольна боротьба поневоленого народу, якою він прагне відновити свою державність. Тому Шевченкову політичну ідеологію можна поділити на три частини: ідеї державности, становище бездержавного народу та ідеї визвольної боротьби за відновлення державности. Але всі ці вияви політичного мислення Тараса Шевченка так тісно пов'язані один з одним, що треба говорити про їх цілість.

Політичне буття нації, що складається з трьох можливих ситуацій — державної самостійности, національного поневолення і національно-визвольної війни, Шевченко характеризує так:

»Тут пана немає,
Всі ми однаково на волі жили!
Всі ми однаково за волю лягли,
Всі ми і встанем...«

Шевченко — найбільший ідеолог української національної держави, себто держави з власним суверенним урядом і ладом, побудованих на духовно-національній культурі й традиції. Ідеологія Шевченка — наскрізь націоналістична. Шевченко визнає нації головними чинниками суспільного життя. Конфлікти відбуваються між націями, а не між класами. Україну, що була колись могутньою державою, поневолили Польща і Московщина, а не «пануючі класи», як твердять московські більшовики.

В той час, коли жив Шевченко, Україна була тотально поневолена Московщиною. Шевченко, змальовуючи московське панування в Україні, закликав український народ пробудитися і скинути ганебне імперсько-колоніальне ярмо. Він постійно пригадає своїм землякам добу Гетьманщини, якій надає рис самостійної національної держави. Не матеріальні достатки, а **волю** ставить Шевченко понад усе, бо це найбільша цінність нації і одиниці:

»І голий, і босий,
Та на волі; й більш нічого
У Бога не просить«.

А справжня воля, що є передумовою щасливого життя народу, можлива тільки в самостійній національній державі, тоді можна і «брататися» з сусідами України. Такий зразок він подає в картині минулого:

»Ще як були ми козаками,
І унії не чуть було,
Отам-то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами;
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілеї дівчата,
Пишались синами мати,
Синами вольними...«

Найбільший ідеал Шевченка — це воля України, а здійснення цього ідеалу він бачить у вільній суверенній Українській державі, бо тільки »в своїй хаті — своя правда, і сила і воля«. Для України Шевченко закликає віддати все, жертвувати навіть своє життя, тому його герой Гонта звертається до своїх, призначених на смерть синів (»Не я вбиваю, а присяга!« Україні), так: »Сини мої, сини мої! На ту Україну подивіться! Ви за неї і я за неї гину!«.

Шевченкова любов до України — безмежна — »Нема на світі (другої) України, немає другого Дніпра«, навіть у Бога, здається, нічого кращого немає, »як Дніпро та наша славна країна«. Київ — святе місто українського народу:

»Мов на небі висить
Святий Київ наш великий!
Храми Божі, ніби з самим
Богом розмовляють«.

Шевченкова ідеологія нації — зовсім націоналістична. нація складається не з видуманих Леніном клас, а з »мертвих, живих і ненароджених« поколінь. А всім тим, що чваняться, що добре »ходять у ярмі«, що обдурюють народ, що кричать: »Слава, слава хортам, і гончим, і псарям, і нашим батюшкам-царям«, Шевченко просто в вічі каже — ви »раби, підніжки, грязь Москви, варшавське сміття...«

Сто років нас ділить від смерті нашого Генія, але яким пекучим є і сьогодні його запитання: »Де наші панують?«, де українці мають владу в т. зв. »самостійній Радянській Україні? А колись наші предки: »Вміли панувати! Панували, добували і славу і волю...«

На ґрунті національних революційних ідей родиться і Шевченкова ідея спільної революційної боротьби всіх поневолених народів проти гнобителів-імперіялістів: »Ой волохи,... молдавани... Братайтеся з нами... Та, як ми, з ножами, з ножами святими«.

Війни України з Польщею, Московщиною та іншими загарбниками, Шевченко розглядає, як війни між націями, а не суспільними класами, як брехливо пишуть московські більшовики. Це була боротьба українського народу за волю і державну незалежність і Шевченко висловлюється про неї так: »Як москалі, орда, ляхи бились з козаками...«

Першими окупантами України були польські імперіялісти: »... Ляхи прийшли на нас війною...«, »Бідна моя Україно, стоптана ляхами«. Але

впала Польща і прийшов другий, ще грізніший ворог — Московщина, яку Шевченко назвав «неситою». І тоді... «Первий (Скажений Петро)... розпинав нашу Україну, а Вторая (Катерина, суча дочка) доконала Вдову-сиротину».

Шевченко з великим обуренням описує страшні злочини Москви супроти України:

»О, царю потаний!
Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками».

Загарбавши Україну, «москалики, що зустріли, то все очухрали», навіть «могили вже розривають» — пише Шевченко. Пригадує українському народові, «як москалі срібло-злато і свічі забрали у Покрови...», «а Катерина Межигорського Спаса вночі запалила». Словом — Москва ненаситна, жорстока, вандальська:

»Ляхи були, — все взяли,
Кров повипивали,
А москалі і світ Божий
В пута закували».

Ненаситність і злочинність Москви так хвилювали Шевченка, що він, перебуваючи в Петербурзі, мучився сумнівами:

»... Тяжко мені
Вітать над Невою!
України далекої,
Може вже немає...
...
Може, Москва випалила (Україну)
І Дніпро спустила
У Сине море, розкопала
Високі могили,
Нашу славу...»

Із сумом стверджував Шевченко долю України його часів, таку подібну на долю України наших днів: «Степи мої запродані,... сини мої на чужині, на чужій роботі; і могили мої милі москаль розриває...»

»... Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, — не чорну, довелось запить
З московської чаші московську отруту».

Докоряс Шевченко, що:

»Так ось-як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І нам, синам, передали
Свої кайдани...»

Москва, поневоливши Україну, зробила з України свою колонію, і в такому стані Україна знаходиться до сьогодні. І все пішло москалям на поживу: «І Запоріжжя, і село, і монастир святий, скарбниця — все, все неситі рознесли». Словом, все московське — «і ви — наші, і все — наше!». Шевченко пригадував українському народові: «За що боролись ми з ляхами? За що різались з ордами, за що скородили списами московської ребра?».

Знеможена й скривавлена Україна «заснула». І щоб збудити народ з цього сну в неволі, Шевченко кидає національно-визвольні революційні кличі, закликає до боротьби, «щоб не лізли такі гади в нашу Україну». Воля сама не приходить, «не жди сподіваної волі, вона заснула...» — каже Шевченко, — «а щоб збудити химерну волю, треба миром, громадою обух сталить та добре вигострить сокиру, та й заходиться вже будить». «Доки буде ворог лютий на мене дивитись і сміятись?» З обуренням звертається своїм пророчим словом до гнобителів України: «В день радости над вами розпадеться кара, і повіе огонь новий з Холодного яру». А до неба кличе: «Благослови (Боже) востать собором на подвиг новий і суворий — на чин іскуПЛЕННЯ землі, повитої в неславу, стократ політої криваво, колись преславної землі». «Жити важко в оковах! Встань же, Боже, — поможи нам встать на ката знову!».

Особливу увагу присвятив Шевченко ідейно-моральному відродженню українського народу, без якого неможлива збройна боротьба. Він хоче, щоб і «незрячі прозріли»:

«Може, верну знову
Мою правду безталанну...
Може, викую я з його (слова)
До старого плуга
Новий леміш і чересло...
Може, зорю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози.
Може, зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тієї крові,
Чистої, святої...»

Боротьба за волю народу — діло священне, тому Шевченко всім тим, хто називає борців за визволення «розбійниками», відповідає так:

«Брешеш, людоморе:
За святу правду, волю
Розбійник не встане,
Не розкує закований
У ваші кайдани

Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розіб'є живе серце
За свою Україну!»

»Лукавими синами« Шевченко називає тих, що зраджують свій народ і йдуть на службу ворогові. Мав він на думці, мабуть, те, що Гонта своїх синів зарізав, бо вони відбилися від свого народу. А хто присягнув (Гонта склав таку присягу) боротися за визволення України, той »за честь, славу, за братерство, за волю України« не пощадить і своїх »лукавих синів«.

Цю думку розвиває Шевченко у »Великому льоху«, де одна з тих темних сил, своїх і чужих, що руйнували й гнобили Україну, ворона, крикає над »Великим льохом«, що з нього має відродитися сила і воля України:

»Таки й на льох (дивлюся)! Та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати;
Другий буде (оце наш! — каже ворона)
Катам помагати, —

.

Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Все добре (для ворони) поплюндрує,
Й брата не покине (не щадитиме),
І розпустить правду й волю
По всій Україні.
Так от бачите, сестриці (такі ж, як вона ворони),
Що тут komponують:
На катів та на все добре
Кайдани готують!»

В іншому місці Шевченко каже своєму народові, що щойно тоді, коли »потече сторіками кров у Синє море дітей ваших...« — прийде день визволення, а »на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі«.

Для Шевченка московський імперіялізм, оті москалі й »москалики«, що про них він постійно згадує у своїх творах — найбільш неситі вороги України. Тому він з такою погордою згадує про тих змосковщених українців, виступників і запроданців Москви: »Землячки... По-московськи так і чешуть, сміються та лають батьків своїх...« Коляборанство з Московщиною Шевченко вважає найбільшим злочином супроти українського народу. У »Великому льоху« одна блудна душа українська карається тільки за те, що з повними відрами перейшла шлях Хмельниць-

кому, як він їхав у Переяслав «Москві присягати». Друга за те, що напоїла коня Петрові Скаженю (І-му), як він вертався в Московщину, побивши Мазепу під Полтавою. Третя за те, що усміхнулася, ще малою дитиною, до московської цариці (Катерини), не знаючи, «що тая цариця — лютий ворог України, голодна вовчиця».

Навіть великому Хмельницькому Шевченко не міг простити тої страшної помилки — Переяславського договору з Московщиною. Докоряє йому, як «нерозумному синові», що угодою з Москвою занাপастив Україну.

Шевченко цілою душею ненавидів Московщину. Перебуваючи з примусу на теренах Московщини, він безмежно тужив за Україною, «а до того — Московщина, кругом чужі люди». В Орській кріпості він так висловлює своє гаряче бажання:

»Хотілося б (та й то для того,
Щоб не робили москалі
Труни з дерева чужого),
Аби хоч крихітку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли...»

Можна сміливо твердити, що Шевченко не тільки найбільший український націоналіст, він і основоположник ідей сучасного українського націоналізму. Він молився, просив Бога, щоб Всемогутній поміг українському народові «встати на ката», визволитися з московських кайданів.

Геній Шевченка такий великий, що навіть сучасні московські окупанти України не відважуються викреслити його ім'я із фальшованої ними історії українського народу. Вони фальшують його твори, збезчещують його ідеї, тлумачать їх на свій московський лад, але не відважуються кинути на нього анатему, бо бояться гніву українського народу.

Шевченкові політичні погляди, його національно-визвольні ідеї і революційні кличі — стали основою відродження новітнього українського націоналізму. Його ідейними дітьми стали Леся Українка, Іван Франко, Микола Міхновський, Дмитро Донцов, що повели рішучу ідейно-політичну боротьбу з Москвою. Шляхом «Заповіту» Шевченка пішли герої Крут і Базару, члени СВУ-СУМ-у, члени УВО і ОУН, бійці УПА, Маланюк, Клен, Ольжич, Теліга та інші поети і діячі, великі національні герої і провідники — Симон Петлюра, Євген Коновалець, Тарас Чупринка, Степан Вандера та тисячі іменних і безіменних борців української національної революції, також старшин і вояків українських армій.

Визвольна боротьба українського народу невгає, над нею витає великий дух нашого Генія і по всій Україні ударом дзвонів лунають безсмертні слова «Заповіту» Шевченка:

»Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кров'ю
Волю окропіте!..»

Аріядна ШУМ

ШЕВЧЕНКО — НОВАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ

Всім людям вдихнув Господь безсмертну душу, всім людям дано, крім тілесних — духові очі, що бачать більше, ніж видно на землі, та уші, що чують голос Господа. Та не всім дано зір та слух Самуїла. Щоб чути голос Господній — треба забути передусім про себе, треба бути в екстазі, яка дана лиш велетням духу — геніям. В моменти »творчої нестями, коли душа виходить з берегів«¹ постають архітвори мистецтва.

Мистецькі шедеври — вічні. Вони не зображають собою моменту, моди чи якогось напрямку в мистецтві. Твори Шевченка говорять так, як того хотів поет: до мертвих, живих і ненароджених братів його на Україні і не на Україні перебуваючих. Минуть століття — і слово стоятиме на сторожі нації, як і стояло. Народ вже настільки прозрів, що відчуває вічність Шевченкової філософії. Народ відчув і оцінив незрівняну красу Шевченкових ліричних творів, велич і героїзм його епіки. Та найвищою галуззю поезії є, за оцінкою Арістотеля, — драма. Невже ж Шевченка можна оцінювати як драматурга на основі одиної, написаної для української побутової сцени, п'єси — »Назар Стодоля«²? Погляньмо на Шевченкову творчість і скажемо — ні!

Шевченко належав до того типу співців, що їх Леся Українка апофеозує в »Триптиху«, до таких, що в потребі виконують обов'язки чорнобробів, просвітянців чи простих вояків для нації, яку ведуть. Шевченко писав »Буквар«³ — хоч могли це робити інші, їздив із шкіщовиком по Україні, зрисуваючи історичні пам'ятки — хоч його час був надто цінний і життя надто коротке. Вн написав п'єсу для своїх сучасників, щоб вони могли по своїй спроможності зрозуміти і поставити її, бо знав, що те, що він творив для майбутніх, зв'язавши з минулим — це не швидко буде зрозумілим.

Незвичайна драматичність Шевченкових сюжетів, цілком зрозуміло, накидала любителям театру бажання показати їх на сцені. Так появились »удраматизовані«⁴: »Мати-наймичка«, »Невольник«, »Катерина«. Очевидно, всі переробки Шевченка для сцени надзвичайно послаблюють мистецьку вартість творів поета. В них подавано масу зайвих діалогів, просто жакхливих натуралістичних — побутових вставок (особливо в »Наймичці«⁵), а геній Лисенка ніяк не переробив Шевченкового, аби здобути світову славу його »Катерини«, так як це вдалося Чайковському з пушкінським »Онегіном«, чи Грігові з ібсенівським »Пер-Гінтом«. Але Шевченко зі сцени не сходить. Традиція святкувати рік-річно Пророка вимагає щораз то нових сценічних ефектів. Шевченкові твори ідуть на сцену у новій формі, без »драматургічних«⁶ додатків, без зовсім чужої Шевченковій формі побутовщини, ідуть самотньо, вимагаючи нових режисерів, свіжого розуміння сценічності поетичного слова.

І знайшлись режисери, що зрозуміли велич Шевченкової драматургії. Маю на думці Курбаса, що вперше зрозумів «Великий Лях» як драматичний твір, та Довженка, який, слідами Курбаса пішовши, відродив у фільмовому мистецтві питому українській душі іскру експресіонізму і символіки.

Більшість творів драматургії поставали так, як поставав «Назар Стодоля», щоб бути безпосередньо після написання виставленими у готових театральних формах. Так писали грецькі велетні театру. Їх твори побудовані для виконання під голим небом. Всі події в кімнатах — лиш оповідаються акторами. Так писав Шекспір — при типових йому ошадних декораціях переводив акції багаті на зворушення і атракційний жах, який був необхідний його сучасникам. Не могли вийти поза сальоновість великі французи — Жорней, Расін, та Мольєр. Найбільший геній німецького театру — Вагнер вимагав створення не лише нової, багатшої оркестри, але і цілком нового театру, де можна було б у відповідних обставинах подивляти красу вічних для духу його нації і предовгих, що вимагають німецької терпеливості, творів. Ібсенова фантазмагорія «Пер-Гінт» має такі багато сценічних труднощів, крім великої краси ідеї та та форми, а трансцендентний плян задумів Сартра та Ануї не можуть вийти поза традиційний французькій сцені — сальон. Прикладом може бути один з творів Сартра, де, не зважаючи на дуже талановито поданий автором настрій пекла, глядачеві показана готелева кімната. З менш славних драматургів виразний крок уперед зробив польський поет і маляр — Висп'янський. В'яжучи два мистецтва, впровадив він на сцену два найважливіші елементи — слухові і зорові; символічними образами скоординував і скупчив думку, і переріс формою сценічного вислову розлізлого і переладованого Словацького. Всі згадані драматурги зв'язані формою із своєю добою та стилем доби більшою або меншою мірою.

Унікальним твором в українській драматургії є Шевченків «Великий Лях». Писаний цей твір виразно для сцени, бо й названий «містерією», що є дуже старовинною формою драми, яка сягає часів Єгипту, з традицією кількох тисячоліть до Христа, Індії та інших народів Азії. В Європі, пристосована до християнської релігії, містерія появляється в середньовіччі, а її залишки, у формі вертепу, жили до недавня у різдвяних звичаях на Україні. Так свої історіософічні тези, що матимуть значення для нашого народу в усі часи його існування, поставив Шевченко в трансцендентнім пляні, вибравши для цього найбільш відповідну форму містерії із тасмним числом «три» в домінанті. Форма Шевченкового «Великого Ляху» вдаряє нас сьогодні величезним її «модернізмом». Цілком не існує побутовщина. Відкинуто всі закони реалістичної, чи радше натуралістичної, акції. Акція побудована дуже коротко, динамічно. Образи характеризуються контрастами, чіткою лінією розмежування. При тім додержані закони класичної драматургії: одности місця, часу та акції. Шевченко, може, як в жоднім іншому творі, тут зв'язав у геніяльну цілість усі свої таланти: філософа, поета і маляра.

Великі думки мусять бути висловлені сильною формою. Мистецтво театру має в собі силу, якої не дано жодному іншому мистецтву. Воно

діє безпосередньо й одночасно на всі людські змісли. Думка висловлена в драматичнім творі користується елементами: звуку, руху, світла та кольору. До використання всіх згаданих елементів досконало пристосована форма «Великого Льоху». Поява Душ, Ворон та Лірників сама собою накидає особливий потужний настрій, зміцнений темпом, кольором світла та звуком голосів акторів. Коли б «Великий Льох» перекласти на музичну мову — то виступ Душ був би, припустім, «Анданте кон спіріто», Ворони — «Аллегро апасіонато», Лірники, скажім, — «Грава» з віршем «Суботів», що, очевидно, творив би — фінал у темпі, мабуть, — «Модерато». Я не думаю тут відбирати ініціативи музикознавцям, можливо хтось підібрав би більш влучні італійські назви частинам «Великого Льоху» в їх музичному аспекті. Мосю тенденцією є показати, як музично окремі частини містерії, що зображають з'яви надземні, підземні і поцейбічні, контрастують і доповнюють одні одних. Так Шевченко-маляр побудував свій твір і по-малярськи. Лірично — ніжний колорит душ, яскравий-динамічний, і при тім похмурий Ворон, та більш реалістичний, але сумовитий Лірників, накидає виконавцям постановки кольори світла та одягів для акторів. Це — загальна композиція твору. А в подробицях — геніяльність Шевченкова нічим не уступає геніяльності задуму як цілості. Кожне слово дійових осіб, як і пояснень, що, очевидно, можна розуміти як зміст для виконання у формі традиційного, грецького, скажім, хору чи одної, заступаючої хор, людини, впроваджує собою незрівняну красу думки і образу. Візьмім самий початок твору:

»Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві. — »Бог простить:
Ми пташки-душі, а не люди!»

Пробувати зняти пояснення для «удраматизування» твору, щоб використати лиш монологи і діалоги, було б незвичайною кривдою для твору. Тому Шевченкові твори, особливо «Великий Льох», мусять бути не у формі реалістичної сцени, а, якщо хтось так хоче назвати, **модерної**, що нав'язує до тисячоліть театру перед нашою добою.

Спокійна побудова першої частини «Великого льоху» — трьох душ, характеристична і довгими монологами. Короткі репліки застосовані на початку і на кінці «Великого Льоху» для зв'язання осіб. Зате Ворони — це з'яви цілком інші. Там домінантна постать — Перша Ворона — має довгі монологи, але цілість появи Ворон характеристична різкістю і темпом киданих реплік. Незвичайно гарні образи малярські і звукові впроваджено вже з першим кроком кожної з Ворон на сцену. Кожна з дійових осіб подає також змістя дуже коротку і дуже влучну характеристику свого завдання, замилювання і темпераменту. Репліка Першої Ворони вбрана також у форму досконалої ономапопеї, що затримує криканий у цілості речення і дає настрій її сили і володіння. Друга Ворона показує

свій легковажний характер із темпераментом сангвініка, такого відповідного до настрою польського контуша і мазурка. Третя Ворона — московська впроваджує не лиш макабрично-шагалівський образ чорта і кози, а й продовженою реплікою »буть беде, будь беде« дає повільніше темпо і тим творить характер повільної московської мови. В дальших репліках Ворон характер розмови затриманий так, як і заповіджений автором у коротенькім уступі: »Мов на мороз понадувались, одна на другу позирали«... Тут нема чистоти, святости і згідливости Душ, що летіли »мов сніг« і почали свою мову від »Бог простить«. Між ними є настрій сварливости, злоби одної проти другої, хвалькуватости, заздрости, однак у них пробуджується солідарність у моменті конечности спільної акції. Говорять Ворони між собою мовою абстрактною, символікою, користуючись дуже цікавими метафорами. Пов'язані їхні вислови дуже цікавою ниткою старовинних приказок.

Прикладом нехай нам послужить одна з реплік Другої Ворони в хвалькуватій суперечці з Першою Вороною:

»Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
Що до-світа упилася,
А та, що й проспалась«.

Більшість висловів Ворон характеризується образовістю і умовністю. Та найбільшою прикметою виступу Ворон є наростання емоційного напруження, яке доходить до кульмінаційної точки у моменті народження близнят. Так чітко сконденсованої драми годі найти між найбільшими творами драматургії чи хореографії. До речі, особливо виступ Ворон у »Великому Льоху« надається до опрацювання хореографічно. Темпом і рисунком він дуже нагадує стиль цейльонських священних і діяболічних танків. Динаміка і наростання трагедії рівні хіба в Софоклевім »Царю Едіпі«, чи Асхілевім »Агамемноні« з моментом появи Кассандри. Та аналогій можна найти багато, якщо за ними шукати. Справа не в аналогіях. Згадуючи »Царя Едіпа«, що за опінією світових критиків драматургії є найвищим мистецьким твором між трагедіями, хочу спонукати читачів цих рядків прочитати »Великий Льох« і підійти до нього критично, як до твору драматичного, шукаючи всіх прикмет та хиб, порівнявши лиш з найкращими творами, відомими у світовій літературі. І, шановні читачі, не найдете ніде такої сконцентрованої акції, динаміки і наростання драматичного напруження, як у цій репліці Першої Ворони, що відповідає на проєкти двох її менших сестер знищити Івана Гонту.

»Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он, бачите; над Чигрином
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася«.

Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!... Сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох будуть звати.
Полетимо!«

Відліт Ворон, так як і їх приліт, характеризується короткими образowymi репліками, тільки тут московська Ворона позбулась попередньої флегми, а відлітає із тим самим темпом та з тою ж злістю й жадобою знищити лютого ворога, як і її сестри. Лиш Ворони знаходять собі три різні методи зв'язку з їхнім близнюком: Перша — пливе, Друга — біжить, Третя — летить. Модерна стратегія, що уживає піхоту, водяну та повітряну флоту, така як тепер, передбачена Шевченком у час, коли про повітря ще не було і згадки. Як цікаво, як кольоритно подана атака, готова злими силами проти добра, яке щойно народилось, щоб його (добро) знищити »поки сліпі люди«, з допомогою вже існуючих дозрілих сил, що мають новонароджене зло хрестити. (Перша Ворона називає себе »кумою«).

Прихід Лірників пов'язаний з Воронами. Вони ще їх бачать. Лірники приходять організовано, спокійно, створюючи виразний контраст із темпом і нахабством рухів та реплік Ворон. Вони мають виразну мету: про Богдана мирянам співати у Суботіві, це автор подає від себе. Але в лірників нема тої святости і згідливости, що у трьох Душ. Вони вже дають більш пересічну людину із всіма хибамися тої пересічності, яка подана також дуже короткими мазками, символічною експресією, багатою на народний гумор і приказки. Розмова між старцями приближує акцію до фіналу, до моменту розкопання великого льоху. Саме розкопування відбувається у той час, як старці сплять, частиною »від автора« — або, перевівши на мову грецької драми, виступом »хору«. Тут знов символіка і форма ідуть упарі. Починається опис темпом спокійним і повільним:

»Старці під берестом заснули.
Ще сонце спить; пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копати.
Копають день, копають два...«

.

Далі темп наростає і завертає у новий драматичний момент — прогнання старців, що так мирно собі співали про Богдана.

Цей момент міг би бути завершенням драми, перемогою зла над добром. Та Софокл дійшов до розв'язки трагедії »Царя Едіпа« не на кінці драми »Цар Едіп«, а на кінці частини — »Едіп в Колоні«, де є заповіджена вже його моральна перемога. Софокл розв'язує драму перемогою Едіпа, перемогою чеснот духу його дочки Антігони.

Так заповіджене добро — Іван Гонта, що народився разом із братом-зрадником при великих знаках неба і землі, має перемогти своїми духовими цінностями, не зважаючи на існуючу руїну.

Суботів — фінал «Великого Льоху», його вияснення і розв'язка.

Цей твір, як усі твори Шевченка, постав з його великої душі, що відчувала і розуміла націю та її понадпохальне існування. А форма в нього, як і зміст, була диктована генієм, що переростав його добу, його покоління; вона зв'язувала тисячоліття минулого з майбутнім. Форма сценічна подана поетом має уможливити тисячам народу в один час пережити висловлені великі думки. «Великого Льоху» московський режим не пускає на сцену, тому знищив Курбаса з його новими формами сценічного відтворення, тому переслідував і добив Довженка. Та прийде час, коли Шевченкові слова лунатимуть у їх власній високомистецькій формі на сценах усього світу, виховуючи людство у почутті добра і Господньої правди.

Богдан КУРИЛАС

ПРЕДКИ

Туди, туди полинь, у той блакитний світ,
Де предків знамена до перемог вели,
Могили свіжі де, засіяні кістками,
На весні посипав калини білий квіт.

У трудах і боротьбі за цілість володінь,
На захист городів ставили списів дах.
Спасибі Вам, Діди, що збудували шлях
Для величі грядучих поколінь.

І давно хоч уже над череп'ям Батьків
Курличуть журавлі, шумлять кущі калини
Над насипом м'яким осінньої рябини.

То дух незборний Ваш у нащадках живе,
До Предків обріїв унуків в бій веде.
За Вашу з тернів путь унуків вдячний спів!

Марія ЛУКІЯНЕНКО

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Книга III, продовження, 5)

ГЕРАКЛ І АДМЕТОС

Дізнавшись від слуги Адметоса, де знаходиться гробниця Алкестіди, Геракл якнайшвидше поспішив туди. Сховавшись за гробницею, чекав, коли прилетить Танат, щоб напитися біля могили жертвної крові. І ось почувся помах чорних крил Таната, повіяло могильним холодом; до гробниці прилетів похмурий бог і жадібно припав губами до жертвної крові. Геракл вискочив із засідки і кинувся на Таната. Обхопив він бога своїми могутніми руками, і почалась між ними жаклива боротьба. Здушив своїми кістлявими руками груди Геракла Танат, дихаючи на нього своїм ледяним подихом, навіваючи своїми крилами подих смерти на героя. А Геракл, напруживши всі свої сили, боровсь на життя і смерть. Та ось врешті могутній син Зевеса, Геракл, переміг Таната. Зв'язав його і зажадав, як викуп за звільнення, щоб бог смерти повернув до життя Алкестиду. Танат подарував Гераклові життя дружини Адметоса, і Геракл повів її назад до палацу її чоловіка.

Тим часом Адметос вернувся до свого осамітненого дому і, заливаючись сльозами, нарікав на свою нещасливу долю:

— Краще б я помер разом з моєю дружиною! — нарікав він безперестанку.

В такому стані застав його Геракл, що повернувся, ведучи за руку Алкестиду, яка мала сховане лице за густим серпанком. Побачивши Адметоса, Геракл почав йому докоряти:

— Ти не добре зробив, Адметосе, що приховав від мене своє горе і прийняв мене у твій дім журби. З твоєї вини, бо не знав я про те, я забавлявся в цім нещаснім домі і тим зробив тобі велику прикрість. Це мій докір тобі, але я не хочу тебе засмутити. А за те, що ти провинився, затримай у себе ось цю жінку, що дісталася мені після тяжкої боротьби.

Але Адметос запротестував:

— Тяжко мені тримати в палаці іншу жінку. Не боюся поговорів сусідів, але постать цієї жінки так нагадує мені мою дружину, що я не можу втримати рівноваги духу.

Та Геракл не вступався:

— Поглянь на неї, Адметосе! Чи не бачиш, що вона схожа на твою дружину? Годі тужити! Будь знову задоволений життям!

Адметос, піднявши серпанок на обличчі жінки, не вірив своїм очам:

— О, великі боги! — вигукнув він, — дружина моя, Алкестіда! О, ні, це тільки тінь її! Вона стоїть мовчки, ні слова не промовила до мене!

— Ні, не тінь це! — відповів Геракл. — Це Алкестіда. Я здобув її в тяжкій боротьбі з богом смерти Танатом. Вона мовчатиме, поки не звіль-

ниться від влади підземних богів, принісши їм викупні жертви. Вона мовчатиме, поки тричі не змінить ночі день; тільки тоді вона заговорить. Візьми її, це мій подарунок за твою шляхетну гостинність. А тепер, прощай, Адметосе. Будь щасливий і завжди дотримуй великого звичаю гостинності, освяченого самим моїм батьком — Зевесом.

— О, великий сину Зевеса, — гукнув Адметос. Ти дав мені знову радість життя. Чим я можу віддячитись тобі? Залишися в мене гостем. Я накажу по всіх моїх володіннях святкувати твою перемогу, накажу принести богам великі жертви. Лишись зі мною!

Та не залишився Геракл в Адметоса, його чекали інші обов'язки і він вирушив у дальшу дорогу.

ГЕРАКЛ РЯТУЄ ГЕСІОНУ

Ще тоді, коли Геракл вертався з країни амазонок, разом з аргонавтами шукав він відпочинку біля берегів Трої.

Повільно посувались кораблі, виглядаючи догідної пристані. Раптом очам аргонавтів показалося дивовижне видовище: над морем, прикована до скелі, стояла цілком гола дівчина, прикрашена дорогоцінностями.

Геракл наказав причалити до берега і став розпитувати дівчину, хто вона та за що постигла її така кара. І виявилось, що дівчина ця — прекрасна дочка царя Трої Лаомедонта, Гесіона, приречена на поталу потвори, що виходила з моря. А причиною її приречення був її власний батько.

Коли будували мури Трої, в їх будівництві помагали боги Аполлон і Посейдон. Троянський цар, Лаомедонт, обіцяв богам пожертвувати всю худобу, що вродилася того року.

Але коли робота була скінчена, Лаомедонт про худобу й не згадував, а натомість запропонував богам платню, як звичайним робітникам. Та не думає він і грошей платити, зволікає, як тільки міг, а врешті сказав, що дармоїдів йому не треба та щоб Аполлон із Посейдоном забиралися геть, а то й вуха їм пообрізує, якщо вони вимагатимуть платні. Дехто казав, що Лаомедонт погрожував Аполлонові, що продасть його на ринку, як невільника.

Розгнівані боги зникли з володінь Лаомедонта. Але у відплату за таку нечувану поведінку розгніваний Аполлон наслав на володіння Лаомедонта жакливу пошесть. А коли пошесть вгамувалася, Посейдон наслав на Трою морську потвору, що пустошила троянські землі та живцем пожирала людей.

Ніхто не міг оборонити Трої від цієї потвори, і нарешті Лаомедонт подався до Амонського оракула за порадою. Оракул відразу сказав, що Посейдонова кара скінчиться тоді, коли Лаомедонт пожертвує потворі свою дочку Гесіону.

Не сподобалось Лаомедонтові це пророцтво, і він заявив, що насамперед мусять пожертвувати своїх дочок його придворні.

Заворушилось ціле місто. Всі визначніші родини шукали поради в оракулів, але без жодних наслідків. Врешті один з придворних, Фено-

дамос, запротестував публічно. Він зовсім не бажав жертвувати своїх трьох дочок і на загальному зібранні відкрито заявив, що вина за їхню кару лежить на Лаомедонтові. Вкінці всі вирішили кинути жеребки, чия дочка має стати жертвою потвори. Вибір випав на Гесіону.

І так проти власної волі довелося Лаомедонтові прикувати до скелі біля моря свою дочку Гесіону.

Побачивши нещасну дівчину, Геракл відразу розбив її кайдани і пішов до Лаомедонта. Цареві він запропонував, що врятує Гесіону, якщо він віддасть йому Гесіону за жінку та подарує пару незрівняних білих коней, одержаних від Зевеса. А коні ці були безсмертні й могли літати, як вітер понад водою.

Лаомедонт погодився на пропозицію Геракла. За вказівками Геракла і з допомогою богині Атени, дочки Зевеса, троянці збудували високу стіну біля моря, загородивши дорогу потворі. Геракл сховався за стіною і чекав.

І ось із моря виринула люта потвора. Сунула просто на місто і, дійшовши до валу, роззявила свою криваву пащеку. Озброєний Геракл кинувся просто в пащу потвори. Три дні перебував він у її нутрі, аж врешті гострим мечем пробив печінку потвори і вийшов на світло дня.

Коли всі переконалися, що потвора мертва, Лаомедонт забрав Гесіону до міста, а Гераклові дав дві старі шапи, замкнув перед ним брами міста та, погрожуючи, прогнав його з Трої.

Розлютився Геракл, і з обіцянкою, що пімститься на Лаомедонтові, вернувся до своїх кораблів. Він був тоді ще на службі в Еврістея і мусів спішитися, щоб якнайшвидше принести Еврістесві пояс Гіпполіти.

По від'їзді Геракла Лаомедонт забив Фенодамоса, що був відважився виступити проти нього, а його трьох дочок продав у рабство. Щоправда, дехто каже, що дочок Фенодамоса пізніше було звільнено і що найстарша з них, Егеста, вродила сина Анхіза.

Час минав, і коли Геракл вернувся від Омфали, звільнений з рабства, пригадав собі Лаомедонтове шахрайство та почав збирати військо проти Трої.

Одним із перших, що прилучилися до Геракла, був герой Теламон. Він був старим приятелем Геракла і коли той відвідав його дім, Теламон влаштував урочисте прийняття Гераклові. Геракл, зворушений такою гостинністю, просив свого батька Зевеса послати Теламонові хороброго сина. І справді незабаром Теламонова дружина вродила сина, якому дали ім'я — Аякс.

Гераклове військо, серед якого були герої Теламон, Целей і Оїкл, швидко прибуло до берегів Трої.

Оїкл лишився обороняти кораблі, а Геракл вирушив з головною силою до міста. В той же час Лаомедонт був із своїм військом на побережжю моря і несподівано напав на Оїкла. Боротьба була дуже жорстока. Лаомедонт почав перемагати, але Оїкл вислав усі кораблі на море, а сам бився далі, аж поки не впав від меча Лаомедонта.

Геракл, почувши за собою гомін битви, вернувся негайно до моря, але було вже запізно. А Лаомедонт тим часом прослизнув до Трої і замкнув усі брами міста.

Не хотів Геракл довго облягати місто і дав наказ іти на пролом. Першим на мурах міста був Теламон. Геракл, найбільший з героїв, не міг стерпіти, щоб хтось перевершив його. Повний гніву, з піднесеним мечем, він кинувся за Теламоном. Але Теламон зрозумів причину гніву Геракла і не втратив голови. Він швидко нагнувся й почав збирати каміння. Заскочений Геракл, здивовано вигукнув:

— Що ти робиш, Теламоне?

— О, найвеличніший сину Зевеса, — відповів хитрий Теламон, — я споруджую жертвник Гераклові, славному переможцеві!

Схаменувся Геракл і сказав Теламонові: »Залишаю тобі грабунок Трої!«.

Геракл скочив до міста. Забив своїми стрілами Лаомедонта і всіх його синів, за винятком одного — Подарка, бо він одинокий вимагав від батька, щоб той дав Гераклові обідню заплату.

Прекрасну дочку Лаомедонта, Гесіону, Геракл віддав за дружину Теламонові, який відзначився своєю хоробрістю, а Гесіоні дозволив вибрати одного з полонених, якого він відпустить на волю. Гесіона вибрала свого брата, на що Геракл погодився, але з умовою, що вона мусить викупити його, як звичайного невільника на ринку.

Гесіона зняла золотий серпанок і віддала його як викуп за брата. З того часу Подарка стали звати — Пріямом, себто — »викупленим«. Геракл віддав йому владу над Тросю, а сам вирушив із своїм військом на нові подвиги.

Коли Геракл вертався морем з-під Трої, богиня Гера, бажаючи знищити ненависного їй сина Зевеса, наслала страшну бурю. А щоб Зевес не бачив, яка небезпека загрожує його синові, упросила Гера бога сну Гіпноса приспати Зевеса. Буря занесла Геракла на острів Кос (один із Sporadських островів біля берегів Малої Азії). Мешканці острова прийняли корабель Геракла за розбійницький і, кидаючи в нього камінням, не давали йому пристати до берега. Вночі Геракл висадився на острів, переміг мешканців Косу, вбив їх царя Евріпіла, сина Посейдона, і спустошив увесь острів.

Тим часом Зевес прокинувся і страшенно розгнівався, довідавшись, яку зраду вчинила Гера та яка небезпека загрожувала його синові Гераклові.

В гніві закував він Геру в золоті незламні кайдани і повісив її між небом і землею, прив'язавши до її ніг два важких ковадла.

А переляканий Гіпнос, за яким шукав Зевес, заховався в богині Ночі й так урятувався від кари.

Повний гніву бушував Зевес по Олімпі і кожного з богів, хто тільки відважився стати в обороні Гери, без жалю скидав на землю.

Врешті, вгамувавши свій гнів, Зевес допоміг Гераклові щасливо дістатися до Аргосу.

ГЕРАКЛ І ГІГАНТИ

Після того, як Геракл помстився над Лаомедонтом, Зевес послав Атену до нього, щоб він допоміг богам у їхній війні з гігантами.

Гіганти це були велетні зі страшними обличчями, довгими бородами, а замість ніг — мали хвости змій. Крім того, в них були крила, як у

кажанів. Були дуже швидкі й могли блискавично пересуватися та мали страшну силу.

Гігантів породила богиня Гея з крапель крові скиненого Кроном Урана. А що Урана забив його власний син Кронос із жадоби влади, то жадоба влади була головною прикметою гігантів.

Гіганти, пишаючись своєю могутністю і силою, хотіли відняти у світлих богів-олімпійців владу над світлом. Озброєні уламками скель і стовбурами дерев, виступили війною проти богів. Стали до бою з богами на Флегрейських полях, що лежали на півострові Паллені.

Почалася страшна боротьба: Зевес метав громами і блискавками, Атена кидала списами, Посейдон воював своїм тризубом, а Аполлон стріляв із лука. Всі боги билися, хто чим міг.

Довго йшла війна між богами і гігантами. Мати гігантів Гея дала їм цілюще зілля, яке захищало їх від смертоносної зброї богів. Лише смертна людина могла вбити гігантів. Ось тому боги запросили собі на поміч Геракла.

Довідавшись про це, Гера по всьому світі стала шукати цілющого зілля, яке мало захистити гігантів від зброї смертних. Але Зевес заборонив світити богині зорі Еос і богині місяця Селені та світлосяйному богові Геліосові, а сам, напотемки, позривав усе цілюще зілля.

І тоді прийшов кінець гігантам. З'явився Геракл, задзвеніла тятива грізного лука Зевесового сина, блиснула стріла, напоєна отрутою лернейської гідри, і вп'ялася в груди наймогутнішого з гігантів, що виглядав як гора, Алкіонея.

Алкіоней упав, але Паллена, на якій він уродився і на якій був безсмертний, не дала йому загинути. Упавши на землю, він ставав через деякий час ще могутніший, ніж раніше. Тоді Атена порадила Гераклові, витягнути Алкіонея поза межі Паллени і щойно тоді він загинув.

Тим часом найстрашніший з гігантів — Порфіріон, видерся на Олімп, ухопив Геру і роздер на ній одяг. Але в той же час звалив його на землю Зевес своєю блискавкою, а тут Геракл просив його тіло своєю стрілою.

Далі загинув гігант Ефіялт, якому Аполлон проколов ліве око своєю золотою стрілою, а Геракл влучив своєю стрілою — в праве.

Гіганта Евріта вразив своїм тирсом Діоніс, а гіганта Клітія — убив Гефест, кинувши на нього цілою брилою розпеченого заліза.

Гіганти почали втікати, але богиня Атена навалила на втікаючого гіганта Енкелада цілий острів Сіцилію. А гігант Полібот, рятуючись морем від переслідування грізного землетрясця Посейдона, втікав на острів Кос. Відколов своїм тризубом частину Косу Посейдон і навалив її на Полібота. Так утворився острів Нісірос. Гермес — поразив гіганта Імполіта, Артеміда — Гратіона, великі мойри — гігантів Агрія і Фоона, що билися мідними палицями. Всіх інших гігантів поразив своєю вогненною блискавкою громовержець Зевес, але смерть послав їм усім Геракл своїми стрілами, що були без промаху.

Так загинули гіганти. З того часу їх не стало на землі.

(Далі буде)

Андрій ЛЕГІТ**ДО РОЗУМУ**

Хоч битий киями доктрини
І поаний їддю отрути,
В душі каламутні глибини
Мій розум воліє пірнути.

Розвідать підводні каміння
Її на шляху до едему,
Чи голос мого сумління
Не є ще закутий у схему?

Чи юности райдужні мрії
Літа не покрили іржею?
Чи мужність ще серце зогріє
На хресних шляхах за ідею?

О розуме, стань на сторожі
Душі на цім світі модернім,
Щоб буйно зростали в ній Божі
І роду козацького зерна.

Щоб сонце надії не гасло
Мені у нерідній країні,
Щоб вік свій дожив я під гаслом —
Христос і Україна!

Сергій ЖУК

* * *

Останню пісню дзвінку
Тобі, Україно, співаю —
Співучою риму струнку
Знайшов я у темному гаю.

Пахучі квіти, у вінку.
Зірвав у степах мого краю —
Останню пісню дзвінку
Тобі, Україно, співаю!

На нитку шовкову тонку
Намісто дрібне одягаю,
А рими ідуть у танку —
Сміються... хоч я і ридаю
Останню пісню дзвінку.

Ольга ЛУБСЬКА

ОДНЕСИ СНІЖИНКУ

Сніговію, рвучкий сніговію,
Остуди дум пекучі вуглини,
Покрий попіл пухким покривалом.
І на призьбу з червоної глини,
Де улітку зеленим хоралом
На світанку любистки говіють,
Однеси хоч сніжинку сріблясту.
Коли промінь у землю проникне,
Вона зійде пучечками рясту,
І розкаже усміхненим вікнам,
Що забути про них не зумію.

ЗГАДКА ПРО РІДНЕ СЕЛО

Зелена пісне, кучерява мріє,
Твое тепло нерідний обрій гріє,
Упасти не велить і помага нести
Розлук тягар. Крізь буднів ліс густий
Ти сни бентежиш. І мета зоріє,
І пахнуть полином тополі і хрести.

Лариса МУРОВИЧ

ДУХОВА ОСЕЛЯ

В долині цій міраж хатин говірких,
Оселя сила оточила валом —
А вранці й ввечорі сурма на збірку
Скликає всіх, що за плугом і ралом.

Майдан, як в Січі — широко й розгінно —
В рядах усі, що орють землю й сіють,
Найстарший з них провірить їх сумлінно
Й наказ його для них законом діє.

Всі ждуть на час, як гострі блискавиці
Ізранять плесо простору мечами —
Тоді вони в залізних рукавицях,
Як леви будуть боронити брами!

М. ВЕРЕС

КИЇВСЬКІ ВЕСНИ

Присвячую Дружині Людмили

Пишні, квітучі, в громах перехресних,
Там, де Дніпро і гаї,
Там ви буяли, київські весни,
Весни юнацькі мої.

Весни юнацькі... Скільки то чару
В них променіло й краси,
Як зеленіли столичні бульвари,
Кручі, діброви й ліси.

Весни юнацькі, повні по вінця
Од, неповторених од,
Їх записали на кожній сторінці
Книги юнацьких пригод.

Весни юнацькі... Повінь каштанів,
Квіт черемшини й бузку,
Вас не забуду, як очі кохані,
Любу-далеку й близьку...

Весни юнацькі давно пережиті,
Вас я уже не верну,
Зітх пролітає в чужинному житті,
Осінь зближає сумну.

Осінь... Одцвіття... Імла піднебесна...
Птиць відлітаючих крик,
Весни ж зостануть — київські весни
В серці цвістимуть повік!

Серпень, 1960 р.

Дмитро БОРЗЯК*

БУКЕТ ПРОЛІСКІВ

Я розплющую очі й бачу: дружина заснула... Як і завжди, — прилігши на часинку одпочити, так, нероздягнена, в непосланім ліжку й заснула. В головах на столику оскромно, як дівчинка, горить лампа...

Тоді я обережно-обережно встаю і навшпиньки переходжу кімнату: треба взяти лампу, поставити на стіл, але ні в яким разі, щоб не збудити дружини!..

Лампа на столі... Нечутно роблю я все потрібне, щоб заслонити з трьох боків світло, — дістаю з полички книжки, пера й папір — свій заповідник — і сідаю... Стиха тру чоло...

Тиша... абсолютна тиша... Глибока ніч встановила могутні, хоч нечутні двигуни тиші, і вони напружено працюють... чую, як гудуть...

Певне за другу вже годину. Кам'яне місто мовчить, як сфінкс... Навіть гудків, навіть далекого цокання підків об брук не чути...

Кімната поринула в тіні; тільки край столу — де я — німий острівець блискучого світла.

Я не спішу розпочинати роботу... Запалюю цигарку й спираюсь на лікоть...

І от, мої очі поволі поширюються — в золотім світлі лампи встають і починають товпитись нечутно привиди блискучих видовиськ...

Яка розкіш. Ще недавно щось мучило мене: невиразні сумніви, хворобливі вагання. Цілий день, цілий довгий день, так зване «життя» — як сонце в хворого — било в мене, і було боляче, кривилась душа. Тепер — ні.

Тепер моя думка, окрилена дерзанням, плавко шугає туди й сюди, і слухняні — шикуються перед нею товпища блискучих видовиськ; вона, погордлива, мовчки дає розпорядок. І змірявши поглядом німу закономірність рядів: мовчки розгортає над ними свій прапор...

*) Прозаїк Дмитро Борзяк — один із тих українських письменників, що в поневоленій московськими більшовиками Україні почував себе «підпільником життя». В нього ще була сила, «що бунтувала», він «терпів і мовчав», живучи у важких матеріальних обставинах. У його нотатках «Букет пролісків» відчувається то високі пориви, то декадентські міркування людини, що змушена жити «випадковою поденщиною». Врешті, коли з високих поривів письменника «лишилася жменька сірого холодного попелу», надійшов гостро-критичний момент — він став працювати службовцем Комунгоспу. Життя змінилося — «комфорт», «найкраща репутація», а разом із тим у його душі й надалі залишився «невиразний якийсь жаль» і неспокій... Д. Борзяк, арештований Московою, покінчив у тюрмі самогубством. «Букет пролісків» передруковуємо з київського журналу «Життя і Революція», кн. 6. 1926 р.

... »І зрушилися міста і села« — урочисто шепчуть губи — »мов повинню, мов бурею підхопило, і закруtilись вони в метушливiм »исході«...

Невеличка, чітка постать великого завойовника встає перед зачарованими очима; бачу: стоїть замислений на грані своїх розрахунків і зживає останнє вагання. Враз жест... майже непомітний жест... і зрушилися поля!

Ave, Caesar! Привіт тобі — одинокому — серед снігів холодної Галлії, коли — мовчазний — ти довго сидів перед огнем убогої гальської хатини, знов і знов замислившись на полум'я: »або Цезар або ніщо?« — а залізні і терплячі стояли поруч. Ти думав: »час — серйозний патрон — тут: »або-або?«. ...Коли, напруживши сталеву зморшку на чолі, ти ще раз пильно вслухавсь у ніч, де в лісах темної Барбарії легіони... твої? А там, сон і надія... на тебе? на Цезаря? Дитяча любов до тебе? Холодний, чи переміг ти вже їх запальною своєю смілістю, і вони полюбили вже тебе сліпо, довірливо?... Коли, підвівшись, ти ходив по хаті, і пухкі міхи, замість тоги, окутували тебе, і перед очима — як міраж, як марииво, як сяйво далеке — вставав Рим — великий і далекий — принадний, розпусний, отруйний, прекрасний Рим... Тоді ти тер руки і казав собі: »щоб бути до чогось ближче, треба стати від нього далі...«

Могутня тиша... Навіть гас не сичить у дешевій моїй лампі. Все — мов загіпнотизоване. А в моїй голові — ясність і міць; ущерть налило мене силою, що глухо бунтує. Загадково усміхаюсь: »завойовник — ще не готовий...«, і сліпо працюю.

*

Розстеляючи пальто на постіль (долі), чую — дзенькнуло й покотилось... — ?

А-а, — це мій злот, один, що тільки й залишився від останнього заробітку.

І коли дістаю його, мимоволі мене тягне заглянути до скриньки — що там є на завтра?

»Wenig« — відповідаю сам собі, оглядаючи »miserabiles«: трохи булки, трохи цукру, і зовсім трохи — елегантно трохи — масла. Це плюс злот — увесь хліб мій щоденний на завтра, і тим часом, і надалі, »до віку« — сміюсь я. Дружина, йдучи на працю, не снідає.

Але тепер мені остільки гарно — як ніколи, що суворі думки якось соромляться турбувати; стелючись далі, я посвистую, легкий і безжурний, весь захоплений тим шаленим горінням нервів, що ось чекає мене в ліжкові. Інерція недавнього піднесення тепер перейшла в екзальтацію...

І справді, — скоро лягаю, скоро в ухах починаються кров'яні дзвони, а перед розплющеними в темряві очима постають якісь червоні переблиски — мої мислі займаються білими вогниками і горять, летять невздержні...

»Хто такий я? — сміючись, питаю самого себе: — »Я — підпільник життя... з певних причин. Так, це є певні причини. А мої друзі і знайомі звать мене... чудакон на фоні п'ятих роковин Неп-у...«

Ім незрозумілим, дивним, чудацьким видається мій модус вівенді.

Я ніде не служу. Делікатно, але завжди рішуче відхиляю різні пропозиції про якісь там посади, що походять од друзів чи знайомих... »Тепер вже не звертються« — з захопленням констатую я — »одучив... Крім того, я не »член«, не студент, не вчитель, не робітник, не селянин, не кустар..., навіть не кооператор. І наївність моя у питаннях сучасного побуту часом феноменальна. Я не знаю, хто старший: завком чи парт'ячейка на заводі; ведійська темнота огортає мене, коли почну мислити про можливі функції та »істотність місцкому...«

»Ха-ха-ха!«

Мої мислі несуться далі й далі...

»... і ходжу я по місту в грубих черевиках, з виглядом — нужденніший за нужденного: худий, зелений, як тютюн, що палю. Як вода ходжу: часом — швидко, весело; іноді — темний та важкий. Не досипаю, не доїдаю, хоч це й непомітно мені...«

»Значить, тебе щось гризе?« — любовно питається соромлива думка, — »коли ти не хочеш бути ні службовцем, ні інженером, ні студентом...«

»Гризе...« — сміюсь я до неї...

»Що саме?... і що збираєш ти в своїх шпаргалках ночами?«

»Це не важно, що збираю... Може, то — конденсовані рецепти соці-яльних утопій, може я розв'язую теорему Фермат-а... Чи там фрагменти геніального твору, безумні фантазії нової релігії... Мене гризе лихоманка ентузіязму; життя інтригує безмірно, щоб помириться на ролі інфузорії. Душить жадоба широти, я готую силу...«

»І прекрасно... ти бачиш своє призначення у вищому. Але тяжко боротись... от, дружина, мабуть — не співчуває тобі. Ти зважив?«

»Тяжко, але захоплююче« — говорю я з запалом... І думаю вже про дружину; але тут у думки вплітається стрічка суму...

Дійсно, тут — Ахіллесова п'ята. За всіма моїми знайомими дружина теж починає підозрівати мене, що я — ледащо й фантазер... Зрозуміло! Посада дає дружині тільки 35 на місяць, зодягти її за модою мусів би я. Але я, запалений гарячковим фанатизмом ідеї, згоджуюсь лише на випадкову поденщину, що забезпечила б мені мінімум; час від часу дружина ще сама, шкодуючи, фінансує мене срібним дріб'язком... Але наостанку мовчазний терпець їй увірвався. Були вже сльози, докори, темпераментні сцени, тепер стали — презирство й погорда; тепер вона поводить, як із своїм нещастям. Моє становище в кімнаті можна уявити, як обвести всю її, кімнату — широкою лінією, вилучивши лише незначний куточок: ото моє. Вся решта — в повній промоції дружини

(вона ж платить за кімнату), і я мушу терпіти всі »прийоми«, що з мовчазною метою вживаються проти мене. Напр., увечорі дружина читає тільки в ліжку, тому лампу забирає собі на столик, що страшенно незручно мені...

Я терплю й мовчу: тільки жаль — що мій ангел переводиться на звичайну жінку — їсть...

»Терпи й мовчи...« — чути мені голос — »цим перемагає світ...«

Я згоден. Я на все згоден; світлосизими соколами — все крутіш і вище — мої думки забирають стрімчасту височінь, розгортаються знов і паляхкотять білі вогні, ніч безумно грає на нервах...

*

...Коли ранком умиваюсь, — у мисці повно сонця, вода здається металевою. Прижмурені зайчики переливаються на стіні, і через усю кімнату — широкі паси сизуватого проміння. Занадто світло, — по-святковому; весело. Але я похмурий, я мовчу, і в мені тільки — незрозумілість і здивування, коли стараюсь пригадати, що було вчора. З усього того тепер лишився сам попід, жменька сірого холодного попелу, я не розумію, що могло так »пишно«, запального горіти... »Боже, які химери!...«

Дружина нервово, похапливо вибирається на роботу. Вона теж мовчить, але в тій мовчанці — напруженість; майже фізично я відчуваю від неї тиск. Мимоволі, вловлюючи кожен рух дружини, суворо жду вибуху.

Нарешті...

— Ти вже, коли не хочеш служити, — так хоч так... — нарешті говорить дружина тоном, що як плівка, що ледве стримуючи великий внутрішній тиск, там і там коротко рветься, — хоч би роботи якої шукав. Скоро вже за квартиру платити нічим — повинен знати... — і потім:

— До Н. би пішов, може, в нього є робота... Я думаю, це не тяжко.

Н. — один мій знайомий — *persona grata*, в якого я зміг може б щось випросити: колись він давав заробити.

— Учора був, — хрипло відповідаю неправду: — нема нічого.

— Подлецъ. Мерзавецъ... Стидно так!.. — раптом вибухає дружина, і то з таким жаром, що крильця на носі їй побіліли, в очах стали пекучі, злісні сльозинки, і — зачудований — бачу: вона б знищила мене в цю мить, аби була змога.

Двері стукають, дружина вилітає. Холодно й не поспішаючи я замикаю двері, але в думці: фю! — здивований посвист. »От тобі, Юрку, і бабин день...«

Дійсно, так ще не бувало; цього я не ждав — так, моя хризантемо, не можна, ні. І в мене закипає, як кров, ненависть до дружини.

— Ах, ти ж, стрижена курочко! А розводу не хочеш!...

Але як, утершись і причесавшись, я сідаю коло грубки й ножем починаю одколювати скалки на розпал, мої мислі потроху охолоджуються, відступають назад і швидко, мов розбиті, розходяться в різні боки, і от уже полинули кудись смугами голубими...

Розвід... Але вона — моя дружина — як дружина. Не вона, була б інша. Між нас снувалось щось подібне до любови. І далі думаю: в своїм капелюсі, шубці, рукавичках, і з портфелем під рукою — вона — моя дружина — інтересна: струнка, подекуди «мініатюрна» блондинка з голубими очима; здається, й досі любить мене.

І ще: розвід. Але одружіння однаково не розв'язує проблеми ероса остаточно, — навіть клопіт? Це дурниці.

Промачом з мого боку було те, що я з недбалства довірився якось на жіночу витривалість, легковажно гадаючи, що моя дружина, розуміючи мене, спроможеться офірувати — заради якихось фантазмів — звичайними вигодами «сьогодні». От де помилка!

Дійсно тепер ясно мені, що дружина інакше не могла. Чи припустимо, щоб дівчина могла вмістити проблему мужності, проблему, що її задумано на всю глибину, де всі розрахунки зведено в одно, де гру робиться на таку непевну карту, як «талан», «доля», «зоря», коли одвага згоджується вибирати між двома або: або-або, коли кожную силу ошаджується з погляду її значення для майбутнього? В умовах сучасности, в очах цинічних фігурантів сучасного паскудства — який це нонсенс!

*

У грубці злегка гогоче, чайник зненацька починає щось заводити.

»А ти сам віриш в «зорю?»

Я хмурюсь; замислюючись кудись — бачу — ниточка, чи й того тонше, майже невлотиме щось — така надія в'яже мене з прийдешнім.

Смішно... сумно... Зате факти, прості, рельєфні, безцеремонні в своїй оголеності факти, як виразно, фізично лежать вони перед очима...

Я — ніщо — мрійник:... бездара... що за дурниці писав учора? Соромно перечитувати... І старець — тільки дружину зводжу. Куди піду шукати роботи? От і поснідати нема чим. Інстинктовий порух мене схоплює при цім з місця, мерщій я заглядаю до шухляди: чи хліб хоч лишився для мене? ...Нема! Дружина забрала все. »Бльокада голодом«... — мимоволі кривиться усмішка.

І я сідаю, і чекаю, поки закипить чай, і напружено думаю, — зростає, невиразно оформлюючись, картина: сині, сизосині громади хмар високо — аж до неба — купчаться десь далеко, перед них — попилясто-синя рівнина і смутні безконечні примари рухів... і на ній — я, один — маленький, маленький такий... То — життя.

За вікном — сонце аж грається. Сонце списнуло вже з вікон моєї кімнати, і тут серйозний, синьосірий холодок...

»Піду до тої... сволоти« — раптом вирішую я.

*

11-та година...

Тільки ще почавши сходити по сходах, вже чую специфічний, чимсь мені страшенно відразливий запах, і мабуть, цей факт незмінності запаху формує в мені безнадію: навряд, щоб пофортунило у Н. Як і завжди. А від цього — встає до Н. глуха ворожість і безмежне презирство.

Але сходжу. Чемно стукаю в двері.

Поки одчиняють, у голові пробігає світла паркетна кімната, тепло, від нього пилом пахне — жовтий кіт на піяніно. Душна атмосфера комфорту.

»Порадити завести б мавпу... так, мавпу цьому бурбонові« — ідко іронізує думка.

»А-а!« — одчиняються двері — »прошу«...

Поки я сідаю на стільці, трохи поодаль бюра, перед яким робоче крісло мого »патрона« — сам він стоїть. Бачу за пенсне біжать у нього якісь сторонні думки, і поколовши обличчя тоненькими зморшками, він дивиться десь.

Це — його манера; потім він теж сідає.

Курити можна? — починаю я.

— А ви й досі ще... махру? — мимохіть зиркнувши на мою цигарку, зауважує Н.

— Так... у цьому моя привілея, — покищо, звичайно. Але в тютюн я вкладаю душу справжнього курця, це його красить — відповідаю... — у вас душно.

Дійсно, в кімнаті аж давить. Надворі в цю мить вияснюється, і на паркет падають тремтячі світлі смуги — враження таке, ніби вже літо. Ще недавно, мабуть, прибирали — чути запах пилу, kota нема. Зиркнувши на вікно, бачу — розбурхане синьо-блакитне море, з бурунними, як гнівні коні білі, хмарами — мчить, але доводиться стиснути раптове хвилювання, що ладне вже знятися в мені.

— Да — раптом закінчує свої думки й відповідає мені на зауваження Н. — трохи душно. Багато палять... Гм... А от чого ви не заходили на минулім тижні? Була робота, якраз для вас. — він уже знає, чого я тут, — були б заробили. Тепер узяв її Р.

»Патрон« говорить мляво, ніби вишукуючи цю роботу десь перед своїм, од сонця скривленим, обличчям. А я, погладжуючи свою зарослу щоку і пускаючи дим у бік, стежу за ним допитливим зором.

В мені вже сміх: ах, мила bestie... хоч би посоромився ти так безцеремонно вживати все того самото прийому... я й без тебе знав, що »була«... Завжди »була« і завжди я »запізнююсь«. Ніби, справді, ти такий доброзичливий.

— От.

— Перепрошую — обережно перебиваю я, — і враз брешу, — сьогодні вдруге вже — бачте, мені було ніколи на тім тижні — я закінчував одну роботу; тепер знову вивітрився. Як у вас тепер, нічого нема?

— Тепер? — «патрон» мляво думає... Це дає мені можливість дивитись на нього, я занотовую: застиглість підборіддя, що робить новий малюнок на обличчі — з молодого перероблює його на мужнє; проділ теж ховає в собі незримі risks солідності; затверділі, зрівноважені очі.

— «Що його старить?» — думаю — «комфорт?» чи свідомість своєї солідності?»

Тиша, тільки розбіжний вуличний гомін. На Н. м'який костюм, але комірець — зношений...

— Тепер... немає — повертається до мене і жмуриться Н. — щось проєктується там... але нічого певного — може, потім.

— Ну, нічого... Десь найду — удаю я безжурного... і вирівнююсь. Ясно — тема про роботу мені аж надто мало дає приємності патронуві, і думав він тільки так... — pour fason. Він і радий би, може, підтримати мене, але стережеться моєї «установки» — було б необережно постачати таку абсолютно сторонню людину, як я, роботою з цілком громадської установи: вже був клопіт. Та й ще шукати. Я це знаю і хочу йти. Але «патрон», тепер, коли своїм тоном я сам ізняв з нього неприємний обов'язок допомогти, і щоб чимсь контентувати мене, пробує розіграти люб'язного господаря... Він дістає газету.

— Ви читали? Як подобаються наші? — Наші, — радянська делегація за кордоном, — злободенна тема.

— Наші? — скептично говорю я і весело думаю: постій же! — бачите — брак стилю, відсутність оригінальності. На мій погляд, найкольоритніша фігура політичного сьогодні — Чемберлен. Тут яскрава аристократично-розбійницька традиція, чути певність, силу...

І кажучи це, спостерігаю, як слова мої, видимо, не до душі «патронуві», цього й треба.

— Ви непоправний ... тільки могила таких, як ви, виправляє, — бубонить «патрон», самотньо любуючись газетою.

— Можливо... А ви... вас справді захоплює нове будівництво, серйозно? Не бачу нічого інтересного...

— Як?

«Патрон» встає і не на жарт — бачу — хоче розмахувати руками; і потім триває 5 хвилин підробленого патосу та шаблянового апльомбу. Я чую: «Ленін... Ленін... Ленін... фашизм і комунізм — дві світові сили... всесвітня революція перемагає. Китай. — А господарство? А культуризація села, масове піднесення свідомості? Це можливе тільки в наших умовах. І ми мусимо пишатися за свою епоху, не то що вагатися взяти участь в цій роботі для майбутнього... як ви».

— Все таки, я думаю, — навмисне перебігаю я рівне шосе патронувої мислі — далеко інтересніш застоювати було червоне держално з гвинтовкою в руках. Кольоритніше, і — знаєте — безпосередніш. Праця на платформі річ розпливчата, багатозначна.

— Це ви так думаєте, — обриває мене Н., — бо у вас немає ні досвіду, ні бажання.

Моя репліка — бачу — досягла свого: «патрон» надимається, в нього гасне охота говорити. От.

Мені добре відомо, що цяця, яка стоїть переді мною — один з тих, що враз «прозріли» на жовтень і революцію, як видано було останній пайок із пшона і явилась можливість стабілізованого утримання; і ставши на платформу, подались до центрів і позаймали відповідальні паркетні помешкання.

В громадянську ж війну «патрон», як і я, сидів собі на провінції та їв дядьківські паляниці з салом; події могли якими хоч смерчами проходити, в нього була «стріха». Але я, вчителюючи тоді, свідомо держав себе на прив'язі перед лицем подій — мій час не прийшов, — «патрон» хвалився умінням влаштуватись. А тепер — о, тепер навіть у зносінах з дружиною він уживає діалектики... і робить, тільки жаліючи, по-благливого вигляд до моїх заяв, що жовтень — щож? — звичайне, в історичних аналах нормальне явище, задля якого може й не слід ламати всіх стільців... і думає, що я контрреволюціонер, вихований на інтелігентстві та ідеалізмі.

Все сміється в мені, ввічливо — обережно я дивлюсь на «патрона», ввесь час стримуючи в своїх очах іронічні вогники. «Патрон» не хоче говорити. Поглядає збоку на годинника.

Але мені хочеться дати ще кінцівку. Тримаючи в руці картуза, скромно зазначаю:

— Бачите, я не боюсь щось прогавити. На мій погляд, кожен день виглядає свого героя; зробити щось гідне — не пізно ніколи. Звичайно це я не про себе, але це почасти виправдує мою — як ви кажете — одірваність від сучасності, моє «laisser passer» щодо відбудування 100%; потім у мене — пробачте — хвороба: *mania originalis*.

Сонце так і пустує в кімнаті. Прижмурившись, у сліпучім трюмо бачу на мить себе: трохи розкуйовджений, злегка почервонілий; від того, що неголений, — обличчя наче світиться.

Виходжу...

«... Ах ти ж бурбон... пиховата з сережками папуга» — енергійно думаю про «патрона», сходячи по східцях — «і та тільки виймає «щастя»... а ти пропонуєш мені цитати з газет. Лекції читати смієш. Мавпу б тобі... до ката.

А на виході, свідомість того, що «порожнеча» так і лишилась неза-сипана, і мені треба якось рятуватися, раптом збурює в мені відчайну злість — проти всіх і вся, і я примушений стримувати в собі порив, щоб не зосереджувати всієї злості на Н. «Бурбон» не винен; не підрядився ж справді він визволяти мене — з якої речі? Піду ще до К. — думаю бігом, і мчу, при чім жене мене не гадка про негорозуміння з дружиною; ні — якась сліпа, збурена упертість — на зло комусь — дійти свого: дістати роботу...

... Мабуть, четверта чи п'ята година. Я повільно йду по бульварі.

Після «патрона» був у двох — подібних, але один почав розпитувати мене, що нового.

— Получена «свежая Хна», — одповів я на це, і швидко «він» розпрощався, поспішивши когось зустрічати. — Другому ж моя справа здалася легша за легшу; і він такого намолов, що, мовляв, зачекай я ще місяць мінімум — то зароблятиму — він так оберне — приблизно, як Мері Пікфорд... »Буде, буде«, — з безсумнівною певністю повторив він про роботу і, обнявши мене, повів показувати склади...

Але тепер у мені ясність, гарна, навіть трохи пустотлива. Хочеться легенько побешкетувати; поборотись з ким, чи що. Може роз'юдив я весняними вулицями свої тугу і невдачі, і це стало за причину бадьорости.

Чи заспокоїла й піднесла мене та неясна постанова про посаду, на яку після довгих міркувань довелось пристати, — »оповіщу вдома« — рішив я, »про згоду шукати посаду«. Я знав — це мусіло зробити ефект, дружина враз защебече.

Так, я пристав на це. Дипломатично вхилиючись конкретно думати, я задовольнявся загальником, що, зрештою, можна якось погодити Бога і мамону.

»Компроміс не є поразка«, говорив я. І, не запитуючи »з приводу« глибин душі, щиро пив з насолоди свого втихомирення.

»Ех, ти ж« — граючись, докоряв собі за ранок — »паяц слабкодухий. Терсіт в образі Цезаря...«, і, свіжий, брав безжурно — повними очима — все, що йшло назустріч... На бульварі дивно порожньо. Знизу — по центральній вулиці — повний рух, згори — те ж саме; тут майже я один іду, і розташовується між величезними будинками надвечірня тиша...

Надходить вечір. Притомлений галас мусить втихомириться — думаю, — скрізь ляже спокій... Тоді просторіше літати фантазіям, день дереньчить і заваджає.

»І де ти є« — зривається піднесена думка — »благословенне джерело сили, що поїть мене день-у-день, день-у-день?«

... Іду, сміюсь очима і мну свого злота, що непорушний лежить у кишені мого пальта.

В моїм становищі злот — сума, для якої важко знайти надто дорогий товар. Мій плян — почитати в бібліотеці, витратити 15 коп. мудріше, ніж це зробив сам — даруй мені, Велика Революціє! — сам Держплян. Обід, вечеря і ще обід... і т. п., обраховую.

Проміння од вечірнього сонця красить у червоне верхню половину залізного парканчика коло парку. Там товсто вдягнена тьотя, біля неї корзинка з чимсь.

Дама в блакитнім капелюсі, з вуалеткою, нахилилась і перебирає в корзині.

Група мене інтригує, переходжу вулицю. Власне, мене зацікавила дама, в якої капелюх, як і в моєї дружини, і яка — я помітив — теж блондинка; з якихось невідомих мені ознак я вгадую гарні сині очі і той втомноніжний жіночий тип, що приємно хвилює мене; хочеться подивитись.

Дама перебирає в корзині букетики пролісків, а тьотя, дивлячись згори, мовчки стоїть, і тонюсінька насмішка вібрує на верхній губі — певно на адресу »моєї« дами.

Я помилився. Бо коли проходжу повз, і дама, розчервоніла й ніби злякана оглядається, бачу — великі сірі, блискучі з поверхні очі, і ця сірість, мов ширма, заступає далину. Але мило зворушлива ця дитяча розгубленість.

— Чому так дорого у вас? — чую за собою вібруючу незадоволеність, — такі букетики я бачила на базарі по десять.

»Фю« — щось бистро проходить у голову мені, я повертаю до групи...

В корзинці — десять менших букетиків, одного ж, більшого, дійсно привабливого, одкладено. Але дама вагається, очевидно, щодо ціни...

— Прошу, скільки за цей? — показую я на відкладений букет.

— Дасте злата, то й забирайте, — готовно відповідає тьотя.

— Гарний букет, паничу, не сором і баришні понести...

Мить — і я вагаюсь, але потім звиятний приступ безумства хоробрих покликає на сміхотворний учинок. Виймаю злата й беру букет. Спершу думка — подарувати його дамі, але вона не дивиться в мій бік, — втративши момент, одходжу з букетом.

»Ха-ха-ха! — весело сміюсь із себе — радянський безробітний в ролі багородного гідальго на останнє купує квітки!«

Та поза всім — історія з букетиком безумовно задовольняє мене.

»Кай Юлій« — тішусь я, — вміє витрачати гроші. Це не дешеве *viveur*-ство тих, що обідаючи в ТПЮЗ-і (ціна 40 к.) і обважнівши від шклянки пива, покурюють з виразом задоволеного епікурейства »Комінтерн«, при чім солодко позирають у бік якоїсь чепурної службовки, що десь у куточку скромно ламає хліб манікюрними пальчиками. Тут, принаймні, стиль. »Тисну руку« — звертаюсь сам до себе і перейшовши вулицю, життєрадісним кроком прямую до бібліотеки.

*

Бібліотеці: »О жовтостінна« — в казарменнім, грубої монархії, стилі, моя »Франконія«, на якій Ібанес об'їхав навколо світу. Але — ні... Що об'їхати навколо світу? Можна об'їхати і розчаруватись, що світ такий маленький: ось уже й приїхав!...

»Я люблю тебе глибше аніж Гарун-аль Рашід любив нічні квартали свого великого Багдаду, таємніше, аніж Сакія-Муні загадкову глибину блискучої порожнечі тропічних небес, в яку вдвигався в'н делікатно-замисленими мовчазними очима... І загадкова величність Notre Dame de Paris не остильки дивна, як твоя побудова, що її складено з тендітних цеглинок — клітинок мозку народів... Щодня, як Колумб до галеонів, приходжу я до столика й стільця в тобі; і шумить вітер, і в мені, як

парус, починається одважна мужність сміливого мореплавця. Привіт тобі!«...

На колінах у мене томик новельок.

Бібліотечна зала переживає той саме час, коли в надвечірнім присмеркові читається найпильніше; повно, панує абсолютна тиша; здається вся зала, що до самотуття вп'ялася в книжку, тихо одходить кудись, — односиться нечутними струмками під рівномірне гудіння вентилятора...

І я теж, — озирнувши побіжно оком столик, розчиняю свій томик, і потроху — загальна інерція течії затыгає й мене...

Читання — я читаю... Читаю... і мені стає вже душно, і кров починає глухо нагріватися й бунтувати.

Але запійно я п'ю з нечутного джерела, і здається, можна бачити, як жива сила сходить з мене. Нечутно розсуваючись, переміщаються якісь площі і от — спершу невиразно, потім ясніше втненно вже перебивають якісь невідомі кольори, і в далекій перспективі враз народжується чудесне, барвисте життя. Йдучи одна за однією, картини розвиваються в дивній послідовності... Але чомусь обрій затуманюється синім; в моїх очах губляться, розпливаючись, рядки, і чую — глухий неспокій в мені насторожується. Що це?

Невиразні, примарні потоки линути один за одним... Вони поспішають, вони топляться, вони налазять один на одного, — і йдуть, і йдуть, і йдуть... Скільки їх? Куди вони, такі безжурні переді мною, такі захоплені своїм, такі рішучі? От і я: в чорнім з пером капелюсі і в плащі. Я — збоку, дивлюсь на похід веселих та похмурих примар... без краю... і невимовний сум безнадійним запитанням в моїх очах... Я Фавст. Певеді мною проходить — життя. Туга незрозуміння мене давить, кривить безконечна мука страждання... Я знаю: це мука маленького бога, що хотів би бути богом великим, щоб, розлившись безмежним всесвітом, виповнити собою верх і низ, у кожную форму увійти і у всесвітнім напруженні вияву знищити початок і кінець... Що з собою несуть і понесли вони, оті безконечні юрби минулого, сучасного, прийдешнього... кожен з них? Ах, я — тільки я, обмежена нерозривною оболонкою самотності людина, для якої вічною тайною будуть інші. Я, людина, яка ніколи й нікому не зможе передати саму себе, до краю... до дна... Я, маленький бог, не можу стати великим всесвітом, тому й болію...

Але сухо ляскають штепселі, і струнка електрика заливає залу. Очі у всіх жмуряться, і всі — ніби прокидаються...

»Вернулися...« Фу. Та це ж просто; ось зала з колонами і столиками, за якими звичайні собі, щоденні читачі, з залі можна вийти в коридор і зійти вниз по сходах. Там — звичайна вечірня вулиця, рух і вітрини... публіка, а вгорі, може зорі чи місяць і все.

Чари спали... Зала потягається, усміхається, роглядає саму себе. Во-рушаться столики, встають, виходять, входять: світло й оживлено.

Зо мною теж — метаморфоза відбувається враз і несвідомо, наче і не було нічого; і стомлений читанням, я щоб одпочити, починаю розглядати столики.

«Того» ще немає. «Той» — це один в лєнінці й піджакові. — Коли входить до залі, завжди прищурливо зводить брови і жмурить очі: ніби не добачас. Мені хочеться порадити йому справити пенсне. За одним столиком помічаю «справжнього мужа» — сидить, закинувши на потилицю руки, білявий профіль показує самопевність і гордовитість.

«Цікаво б з цим помірялись поглядами» — думаю і бачу кострубату постать незмінного читача.

«А-а... безмежна доброта, мій милий прототип — він уже тут».

Мій прототип сидить нерухомо в стільці і мовчки переживає муку Христа, якому не призначена Голгота. На нім пом'ята «шинелішка» солдатська, виглядають онучі з чобіт, незагребана копиця переплутаного волосся. Але скільки доброти в зів'ялих очах світиться! Вона захоплює йому все сіре, порізане борознами обличчя; вона болить його, ніде діти, ні на кого вилити — тому й вираз очей — безконечна печаль...

За вікном — в голубій теміні почепились дві зірки. Не хочеться читати. «В повноті акцій більше чудес, ніж у болісних мріях Фавста» — коротко зауважую собі, пригадавши недавні переживання... — «Мефістофель зник — досягай сам...»

Треба йти, — народжується свіжий апетит: я ж не обідав... Але що робити з букетиком, що лежить ось поруч на столі — не принесу ж його додому? Оглядаю сусідніх панночок, і в голові блищить раптова ідея — еврика!...

Поспішно одриваю клаптик паперу з блокноту, і схвилюваний образами, що налили, мерщій похапцем пишу:

«Тобі, невідомій, з голубими (я вгадую!) очима незнайомці, що прийдеш сюди — цей букетик синіх камертонів. Перші ніжно прозвучали вони серед дзвінкої переливності ранньо-весняної, порожньої ще ночі, пробившись крізь крижану плівку назустріч срібlistим струменям небес...

«... І коли нагадують вони тобі про щось безповоротно загублене — співчуваю: я — також; багато днів назавжди загублено мною... Або як радісна наївність твоєї молодости, ще тільки готуючись сприйняти меси життя, тасмно хвилюється — теж — і я, маю на нього, на життя, неоплатні векселі... Хай продзвенить душа твоя тугою радості, відчувши неповторність моменту... І зрозумій прекрасну трагікомедію того, хто, не зробивши до 26 років нічого, задивляється ще на свою «зорю», при чім — в екстазі сумнівної віри — болісно старається забути, що він сьогодні ж не... обідав

К. Ю. Ц.»

Скінчивши, бгаю папірець і вкладаю в щілинку, збоку столу... Букет кладу на стільці, підсовую під стіл, і взявши книжку, виходжу...

... Наближаючись додому, я сходжу вниз по вулиці.

Вже пізно, десь біля 10-тої години, і на вулиці можна гратись: я — один, тільки з інших кварталів міста доходять дзвінки трамваїв.

Невидимий місяць виповнює повітря й передміську далину тихо струмчасто прозір'ю, що ніжно мерехтить і переливає, як луска. І пахне молодим. Угорі веде тремтячий танок малюсінька, хистка весняна зоря.

І коли я задивляюсь на неї — згадуються мої дні і, провінційальні фантазії — як колись я уявляв весну в образі молодої дівчини з грудним і переливним голосом, і що вії в неї, щерть напосні тривожною втомою — спущені. І зразу це хвилює мене, викликає в пам'яті неможливе: мою загублену велику любов...

Взагалі ж, мені більш ніж чудесно. Здається, я б — літав... Багато передумано, і все ясно, все складається в могутню закономірність вищої математики фактів; одгуки згадки про записку до синього букета переплітають фантазії хвилюванням гарного, молодого авантюризму...

Ось і дім. Бачу: № 85 — світиться тихо, скромно серед ночі.

Мої кроки притишуються... і — о немічність людини!... — «все таки» вертається думка до конкретного — «неприємна ця історія з посадою. Це ж... я втрачу» — з тихим сумом думаю — «свою свободу, свободу вільних мандрівок безпороочної своєї мислі... І по чім знати?» — думаю, — «може атмосфера службового кар'єризму викличе до життя в мені «розумні», «здорові» здібності і мене захопить скепсис ділової людини, і я охолону, і все забуду, і, завітчаний всіма чеснотами цехової пристойності — переведусь на статистичний тип...»

Рішучість щодо посади надломлюється, зростає впертість проти неї, якось не хочеться й додому заходити... А моя робота, і ввесь звичний розпорядок дня?

Увійшов в двір, бачу — у вікнах нашої кімнати тихе світло: дружина дома, але, певно, спить, прикрутивши лампу.

І уявляючи — до найдрібніших деталей — всю нашу кімнату з її сірими, пошарпаними шпалерами, з грубим «антуражем», із шнурками, де висить білизна, холодну, ще непривітнішу через суперечки та вороженчу з дружиною, через мої невдачі — жаль до себе і слабкодуха розпач враз стискають мені серце. Досадно і відразливо. Я терплю тепер за свою несміливість розв'язати якось цей заплутаний клубок відносин.

«А ти, дурню, ще в букетики бавишся», — похмуро говорю до себе, обережно одмикаючи двері; перед перспективою голодного сну гра в проліски видається нерозважним дитинством...

Дійсно моя дружина спить, укрившись шубою, нероздягнута і в непотланім ліжку... Як і вчора, в головах стиха жмуриться прикручена лампа.

Я повертаюсь навшпиньках. Але в кімнаті — чую — нагріто і груба ще не прохолола. Пахне чимсь приємним. З незрозумінням дивлюсь на стіл, де навалено різних закупок, і широкі листки рудого паперу недбало вкривають їх... Підходжу, і...

Уявіть голодного, і тому — песимістично злого — вовка, що десь — серед мовчазності арктичної ночі — натрапив ураз на табір подорож-

нихів. Все спить; лише стиха дотліває вугілля ватри. В середині — бачить вовк — недбало кинено щось поживне, розкішне, прекрасне поживне.

І от, як вовк, пильнуючи найсвятійшої обережності, починає сторожко підлазити, а потім, дійшовши і озирнувшись, нечутно припадає і завмирає в найвищій блаженстві злиття з життєдайними шматками знахідки, — так і я...

Так і я...

Забувши, що є гонор, що честь, витриманість, твердість і т. п., я поспішаю ламати білий хліб, і масло, і хапаючи тонкі шматки шинки, похапцем п'ячу все в рот. І шапки не скинув, і пальта не роздяг.

«Après nous — le dé luge» — цинічно сміється звіряча думка — «завтра будемо відчитуватись».

Тільки обережність, щоб не збудити дружини, примушує мене до тиші.

В пакунках, що лежать зав'язані, — щось дороге й делікатне, але голубі шворки не спиняють мене. Ні... навпаки, свідомість, що я роблю гріх, що це ж — падіння, і я замазуюсь — кличе зухвальство і грубе насильство. «Доберусь і до пакунків» — тріюмфує в мені варвар.

Враз — чую — дружина ворухнеться, і мимоволі завмираю. — «Ммм»... — мрійно-сонно ворочає дружина, не розплющуючи очей: «Це ти, Юро? Там на столі... бери... я купила... нам утримання... заплатили... І тютюн там...» «Piccolo», що ти казав». І проворкотавши знову: «ммм...», повертається — і бачу — засипляє з мрійно-щасливою усмішкою на затінених губах.

»?»

Я перестаю їсти... Очі в мене поширюються, здимаються брови. Апетит десь зникає.

»Але в чім річ? Що сталося? Я нічого не розумію»... Переді мною виникає мій двійник. «Te deum laudamus» готові прозгучати хвилиною до невідомого Бога його губи, на яких пробігають вже перші рефлексивні веселого сміху.

Знаходжу «Piccolo», кручу цигарку й підходжу до лампи припалити. Мимоволі очі шукають навколо розгадки.

На столикові шкаралупки з мандаринів, букетик пролісків, шухлядка і...

... «О, маца преподобна! Позолочений ріг освяченого бика!... О, прекрасні боги чорної Полінезії!... О, мій ангел безкрилий!... — летять мислі до дружини...

З-під шухлядки визирає красчок папірця, на нім хемічним олівцем слова — я читаю «... і зрозумій прекрасну трагікомедію того... задивляється ще на свою «зорю»... він сьогодні не... обідав... К.Ю.Ц.».

Море, цілий океан сміху заливає мене; інстинктивно беру лампу, вертаюсь до столу... і коли — через чверть години — стою надворі, а на дні небесного колодязя між високих будинків трембітно сяє моя зірка,

що щонаочі в цей час соромливо усміхається до мене, — як сестра з недосяжної далини, і місто, мов видресоване, покійно й запобігло мовчить, — переливним радіохвилюванням тремтить моя душа, і я, екстазний, сигналізую зорі — »привіт — з землі... Ти ведеш Юрія і його щастя!«

Над моєю посадою — чорний хрест...

*

П. С. Тепер, читачу, декілька слів про те, що причинилось до появи цих нотаток — ви ж помітили, що це — »нотатки минулого«? Двоє слів.

В день »Паризької Комуни« ц. р. я й моя дружина пішли на вечірку, що її ad hoc влаштував Комуносп, і вертались додому пізно.

На мою милу дружину вечірка вплинула; радісно схвильована, вона весь час сипала бісери смішку, мило базікала і, пустуючи, будувала різні фантазійки. Я назвав її: ти — моя »хорошая Паризька комуна«, і щоб одзначити цей вечір якимсь сувеніром, купив по дорозі букет пролісків... Надходила ж весна, і нічне небо голубіло.

І от дома вже, ніжно щебечучи се-те, дружина раптом заокруглила очі на букет, зняла догори брови і випнувши губки, таємничо сказала:

— А знаєш?! — і — »Ха-ха-ха« — розлилась вона сміхом, — це ж майже рік тій історії з букетиком... знаєш з букетиком Кая Юлія Цезаря. Ха-ха-ха...

Я теж засміявся, і ми почали згадувати.

Дійсно, майже рік минув з того вечора, коли дружина, мимохіть забігши в бібліотеку, натрапила на мій »подарунок«...

— А ти тоді... був інтересний — з граціозною мрійністю проговорила дружина, — знаєш — такий суворий, оригінальний... Мабуть, жінки задивлялись тоді на тебе, було?

Я осміхнувся...

— Було задивлялись, крім тебе... Може повторити ролю? Pour vous...

— Ха-ха-ха...

Дружина послалась і лягла, мені ж треба було підготувати дещо з паперів на завітрішнє урядування. Я заслонив електричну лампочку і сів біля столу.

Лампочка горіла, дружина вже, певно, спала, я думав. А як стала надійна тиша, я, висунувши з-під ліжка саквояж, дістав свої торішні папери.

Розіклав перед себе і знов думав.

»Як все змінилось« — дивувались серед тиші мої мислі — »як закон, що його призначено нам, — рано, пізно, а настає нас з залізною konieczністю... Настиг і мене«. І це мене дивувало... Трудно якось було згодитись, що тут не моя свободна воля значила, а закон.

»Тепер« — думалось далі — »я службовець: у Комуноспі. Моя репутація найкраща. Дружина, яку я забезпечую над її сподівання, вселила любов до мене; цими днями вона кидає служити. В нашій кімнаті — комфорт і блиск нових речей. Але... але я піддався... от. Надійшов гострокритичний момент, і я не витримав«.

Тоді я спробував відновити пам'ять про мене минулого. Але це трудно було. Я не знав тепер, чого власне хотілось тоді мені.

»Справді, чого я хотів? Грошей, слави, могутності? Над чим мусіла відбитись моя перемога? Не ясно«. »Певне« — одповів я собі — »в мені буяли молоді апетити, але не пробуєючи задовольняти їх, я перебільшував їх силу. Так, як з любов'ю було; колись здавалось, — в мене невичерпне й бурхливе джерело почуття, а прийшов час, я цілком заспокоївся одружінням. Після нього, жінки не цікавлять мене. Так і тут: я не знав, що посада в Комуноспі може розв'язати проблеми і прагнення і, взагалі, цілу проблему повноти життя«.

Перегорнув і перечитав деякі листочки з торік написаного. Їх сила вразила мене.

»Невже це писав я? — дивувався незрозуміло, — »тепер щось подібне неможливе для мене«.

Брови суворо зійшлися, я читав далі й далі. І тоді прийшла думка зафіксувати щось з минулого: все таки, цікаво; і я спинився на пригоді з букетиком.

Мушу признатися, — в задумі, що найшла на мене, був невиразний якийсь жаль, мовляв, потримався я ще тоді небагато, я б блиснув чимсь незвичайним. Яб міг...

»Е, друже — взяла раптом слово скептична думка, — »кинь дурниці. Коли б щось могло бути, будь певен — було б... Заспокійся«.

»Може й так« — згодився я; і мені пригадалися слова суворого мужа:

»Він показувався вищим у становищі приватної людини — поки був нею; і за спільною думкою — був здібний панувати, коли б не діставав влади« (П. К. Тацит — Історичні записки, кн. I.) Все.

Амалія СКРАМ*

Червона заслона

Властиво, навіщо їй здалася ця жахливо червона крепдешинова матерія? І чому люди купують такі речі?

Стоячи в крамниці й питаючи про ціну, вона думала: яка ж у неї отрутно червона барва! Кожний, хто подивиться на неї, може зомліти. В ній є щось макабричного, здається, що від неї відгонить запахом трупа. І що ти з неї зробиш?

А все таки, вона мусіла її купити.

Вона ж потребувала заслони на широке вікно в своїй кімнаті, де працювала вдень, і де треба було притемнити сонячне сяйво, надто яскраве світло. Але заслона повинна бути прозорою. Жалюзії цілком не допускали б світла в кімнату. Якщо лише вона відповідно почепить заслону, буде прекрасно: лагідна червона сітка зафарбує світло в кімнаті.

Коли б тільки її чоловік не сказав: »До лиха! Яка чортівська барва! Даю слово, що вона загрожуватиме вогнем!«

Про це вона мислила ввесь час, коли несла додому пакетик з матерією.

І дослівно такими словами лаявся її чоловік, коли побачив, яку заслону вона шие.

Але ж це буде незвичайно гарне, боронилася вона, одначе, тільки тоді, коли я скінчу шити. З неї вийде розкішна, з настроєм і теплом, гардина. І в той час, коли вона палко переконувала чоловіка, який ефект викличе вшита заслона, почула знову запах тліні, що йшов від вогненно-червоної матерії, яку тримала в руках.

Еге ж, щойно тоді вона дістане свій справжній чортівський вигляд, коли зависне над твоїм вікном...

Їй не залишилося нічого іншого, як зняти заслону з вікна. І вона надаремно силкувалася пристроїти її в іншій кімнаті. Той самий ефект був кожного разу. Не тривало довго й вона знову забидала заслону геть. Не тому, що її чоловік, як тільки побачив гардину на іншому місці, безнадійно кивав головою, але тому, що вона сама бачила невласливість матерії на тому місці.

Врешті вона з жалем зрезигнувала, бож так вперто вмовляла в себе, що їй пощастить зробити з матерії щось надзвичайно гарне, якщо тільки

*) Шведка Амалія Скрам — одна з визначних письменниць Скандинавії, що була ученицею Кіркегаарда »батька« екзистенціалізму. »Відкрита« разом з ним, стала зрозумілішою ніж за свого життя (1848-1905); її видатним твором є роман »Люди з Геллеммор«. Як зразок її, схожого на теперішній, стилю подаємо у перекладі з німецької мови оповідання »Червона заслона«.

їй прийде добра ідея. Але вона кинула заслону на екран перед піччю в слабій надії, що матерія прикрасить його. Вона ще не могла погодитись на те, щоб покласти матерію до скрині.

Чоловік, сміючись, погратулював їй, радий, що вона накінець дала собі спокій із підшуканням місця для червоної гардини. Вона заспокоюче притакувала йому, опісля пояснила, що це тільки тимчасово. Червона гардина ще таки пригодиться.

*

Кілька днів пізніше жінку знайдено мертвою в її ліжку. Смерть прийшла так несподівано й непомітно, що чоловік, який спав на другому ліжку, став рано, нічого не підозріваючи, й почав спокійно одягатися.

Але коли незвичайна тиша на ліжку його жінки продовжувалася, він відслонив заслону...

*

— Ми вже обмили вашу паню. В що маємо її убрати? — запитала стара служниця.

Вона тихо увійшла в кімнату, де сидів похнюплений у кріслі чоловік.

— Тому, що паню мають спалити, мені здається, що шкода одягати її в нічну сорочку, — пояснила служниця. — Якщо б її ховали, то було б щось інше...

Він звернув голову дещо вбік і рукою дав знак старій, щоб вона йшла собі геть.

— Нічого не вдіємо, пане. — сказала служниця дещо пізніше, — але паню таки треба покласти на катафальк.

Він помалу підвівся і розсіяно роглянувся навколо. Його погляд упав на червону гардину, що висіла на екрані перед коминном.

— Загорни її в це, — сказав він глухо, показуючи на гардину.

Опісля він знову важко опустився на стілець.

*

— Чи не схочете, пане, подивитися на свою жінку, поки її ще від нас не забрали? — запитала стара служниця, що знову увійшла в кімнату.

Він зараз пішов до покійниці.

Вона лежала на своєму білому ліжку, ціла оповита в червону матерію, що щільно прилягала до її стрункого тіла. Над головою та в ногах матерія була зібгана разом та перев'язана білими шовковими стрічками. Голова жінки лежала трішки навскіс. Бронзове волосся було заплетене в косу, підсунену на шию.

Він стояв і дивився. Ніколи він і не подумав би, що нежива людина може так гарно виглядати. Вона лежала перед ним тиха і сумирна. Вираз її обличчя був ласкавий, відпружений, а понад її щічками, здавалося, мерехтів легенький подих життєвої теплоти. Але це був тільки відблиск яскравої барви матерії.

Так, вона мала рацію. Матерія все таки на щось пригодилася.

Він стояв, хлипаючи... Щілина в шовку... Подих смерти з бганою червоною матерії.

Перекл. Л. Ч.

Леонід ПОЛТАВА

ЗАМЕТІЛЬ

КИЇВ 1918 РОКУ

— ДРАМА НА 3 ДІЇ —

У песі діють:

Підкова Савелій Сидорович — батько родини, машиніст-залізничник, киянин.

Ганна — донька, учиться на медсестру, мрійна і енергійна дівчина.

Богдан — син, учиться в університеті.

Іван — син, працює робітником у київському Арсеналі.

Няня — бабуся, яка виховала дітей рано овдовілого Підкови; із села.

Терен-Мостенко — бунчужний Української Армії УНР, середніх років. На правому рукаві, вище ліктя — три срібні шеврони кутом дотори; остроги. Красень-козак, мила людина.

Стершок — вістун-усусус, із Галицького Куреня. Кіннотник. Кругла шапка з жовтим шнурком під козиром; на рукаві — на жовтій смузі — срібна стрічка. Остроги. Дисциплінований вояк.

Альоша Скулов — москаль, вихованець царського Кадетського Корпусу; хворіє на позерство, деклямативність.

»**Інженер**« — (рівнобіжна роля для актора, що виконує ролю Альоші Скулова).

Дія відбувається у Києві, в останній день грудня 1917 і січні та лютому 1918 р. Декорація — незмінна для всіх 3-х дій: помешкання машиніста-українця, в якому традиції українського села особливо збереглися, всупереч царській русифікаційній політиці.

ДІЯ I-ША

Київ, останній день грудня 1917 року. Скромно, але із смаком обставлене помешкання машиніста Підкови, з дверима в другу кімнату і в коридор. Крізь вікна видно панораму Києва. На покутті — ікону. У кутку — ялинка з Різдва. Під протилежними стінами стоять два ліжка: Івана й Богдана; над Богдановим — портрет Т. Шевченка.

ЯВА I

Няня, святково зодягнена, прибирає ялинку.
У другій кімнаті Іван.

НЯНЯ: Божечко, Божечко, що то стара вже. Сказано: де поклав, там і взяв, а куди я поклала свічечки, то й не знаю. А їх же тепер і не купиш?.. Гас, от, є, а свічечок — та ще в святому Києві! — і немає. Ох, Божечко, Божечко... Івасю, чи ти не бачив свічечок.

Голос Івана з другої кімнати:

ІВАН (голос): Бачив, бабушка: ще є у Печерській Лаврі.

НЯНЯ: Та ні, отут, у нас?

ІВАН: Навіщо вони тут. Тепер же революція.

НЯНЯ: Е, синку, і в революцію треба свічки.

Іван за дверима наспівує »Варшав'янку« по-московськи:

»Вихрі враждебние воют над нами,
Чорние сили над нами метут«.

ЯВА 2

Співаючи, входить Іван.

ІВАН: Там ми поднімем гордо і смело
Знамя борьби за рабочее дело...

Не бачив я свічок, бабушка... Ви що, ялинку підмолоджуєте?

НЯНЯ: А як же? Ось усі посядаються. Як-не-як, а й Новий Рік треба по-Божому, по-людському зустріти. Може б ти ще дещо в місті докупив: оселедчиків, ковбаси б іще, — слава Богу, при цій владі аби гроші. От свічечок тільки немає... Кажуть, що царські, як відступали, багато чого з Києва вивезли. Так що, підеш?

ІВАН: Чого? Необхідіме я вже купив, подивіться!
(Йде в кімнату, виносить дві пляшки горілки)

НЯНЯ: Старого горобця на полові не обдуриш. Піди, до купи ковбаски.

ІВАН: Батько ще щось із дороги привезе... Да... Як доїде — забастовки тепер.

НЯНЯ: Ти мені тут забастовки не роби! Вистачить, що вже в своєму Арсеналі бастує, вдома ж сидиш. Іди — і все!

ІВАН: Забастовка... А ви про свічечки. »Міровой пожар роздуем!« — от як Ленін сказав: пожар, а не свічечки, бабушка. Добре, піду, ось тільки ботінки почищу.

Виходить у кімнату.

ЯВА 3

Няня сама біля ялинки.

НЯНЯ: От, лобуряка... Я ось до сусіда, він пару свічечок і позичить. У нього все є — господин інженер!

Зникає в коридорі. Чути: — Господин інженер! — а потім коротка розмова.

ЯВА 4

Входить Іван.

ІВАН: Доки її немає — винесу на горище...

Швидко йде в кімнату, виходить звідти з великою пачкою листівок, із зображенням Леніна.

А завтра — в Арсеналі розкидати будемо!

Чути кроки Нянї. Іван швидко підкидає листівки під своє ліжко, покрите довгою ковдрою.

ЯВА 5

Увійшла няня, із свічками.

НЯНЯ: Не шукай, не шукай. Я в господина інженера позичила пару, а там і наші знайдуться: це Ганнуса їх заховала після Різдва. Господин інженер казав, що ось уже тиждень, як із кімнати не виходить. Каже, тепер краще вдома сидіти, влада нова — Уенера. Що таке Уенера, Іване?

ІВАН: Запитайте Богдана. Да-а-а, Уенера...

НЯНЯ: Не інакше, як іще одна політика. Божечко, Божечко, скільки тепер тих політик розвелось!

ІВАН: Я таки піду дещо купити. Дайте грошей, бабушка.

НЯНЯ: Чого ж ти бастуєш? Щоб рибу їсти, треба у воду лізти! Берись за роботу: і государству польза, і нам же краще. Батько сам, хоч і машиніст, а на всіх не заробить.

ІВАН: Хай робить. Я цього государства не визнаю.

НЯНЯ: Знаю, знаю. Не любиш царя — його ж і немає. Вбили його, ото жалко, а що немає — то й ні! Тепер наш Богдан в інституті учиться, Ганнуса ж теж. І все, кажуть, по-нашому, по-українському.

ІВАН: З царем порахунки закінчені. А з Уенерою — ні. Ленін сказав: уся власть советам, а Уенера каже: українська влада. Совети — це пролетаріят, бабушка.

НЯНЯ: Навіщо тобі той пролітарят, Іване? Ти ж українець, і прізвище в тебе, слава Богу, людське: Підкова. Це щасливе прізвище! Підкову знайдеш — на щастя. Як Уенера — це наша влада, то тут і проти Бога нічого ж немає.

ІВАН: Ви одстали од життя, бабушка. Проти Бога, за Бога... А проти робочого класу — є. Да... Он увесь Арсенал бастує, і ще три фабрики. Ет, я таки піду.

НЯНЯ (даючи гроші): Свічки, ковбаси, а горілки — не купуй. Ви й без горілки вже всі, як почманілі, ходите від тієї революції.

Іван виходить.

ЯВА 6

Няня прибирає кімнату.

НЯНЯ: Божечко, Божечко... Коли б уже якась одна влада наступила: цар-батюшка — так цар-батюшка, республіка так республіка... Нехай буде наша Уенера — своя ж сорочка до тіла ближча. Он Альоша ще і якоюсь Государственною думою нахваляється. Ну, то в Москві, далеко, ми ж тепер — казав Богдан — на автономії сидимо. От! Розговорилася я, що то сказано — старість надходить.

ЯВА 7

Входить студент-Богдан, з течкою.

БОГДАН: Добрий день, бабусю.

НЯНЯ: А, це ти, соколику! Ну, як же ж твоя наука, Богданчику.

БОГДАН: Дякую, бабусю. Вперше в київському університеті лекції читають українською мовою! Нашою, рідною, — аж учитися легко! І Грушевський читав, бабусю: велика людина, таким ученим і Париж гордився б!

НЯНЯ: Раніш хіба як було... Знаю, знаю вже! Та ж Савелія Сидоровича на роботу не брали, потяга не давали, не вмів по-руському.

БОГДАН: По-московському...

НЯНЯ: Атож... Та хіба що? І москалі ніби ж — люди.

БОГДАН: Звичайно, бабусю. Та ми до них, у Москву, з нашою мовою не ліземо...

НЯНЯ: Годі, годі... Це вже політика. Ви скоро й хліба святого не їстимите, саму політику. Перекуси трішки.

БОГДАН (перекусуючи): Є в Україні хліб, бабусю, і буде! Україна годувала не тільки Росію, а й багато країн Європи. Тепер Центральна Рада наше багатство за нашим народом гарантує. Наше — нам, хтось хоче збоку — купи, обміняйся, але більше Москва ні за сині «глазки», ні за Сибір нашого хліба не бачитиме. Ми тепер, бабусю — державний народ, господарі своєї хати. Як у Шевченка: «В своїй хаті»...

НЯНЯ: «Своя сила, і правда, і воля»... — хоч і не грамотна, а це і я знаю! Ганнуся ж мені, спасибі їй, завжди «Кобзаря» читає!

БОГДАН: Так, бабусю. Виступав Грушевський... Та це учений європейського формату, це наш Монтеस्क'є, наш Дідро!

НЯНЯ: Не чула я про них, соколику. Діло майстра величає! Скільки ж тепер тих великих людей появилася! Он Іван і про Леніна згадував.

БОГДАН: Чужий він нам, бабусю, той Ленін. Ленін — то Росія, бабусю. Грушевський, Петлюра, Скоропадський — це Україна!

НЯНЯ: Ну і слава Богу, значить, і в нас великі люди є. І добре, що є. Бо ж каже народ: на годину спізнився — за рік не доженеш... Ти кудись збираєшся. Ні, ні... Погрійся, холодно ж надворі, сніг який. Та й дома будь: Новий Рік треба і в революцію зустрічати!

БОГДАН: Ні, бабусю, піду на часинку: на Печерському наше Вільне Козацтво проходиме — дуже хочу побачити. Це ж наше військо!

НЯНЯ: Та піди вже. Тільки ще трохи з'їж, ось я винесу...
Іде в кімнату по їжу.

ЯВА 8

Богдан сам. Швидко виймає з течки пачку жовто-блакитних листівок, ховає під своє ліжко, течку залишає на стільці.

ЯВА 9

Ввійшла Няня.

БОГДАН: Ні, ні, не турбуйтеся, я швидко повернусь.

Пішов.

ЯВА 10

Няня сама, прибирає кімнату.

НЯНЯ: Отак воно... Ждала, ждала та й жданики поїла... Не тримаються хлопці хати. Хоча б Ганнуса скоріше прийшла. От уже дитина: гарна ж, хоч з лица води напийся! А привітна ж яка! Лякає мене трохи її Альоша, та чи й любить вона його — не розберу. Кадетик усе про Росію-матушку, а вона йому про Україну... І між ними вже політика повелася! Тьху, та і я стара вже зовсім здурніла: тільки про ту політику й думка! А цур їй! Он сусіда наш, господин інженер — той ні-гу-гу, а він же інженер, та ще й московський, не абиякий!... Ет, замету, доки не посходились.

(Замітаючи, помічає під Богдановим ліжком листівки, витягає пакунок)

Не інакше, як проклямаці! Ще й гарні які — синє із жовтим! Отаким треба буде рушника на Ганнусине весілля вишити... Божечко, Божечко, і навіщо в нашій хаті проклямаці? От шкода, що не вмію прочитати, сьомою ж у бідняка була... Добре, що у Підкови пристроїлася: спочатку за няню, діток його доглядала, а тепер то вже неначе й рідна ім. Покладу на місце: Богдан студент, розумний хлопець — знає, що робить.

(Замітає кімнату, знаходить листівки і під ліжком Івана) І в Івана!.. Божечко, Божечко... Ще й чоловік вимальований, руку простяг он як! Аби не по наші душеньки. Е, ні! Так

цьому не бути: ось прийде з поїзда Савелій Сидорович — скажу йому. Хлопці ж молоді, ще лиха накоять.

(Кладе листівки під ліжко)

Та ще під Новий Рік! І не боятися! Он господин інженер уже тиждень з хати не виходить. От мені дивно: Іван же буває в нього, а якщо спитаю — каже що не був! Не хочеться ж мені в господина інженера правди спитати, а то зразу впійма-ла б. Таке з того Івана: ні грач, ні помагач.

(Чути голос із сіней: »Можна-с-с?...«)

ЯВА 11

НЯНЯ: Заходьте! То ви, пане Альоша?

АЛЬОША СКУЛОВ: (виходить з квітами в руках, у напівуніформі кадета): Альоша Скулов, учора кадет, тепер... Поклон і почтеніє!

НЯНЯ: Та ще з квітами!

АЛЬОША: Так точно-с-с, для Аннушки. З нагоди Нового Року!

НЯНЯ: Ви б таки оцей френч скинули, часи тепер непевні...

АЛЬОША: З цієї уніформи, бабушка, тільки труп мій витягнуть. Ця уніформа для георгіївського хреста призначена: за предан-ность государю і отечеству. Анни немає!

НЯНЯ: Із школи вона то вже вийшла. Мабуть батька на станції чекає.

АЛЬОША: Як? Савелій Сидорович поїхав? Хіба він не бастує?

НЯНЯ: Йому до політики немає діла, він машиніст.

АЛЬОША: Знаю, знаю, і люблю за це папашу: чесний рускій громадянин.

НЯНЯ: Він — то українець... З-під Білої Церкви вони, та хай буде по-вашому.

АЛЬОША: Да-с-с... Чи Анна згадує про мене?

НЯНЯ: Як по-правді сказати, то й не дуже: вчиться вона сильно, сестрою-жалібницею ж буде.

АЛЬОША: Жалібницею?..

НЯНЯ: Сестрою милосердя, санітаркою... Хочете чайку?

АЛЬОША: Благодарствую. Да-с-с... Ну, от з нас і пара: я майбутній офіцер русской імператорской гвардії, Аннушка — сестра милосердя. Ах, які ж безпорядки!.. Ви знаєте, бабушка, кажуть — якийсь Петлюра появився, Україна появилась! Так і пишуть: Київ — Україні, Москва — Росії. Нет, бабушка, це проти історії.

НЯНЯ: Знаєте, Альоша, це все люди, все люди... У книзі, правда, написано: прийшов Андрій Первозваний на святі київські гори, поставив город — і оце з того часу стала Україна. Та я мало знаю, ви вже краще Ганнусю розпитайте.

АЛЬОША: Пардон — Аннушка в політику не вмішується, Аннушка — дівчина, і все ясно.

Помітив одну листівку (з Леніном), що впала біля ліжка Івана.

Да-с-с, бабушка. З якого часу у вашому благочестивому домі комуністичні проклямації з'явилися?

Піднімає, Няня відразу ж відбирає.

НЯНЯ: Що ви, Альошенька! То я на вулиці знайшла — плиту розпалюю.

АЛЬОША: Правильно, по назначенню. Но не рекомендую вам, бабушка, большевицьким барахлом і піч розпалювати: пожар може статись. Там Ленін, тут Петлюра, Грушевський... — нещасна Россія!

НЯНЯ: Та досить вам, Альоша! І ви в політику вдарились! А прийшли ж так гарно, із квітами...

АЛЬОША: І ще з дечим... (показує на кишеню — силует револьвера). Я русского оружія українцям не здам!

НЯНЯ: Божечко... Не приходьте із цим сюди! Будьте чим хочете... І Ганнуса ж перелякається!

АЛЬОША: Так точно-с-с... Мовчок: це діло мужчин, не кажіть їй. Оставим для Аннушки женское, женское дело. Ну, поклон і почитеніє. Завтра зайду, поздравлять. А тепер — вас, бабушка, з наступающим Новим Годом, з наступающей новой Россіей!

(Цілує Няню. Потім ще раз)

А це — передайте для Аннушки. Желаю здравствовать!

Уклонився і вийшов.

ЯВА 12

НЯНЯ: Лихо з цими проклямаціями! І як я не побачила!.. А він — відразу ж! І з наганом ходить, от тобі й Альошенька, русский кадет! Не дай, Бог! Страсті які!

(Кладає листівку під Іванове ліжко і з ляком помічає нагана, ледь прикритого папером)

І в нього наган! Мало проклямацій, ще й смерть треба в хаті тримати! Е, ні, краще тепер, ніж у четвер: сьогодні ж розкажу Савелію Сидоровичу! Так і скажу: кінь на чотирьох та й той спотикається, — спляйте синів, доки не пізно!

ЯВА 13

За дверима чути розмову. Входить Савелій Підкова, машиніст, у шкіряному кашкеті, із дерев'яною скринькою в руках. Із ним радісна Ганна, у косинці з червоним хрестом.

НЯНЯ: От і ви! Божечко, яка ж я рада!

ГАННА: (цілує стареньку) А ми — ще більше! Така холоднеча надворі!

ПІДКОВА: Таки приїхав і наш потяг! Доброго здоров'я в хаті! Живі, здоровенькі?

НЯНЯ: Слава Богу, слава Богу... Так ти ждала татка на станції?

ГАННА: Та ще й довго! А знаєте, бабусю, кого татусь привіз? — козаків, військо українське!

ПІДКОВА (роздягаючись, миючи руки): Мені однаково, дочко, кого везти.

НЯНЯ: Ось я вам і сорочечку чистеньку. Аякже: Новий Рік підходить!

ПІДКОВА: Привіз і подарунки: у Ніжені нова влада сильно стоїть — усе є, і газета українська виходить.

НЯНЯ і ГАННА: Спасибі за подарунки, спасибі!..

ПІДКОВА: Усім є — та тільки то вже аж опівночі, як зустрічатимем. А хлопці ж де?

НЯНЯ: Недавно й повиходили: Іван за покупками, а Богдан — на Вільне Козацтво на Печерське подивитись.

ГАННА: На Вільне Козацтво! Як це гарно, як у пісні: «Яром-долиною козаки йдуть»!.. (наспівує).

ПІДКОВА: Важко було їхати. Під Гомелем стоять русські большевики, не пускали, та наші козаки кулемета навели. Я з кочегаром нейтралітет об'явили...

ГАННА: Відний татусь...

НЯНЯ: Не доведи, Господи, страсті які! Ще тільки нейтралітету не вистачає! Уже й большевики, й Уенера, а це ще й нейтралітета!... (хреститься).

ПІДКОВА: Нічого, нічого. Ми люди робочі, досить політики: є вутілля — їдемо, а кого веземо — не наша справа.

ГАННА: І квіти є? Як весною — радість яка! Ти купила, бабусю?

НЯНЯ: Ні, ні, це від Альоші, — не забуває...

ГАННА: А подарував — не во ім'я Росії-матушки?... Він же без цього жити не може...

НЯНЯ: Ні, ні. А про політику говорить: каже, що буде спасати Росію.

ПІДКОВА: Скулов поговорить та й перестане: то офіцер без армії, погна-ли тепер русских з України... Ось, бабусю, трохи грошей: (дає гроші) — це керенками, а оце нові — українські, карбо-ванці. Та ще й царських дві завалаялось. Ви вже якось порядкуйте з ними.

НЯНЯ: Труденько, Савеліє Сидоровичу, та нічого: печені голуби не летять до губи. А які ж із цих грошей сильніші?

ГАННА: Українські, ми ж дома.

ПІДКОВА: Ніхто нічого не знає. Та наше діло маленьке: заробив — купив.

НЯНЯ: Іван не працює, от що. Каже: забастовка советів у Арсеналі. А вас я, Савеліє Сидоровичу, за мудре слово — ох і поважаю ж!

ГАННА: Я ось ще свічечок для ялинки принесу (йде в іншу кімнату).

ЯВА 14

Няня і Підкова.

НЯНЯ: Савеліє Сидоровичу, біда в нас у хаті!

ПІДКОВА: Що саме? Хлопці?..

НЯНЯ: Атож. Подивіться, поки Ганнусі немає.

(Показує на листівки під обома ліжками. Підкова дивиться, потім бере нагана з-під Іванового ліжка і ховає в кишеню)

ПІДКОВА: Іван — за комуністами, і наган, значить... А Богдан — за Центральною Радою... Проклямації... Дякую, бабусю, за остерогу.

ЯВА 15

Входить Ганна, ставить свічечки на ялинку.

НЯНЯ: Бач, а я в господина інженера свічечки позичила. Ось віддам йому. Ні, завтра — тоді вже й пиріжків дамо, поздоровимо, свято, а він сам. Казав, що вже тиждень з хати не виходить, боїться.

ПІДКОВА: Чого б то. Правда, він москаль, а влада українська. Та ніхто ж через це за горло не візьме. Працой собі, то й пошанують.

НЯНЯ: Так каже ж, що нових грошей не признає! От що... Ні, я таки йому тепер і пиріжків дам, і свічки.

Няня виходить.

ЯВА 16

ГАННА: Татусю, ти їздиш всюди: чи скоро вже мир буде. Так хочеться миру. Альоша все про війну каркає: цар-батюшка, цар-батюшка приїде...

ПІДКОВА: Боюся, дочко, що війна тільки починається. Україна — дуже багата земля, всі її хочуть... Та не треба, годі, годі. Як же твоя наука.

ГАННА: Легко йде, спасибі. Лекції по-українському, все розумію. Тату... Як Альоша приїде: попросить, щоб про політику не говорив. Хвастливий він став, як не перед добром: да-с-с, да-с-с, імперія, імперія. Офіцера грає, а це аж дратує мене.

Чути голос Нянї: «Господин інженер!»..

ЯВА 17

Входить Няня.

НЯНЯ: Все йому під дверима поклала — не обзивається. Чи я стара вже стала. Здалось мені, що голос Івана почула! Що за

диво: неначеб Іван там щось говорив. Приверзлось! Густо дивлюсь, та рідко вже бачу! Що ж це дітей немає.

ПІДКОВА: І справді — забарилися хлопці.

ГАННА: Тату, я на Печерське піду. Може й Богдана зустріну, і сама ж на Вільне Козацтво подивлюся... Бачила я кількох у санітарній школі: із червоними шликами на смушевих шапках, здорові такі, посміхаються так привітно.

ПІДКОВА: Ні, ні, вже вчоріє.

НЯНЯ: Та хай пробіжиться, це ж недалечко. Та ще й сметанки ж треба було б. Отам, Ганнусю, біля площі — знаєш?

(Ганна бере кошика тощо, вдягається)

ПІДКОВА: Та йди вже, тільки ніяк не барися. Може й справді Богдана побачиш — веде зразу ж у хату!

ГАННА: Я миттю... Проти віку — нема ліку, як бабуся говорить! А як повернуся, то й стола допоможу накривати, бабусенько. Я за мить.

НЯНЯ: З Богом, доню. Та хуленько!

Ганна вийшла.

ЯВА 18

Підкова і Няня.

ПІДКОВА: Я всю їхню політику з хати вижену! Іван хай свого станка в Арсеналі тримається, а Богдан — книжки. Ми люди робочі, малі, прості. Як не дуйся, а Дніпра не вип'єш! Нас не займають — і ми не займемо, бабусю.

НЯНЯ: Атож, моя хата скраю, я нічого не знаю, — як у нас казали.

ПІДКОВА: Знаємо дещо, бабусю, та не час говорити. Знаю, що таке наша влада. Чи я забув, як мене в Білій Церкві на роботу не прийняли, бо не зумів по-русскому до начальства заговорити? Наробив цар-батюшка... людей за дурних мав. Я і Богдана розумію, що він за Центральною Радою тягне, бо то ж українець, як і ми. Тільки не нам порядки заводити. Прості ми, робочі, ще батько мій тільки плуга і знав. Куди ж нам про владу... Роби — оце наша програма з діда-прадіда. Своє — воно ближче, хто ж буде проти?

НЯНЯ: Атож, своя сорочка до тіла ближча.

ПІДКОВА: Тільки я цього при дітях нічого не можу сказати: вони вже вченіші, а я ж — батько. Я на стрілки, на семафори мушу дивитися, щоб не заїхати. Часи непевні — краще в політику не влізати. Ось тому я спиню синів.

ЯВА 19

Входить Іван, із кошиком. Пальто не в снігу, неначе він із кімнати увійшов.

ІВАН: Добрий вечір, батьку. Щасливо доїхав.

ПІДКОВА: Добрий вечір. Я не бастую, Іване. А що, перестало мести?

ІВАН: Перестало, вітер менший, снігу немає. Да...

НЯНЯ: От добре — Ганнуса не змерзне, дадало ти наше.

ЯВА 20

Входить засніжений Богдан.

БОГДАН: Батько приїхав! (підходить до Підкови, обіймає). Куди вівдв потяг.

ПІДКОВА: Далеко, сину. Іване, чого це Богдан у снігу — а ти сухенький?

ІВАН: А я знаю, чого...

БОГДАН: Мете, заметіль. Ганнусе! Я тобі щось приніс! Від козака подарунок — стрічку! Що, немає Ганни?

НЯНЯ: Чого ти ховаєшся, Іване? Був у нашого сусіда, в інженера?

ІВАН: І не думав! Я в коридорі сніг обтрусив... (до Нянї) Ковбаси не купив — не знайшов. А свічок — повно. При цій властї самї свічки продають... Да-а-а... у Бога вдарились.

ПІДКОВА: Не гнів Бога, Іване. Я сала привіз, вистачить. І не сперечайтесь. Всюди вже є порядок, хай і в хатї буде.

БОГДАН: А Іван страйкує... Іване, коли ти на роботу?

ІВАН: Я з усім протетаріятм: як підуть — я піду.

ПІДКОВА: Та ж то самї п'яниці бастують, а з тебе ж який пролетаріят?

ІВАН: Я Центральній Радї служити не буду. Це влада поміщиків.

ПІДКОВА: Досить, хлопці! Свято сьогодні. Запалюйте, бабусю, свічки, на ялинці. Ганнуса прийде. Розминулися ви, Богдане: пішла на козацтво дивитись.

ІВАН: Мало одного, того офіцерчика!

НЯНЯ: Оце так сказав! Ні те, ні се, ні кукуріку! Ганна про того Альошу й не думає — не підходить він їй, от що. А може... Тобі до того діла немає!

БОГДАН: Він усе на свою мірку міряє...

(Богдан виходить у іншу кімнату)

ПІДКОВА: Ти, сину, про сестру дурниць не мели. Коли б усі такі були, як Ганнуса! Її ні грошима не купиш, ні славою. То дівчина серця. Так ти, Іване, бастуєш?

ІВАН: Робочі з Радою не згідні: Рада тільки про Україну думає, а руский пролетаріят як же? Петроград голодає. Ми за Ленїном тягнем.

ПІДКОВА: А оце звідки тягти? (показує гроші). Це Ленін дасть, чи Петроград? Хай купують... Богдан учитьсЯ. Ганна ж теж. Ми ж удвох на всіх мусимо заробити.

ІВАН: Бастую, бо я проти народу не піду!

ПІДКОВА: А няня, а я — це хто, не народ? Чи я покинув працю?

Входить чистенько зодягнений Богдан.

ЯВА 21

Ті ж і Богдан.

ІВАН: Центральна Рада — це влада української буржуазії.

БОГДАН: Центральна Рада — це влада українського народу!

ПІДКОВА: Оце ви мені таке свято влаштовуєте?!. (суворо) Ану годі! Сідайте, хлопці, до столу.

НЯНЯ: (запалює свічечки на ялинці) Божечко, Божечко... Та може б Гавнусю ж почекаати?

ПІДКОВА: Ні, я хочу дещо їм сказати.

(Сини сідають, Підкова стоїть)

Ось, хлопці, оці руки — це ні українська буржуазія, ні русський пролетаріят. Рано ви втратили матір. Подякуйте бабусі, вигляділа вас, як рідних. Напрацювався я. Праця тримала нас при житті. Ось і дім поставили, десятки тисяч верст я для цього по світі виїздив. Ми — ні капіталісти, ні буржуазія, ні обідранці. Наші предки споконвіку жили тут, в Україні. Коли я вертаюся з дороги поїздом, і побачу перші біленькі хатки — радість у мене в грудях!.. аж серце заб'ється. Ніхто нас із України не скине, Богдане. І ніяка мирового революція, Іване, нам не потрібна. Що ж ви хочете. Неспokoю, тривоги в домі? Ми прості працюючі люди. Ми політики не робимо. Наша хата — оце наша політика, наші руки — оце наша зброя. Я говорю з вами, сини, як з дорослими. Богдане, дай твої проклямації.

(Богдан вражений. Встає, витягає їх з-під ліжка)

І ти, Іване, свої. Нагана не шукай, він у мене — завтра викину з поїзда в поле!

(Іван витягає свої листівки, подає. Підкова читає з однієї, потім з другої)

»Проголошуємо Українську Народню Республіку«... »Вся власть советам«... Ні, діти: наша правда — нейтралітет. Дякую вам за новорічні подарунки, синки! Ось куди їм усім дорога!

(Припалює по одній листівці з кожної пачки до свічки, решту рве, передає Няні, яка сиділа в куточку)

Спалить їх, бабусю, щоб і попелу тут від політики не лишилося! У домі Підкови живуть працюючі! Я не проти вас, діти, я за вас, за наш спокій і мир. Налийте по чарці, вип'ємо разом, щоб у домі Підкови панував мир і розсудок.

(Ніхто не наливає. Підкова наливає сам)

П'ємо за Новий Рік, ні, ще рано... П'ємо за нейтралітет, хлопці!

(Ніхто не п'є.)

Добре. Тоді я сам вип'ю — за наш прапор: за нейтралітет.

НЯНЯ: Та вже ж Ганнусі почекайте... Божечко, Божечко, от тобі й революція!

ПІДКОВА: Стемніло вже. Ану, хлопці, може б пройшлися. На Печерськ — вона там. Пошукайте, бо ще лихо станеться, патрулі вночі ходять.

ІВАН: Да, така вже «наша» власть... Ходім, Богдане.
Зодягаються.

НЯНЯ: Не баріться ж, Ганнуса скоро прибіжить — а тоді й по вас іти!

Брати виходять.

ЯВА 22

Підкова і Няня.

НЯНЯ: Ну й пробрали ж ви їх, Савеліє Сидоровичу! Я проклямації то попалю, аби хлопці не сердились.

ПІДКОВА: Сьогодні посердяться — завтра подякують. Брат на брата іде, бачив я з потяга страшне, бабусю. Народ до влади встав, а наш народ довго душили — от і розгулявся! Свободу почули — з рейок зриваються. Цього тут не допущу!

Чути гомін за дверима.

ЯВА 23

Входить Богдан і Іван.

ІВАН: Оце така ваша Уенерівська свобода: патруль ходить із козаків, на вулицю виходити заборонено!

БОГДАН: Комуністичних заколотників виловлюють, от і заборонено.

НЯНЯ: А де ж Ганнуса?..

(Чути кілька пострілів)

ПІДКОВА: Оце так Новорічна ніч!

— Заслона —

(Кінець першої дії)

ДІЯ II-га

Січень 1918. Декорація I-ї дії. Ялинка напівобсипалась. На шибках — морозні квіти.

ЯВА I

Няня і Ганна.

ГАННА: Бабусю, він говорив, що сьогодні прийде відвідати. А знаєте, не хочеться мені його бачити, серце не навертається. Раніше, доки з дому не виходила — ближчий був. Прийде, новини розповідь. А тепер я у санітарній школі між людьми. І які ж його новини! Все про сдиную та неділімую...

НЯНЯ: Цур їй!.. Вже й так сварки забагато. Не з однієї печі ви хліб їсте, дочко, от і не сходитесь ви з Альошею. В Альоші — на голові чиряк, а на ногу шкутильгає. То його ще батьки вдома навчили, та і в кадетах: Росія й Росія. А ти — не з його роду, не з того племені. Тут, як каже Савелій Сидорович, — і рейки розходяться. Ну, розкажи ж мені, старій, як воно на Печерському було. Стара я, нікуди й не виходжу, хоч би раз козаків побачити.

ГАННА: Я ж уже розповідала. Добре, що знайома впустила переночувати; січовики облаву робили, бо комуністи повстання затівали. А зразу на вулиці козаки лавами, лавами. Коник у коника, військо при зброї, шлики на смушевих шапках так і майоріли!.. І страшно, бабусю, і радісно: то ж наша армія! І оцю ось пісню співали (наспівує):

Ой там, на горі, та жінці жнуть,
Ой там, на горі, та жінці жнуть,
А попід горою, низом-долиною,
Козаки йдуть...

НЯНЯ: Я цю пісню давно-давно чула, чи подібну. Бачиш, кажуть усе переміняється, а пісня правду говорить — от і живе вічно. А про Альошу — не дуже й побивайся. Воно само вляжеться. Куди серце летить, туди й око глядить. Сама себе ні до чого не силюй. Альош на світі багато, а ти собі — одна. Дивись, щоб завтра не сказала, як у приказці: я так його люблю, як сіль в оці, а кольку в боці.

ГАННА: Цього і я боюся. І поговору страшно... Та відколи я побачила наше військо — чужий мені став Альоша та й годі.

НЯНЯ: Побачиш, побачиш, ви ж молоді ще. То може так здається. Альоша ж — молодик. Поноситься із неділімою політикою, поплете, поплете лапті та й перестане. Проти українців не піде.

ГАННА: А як піде.

НЯНЯ: Ні, дочко. Краще вже у воду, як за такого йти! Тоді тобі й гриха не буде забути про нього.

Стукіт у двері.

Голос Альоші Скулова: »Можна-с?.

ГАННА: Скажіть, що я сплю... Не сердьтєся, бабусю...

НЯНЯ: Біжи, біжи... А хто там.

Ганна виходить в іншу кімнату.

Входить Альоша.

ЯВА 2

Няня і Альоша Скулов.

АЛЬОША: Желаю здоровувать, бабушка! Поклон і почитеніє. Боже мой, ви завжди самі, бабушка!

НЯНЯ: Я, Альоша, сама ще ніколи не була: людина завжди з Богом. Присядьте ж...

АЛЬОША: Благодарствую (сідає). Достойно умиленія... Да-с-с, а Аннушка?

НЯНЯ: Ганнуса натомилася, спить... Вона ж учиться, санітаркою буде.

АЛЬОША: І кого ж буде перев'язувати?

НЯНЯ: Бог з вами, таке говорите. Кого Бог пошле, у неї вже така робота.

АЛЬОША: Анну на Печерську бачили, біля гайдамаків... Ах, бабушка! Який жах! Українці появились! Позор для Кісва!

НЯНЯ: Та досить з вас, Альошенька, нейтралітету! Тьфу, хотіла сказати — політики! Млин меле — мука буде, язик меле — біда буде! Ви б оцю форму скинули, власть тепер не царська.

АЛЬОША: Да-с-с... Цього не буде. Ці українці — це нещастя для Росії!

НЯНЯ: Ганнуса ж українка... Що ж ви говорите, Альоша?

АЛЬОША: Пардон. Аннушка — дівчина, точка. Ви мені про форму, бабушка, я вам про портрет: Шевченко виступав проти царського дому.

НЯНЯ: А от получилось: царського дому немає, а Шевченко — Є! Та що це з вами, Альошенька? Нервусте ви... Чи ви прийшли Ганну відвідувати, чи...

АЛЬОША: Да-с-с... (встає). Ми не розуміємо одне одного. Передайте ж привіт і поклон Аннушке.

НЯНЯ: І чого ви все «Аннушке» говорите. Вона зветься Ганна.

АЛЬОША: Ні, ні, так милозвучніше: Анна, Аннушка... Орден святої Анни! Анна на шиї. Як це грубо й по-мужичому: Ганна.

НЯНЯ: Кожній матері своє дитя наймиліше, Альоша. По-українському: Ганна.

АЛЬОША: Да-с-с, переімени, починаються... Анна-Ганна... — ми з нею поговоримо по-душах. Ганна — дівчина, і при чому тут «по-українському»? Ну-с-с, я ретіруюсь. Хай спить.

ЯВА 3

З кімнати виходить Ганна.

АЛЬОША: Анна!

ГАННА: Я не сплю, я вже проснулась...

АЛЬОША: Аннушка, що з тобою?

ГАННА: Я мабуть занадто довго спала, пане Скулов. Так, так, я дівчина, та ще й не якась там, а українська.

НЯНЯ: Божечко... Чого ж це ви?

ГАННА: І я ще вірила, що ви про мене думаете, а не про орден святої Анни!

АЛЬОША: Но-но-но-но... Ти не виспалась, Аннушка. Ну, бабушка, покладіть руку на серце і скажіть: що милозвучніше — Ганна чи Анна?

(Здалеку долинули вибухи, б'ють гармати)

НЯНЯ: Втихомиртесь, Альошенька. Ви сьогодні, як оса.

ГАННА: Ідіть! (показує рукою на двері). Зайдете іншим разом.

АЛЬОША: Напрасно. Ти кажеш мені »ви«? Ах, як напрасно! І саме тепер! Росія в опасності, Анна, родина в опасності, а ти її дочка, Анно!

ГАННА: Я дочка України, пане Скулов! Не знала вчора — й довідалась.

АЛЬОША: Да-с-с... Нещасна Росія! Пардон, пардон. Желаю здравствувати! Ти, Анна, зараз навіть не дівчина, а громадная ошибка!

Швидко виходить.

ЯВА 4

Няня і Ганна.

НЯНЯ: Божечко, Божечко... Що ж ти зробила? А що, як Росія справді вернеться?

ГАННА: То що? Я не люблю Скулова, бабусю.

НЯНЯ: Так-то... Заміж іти — не дощову годину перестояти. Може й добре робиш, доню. А що вже Богдан — то той буде радий! Давно казав, що цей тобі не пара. Росія то Росія, а він якийсь уїдливий став. А все ж таки — твій наречений...

ГАННА: Ні, ні, бабусю, то наречений святої Анни. Я його не хочу більше бачити.

НЯНЯ: Силою милим не будеш... Люблю тебе за щирю душу, Ганнусю!

(Знову чути постріли)

Стріляють... Зворохобився Київ.

ГАННА: Це отакі Альоші ворохобляться. Хай йому, аж голова розболілась.

НЯНЯ: Я тобі чайку зараз. Як вип'єш чайку — воно й допоможе...

ЯВА 5

Входить стурбований Підкова.

ГАННА: От добре, татусю, що ти прийшов!

НЯНЯ: Савеліє Сидоровичу! Тут таке зчинилося: Гануся Альошу за двері випровадила...

ПІДКОВА: Іван — там?..

НЯНЯ: На роботі вже, слава Богу,

ПІДКОВА: На роботі! Большевики в Арсеналі повстання підняли!

ГАННА: Большевики? Проти кого? Проти якої влади?

ПІДКОВА: До чорта всі влади на світі! Треба сина рятувати!

ЯВА 6

Вбігає Богдан.

БОГДАН: Добридень усім! Комуністи повстання підняли!..

НЯНЯ: Божечко, чи ж мало людям нещастя! І морозу не бояться!

БОГДАН: Ганно, ходім.

ПІДКОВА: Як, як?

БОГДАН: Козаків багато поранили, перев'язувати треба.

ГАННА: (вдягається, бере санітарну сумку) Вже збираюсь.

ПІДКОВА: Ні! Ви підете зі мною! Іван в Арсеналі!..

БОГДАН: Батьку... Нам з Іваном не по дорозі.

НЯНЯ: Божечко, Божечко... Що це з вами!

ПІДКОВА: Як так?! Брат братові ворог?

БОГДАН: Ні, батьку, але за Москву ми воювати не підемо. Наше хочуть повалити! Твою залізницю, мій університет, Гяню-сину школу! Нашу владу! Нашу державу!

ГАННА: Я йду з Богданом.

ПІДКОВА: Що з вами, діти?!

БОГДАН (до Ганни): Пішли.

Богдан і Ганна виходять.

ЯВА 7

Підкова і няня.

ПІДКОВА: Проти батькової волі пішли! І куди? — голови під кулі підставляти! До чорта з усіма Ленінами й Петлюрами — дітей поб'ють!

НЯНЯ: Отакого ще в нас не бувало! Божечко, Божечко... Савеліє Сидоровичу, я з вами піду.

ПІДКОВА (аж присів): Ви зі мною? Спасибі, бабусю, та ні... Я завжди з молодими старався йти. У молодих — життя в руках. Ні, я сам піду. Я їм крикну, що Іван ні за кого. Дайте мені щось біле.

НЯНЯ: Бог з вами, Савеліє Сидоровичу! Та може Івана й не поранено в тому Арсеналі!

ПІДКОВА: Ні, ні: дайте білу матерію, я білий прапор зроблю. Так із ним і йтиму: за нейтралітет!

(Няня подає біле полотно)

Ось, до палиці прив'яжу. Оце мій прапор, це Підкови! Це робочий народ із прапором. Стережіть дому, бабусю!

Вибігає.

(Закінчення в наступ. числі)

Леонід БАЧИНСЬКИЙ

ВИДАННЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА В США

(БІБЛІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ)

ВІД УПОРЯДНИКА

Бібліографічні праці не тішаться признанням громадськості. Масмо дуже мало людей, які взагалі читають дописи на бібліографічні теми, а ще менше таких, які купують бібліографічні книжки.

Чимало є людей, які вважають бібліографічні видання зайвими, не-потрібними. Але таке наставлення під кожним оглядом є хибне.

У США і Канаді, раніш та й тепер, немає загального бібліографічного архіву, на взір «Книжкової Палати», куди б надсилалися обов'язково всі друковані видання і зберігалися, як непорушний матеріал до історії українського друку на місцях нового поселення.

Брак такої установи утруднює навіть упорядкування такої невеликої праці, як перелік та опис творів Т. Шевченка, виданих на еміграції.

Особливо тяжко зібрати дані з-перед першої світової війни та з доби між нею і другою світовою війною.

До кінця 1960 року ми зібрали 112 окремих видань, пов'язаних з життям та творчістю Т. Шевченка, що появились окремими публікаціями в США і Канаді українською і англійською мовами.

У США нотуємо 47 видань, з того — три англійською мовою (12, 30, 32) та одне двомовне (11). Тут не взято до уваги два сумнівні видання Українського Народного Союзу: «Кобзар» 1915 р. і «Думи мої, думи мої» — видання «Федерації Українців в Америці».

Зібраний матеріал упорядковано за роками появи друк, з поділом на окремі розділи: I) Твори Тараса Шевченка українською мовою. II) Твори англійською мовою. III) Автографи Т. Шевченка. IV) Видання присвячені Т. Шевченкові з уміщенням його поезій. V) Інсценізація творів. VI) Нотні видання до поезій. VII) Окремі видання різних авторів, які присвятили свої праці Шевченкові. VIII) Збірні видання. IX) Пам'яткові видання, зв'язані з роковинами.

Творів Т. Шевченка українською мовою видано 11 книжок, з того: 7 томів «Повне Видання Творів Тараса Шевченка», 2 «Кобзарі» і 2 збірки поезій. [Одна — з рівнорядним перекладом на англійську мову (ч. 11)].

Всі ці видання разом мають 3325 сторінок друку, з яких 2586 сторінок припадає на твори поета, а решта — пояснювальні статті та різні доповнення.

Уміщено 100 малюнків, з того 9 портретів Т. Шевченка. В Нью-Йорку видано 5 книжок, в Чикаго — 7, в Джерзі Сіті — 1. Видавництв 5. Найбільше видано книжок М. Денисюком в Чикаго (2497 стор., що дає 75 %.) На другому місці с В-во «Дніпро» в Нью-Йорку (401 стор., 12 %),

далі — «Говерля» (152 стор., 7.7 %) «Свобода» в Джерзі Сіті (111 стор., 3.3 %) і «Федерація Українців в Америці», Нью-Йорк (64 стор., 2.0 %).

В 1959 році видано 5 книжок, в 1960 р. — 4, а в роках 1918 і 1953 по 1 книжці.

Англійською мовою 1945 року вийшла одна збірка поезій у видавництві Українського Народного Союзу в Джерзі Сіті на 217 сторінок, з того на переклади поезій припадає 162 сторінки. Крім того треба додати 27 поезій в двомовному виданні, як подано вище (ч. 11).

Автографів поезій Т. Шевченка (III розділ) є одно видання з 1951 р. Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку (15 сторінок тексту, з 4 репродукціями поезій).

В IV розділі: Видання присвячені Т. Шевченкові, з уміщенням його поезії. Нотовано й книжки найстарших видань у США (1914-1916 роки). Всі видання — Українського Народного Союзу, вгл. «Просвіти» того ж Союзу в Джерзі Сіті. Ці 5 видань мають 318 сторінок, з того 225 стор. пов'язані з життям та творчістю Т. Шевченка. Поезії уміщені на 82 сторінках. Малюнків 30, з того 6 портретів поета.

Інсценізацій творів Т. Шевченка було 4 видання в роках 1917, 1919, 1922 і 1953. Цілість — 89 сторінок друку, з того 15 сторінок поезій. Три видання (19, 21, 22), не мали титулової сторінки.

В згаданих 5 розділах є 22 видання. Правдоподібно, це все, що було видано в США від самого початку поселення українців поза Рідною Землею.

Цілість дає 3964 стор. друку, з того англійською мовою 272 сторінок. Творів Т. Шевченка уміщено на 2853 сторінках, що дає 72 %. Решта, понад 1100 сторінок, припадає головню на життєписи поета та інший матеріал (162 стор.). Малюнків 146, з того 17 портретів поета.

Найбільше видано книжок в 1959 (5) і 1960 (4). В роках 1915 і 1916 видано по 2 книжки, а в роках 1914, 1917 1918, 1919, 1922, 1943, 1945, 1951 і 1953 — по одній.

Від 100-літньої річниці народження Т. Шевченка в 1914 році до 100-літньої річниці його смерті в 1961 році, себто, за 47 літ, протягом 34 років не була видана ані одна навіть маленька брошура.

Пересічно на кожний рік припадає 62 сторінки друку творів поета.

*

Розділи IV-IX (Нотні видання, окремі видання авторів, збірні видання та пам'яткові публікації) не охоплюють усіх видань. Крім того, деякі з них вимагають доповнення, а у деяких не усталено року та місця видання (24, 27, 36). Покищо нотуємо 25 книжок, які безперечно є переважуючою більшістю виданих публікацій.

*

На кінці цих бібліографічних матеріалів подано подрібно:

1. Речевий показник творів.
2. Абетковий показник.
3. Поезії, присвячені поетові.

4. Перелік редакторів, видавців, друкарень та міст, де видані книжки.
5. Зіставлення малюнків, як автопортретів, автографів, творів Т. Шевченка*), портретів і скульптур, малюнків, які стосуються до життя та творчості Т. Шевченка, та ілюстрації до його творів.

Щоб полегшити читання цього матеріалу, ми старалися подати його в найменш сухий спосіб, не відступаючи від точності.

Матеріал упорядковано хронологічно. Всі нотовані тут видання витворюють титулову сторінку, а коли її бракує, то обкладинку. Інші дані, яких бракує на титуловій сторінці, взяті в квадратні дужки [], вони знаходяться в іншому місці тієї ж книжки. Висоту накладу та друкарні подано лише там, де є точно відомо**).

У примітках уміщуємо короткий зміст і деякі доповнення, які дають кращий перегляд нотованого видання.

Всі нотовані тут видання описані *de visu* *** (крім чч. 24, 27), і вони знаходяться у власній бібліотеці впорядника.

Для полегшення орієнтації треба мати на увазі деякі «умовні знаки», які прийняті в бібліографічних творах. У першу чергу це стосується до дужок.

У них подаються певні дані, але їх не нотовано на титулових сторінках чи обкладинках. Так, у дужках є розмір сторінок у мм. Спочатку височина, потім ширина. Якщо сторінки не позначені цифрами (не пагіновані), то їх теж уміщаємо в дужках і перед цими ставимо знак плюса.

Для прикладу, може бути така кількість сторінок: $XV + (I) + 365 + (2)$. Це означає, що є передмова або життєпис Т. Шевченка, чи вступне слово від автора, яких сторінки позначені римськими цифрами [XV], плюс одна сторінка, що не мала числа [+ (I)]. Далі, 365 сторінок арабськими цифрами [365] і плюс 2 сторінки без чисел [(2)]. Див. видання під числом 2.

Л. Бачинський

Клівленд, грудень 1960 р.

*) Назви малюнків Т. Шевченка впорядковані за абеткою, згідно з видруктованим текстом. Такий уклад не є правильний, він сумнівної точності. Редактори, упорядники та видавці часто на власну руку вміщують текст, не додержуючись написів, зроблених Т. Шевченком.

Правильніше укладати малюнки за роками їх виконання, хоч і тут є деякі труднощі для деяких малюнків, які не позначені роками.

**) Висота накладу книжок відома у чч. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Друкарні подані у чч.: 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22.

Офсетовий друк (передрук) у чч.: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

*** На власні очі бачене, особисто оглянене.

ТВОРИ Т. ШЕВЧЕНКА
ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ
(1918-1960 pp.)

І. Тарас Шевченко

ДУМИ І ПІСНІ

Нью-Йорк — New York
1918

Федерація Українців в Злучених Державах

(Стор. 64, 196 × 130). [Ціна 25 центів. Українська друкарська і видавнича спілка. 19 E. 7th Street, New York. N.Y.]. Обкладинка. Без ілюстрацій.

Це видання має 50 поезій. Розміщені вони в розділах: «Пісні» (10 поезій). «Козацька слава» (8 поезій, між ними «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Чернець», «Богданова могила»); «На Україні» (8 поезій, між ними «Розрита могила» і «Чигирин»); «В неволі» (12 поезій). Останній розділ «Думи мої» (12 поезій, між ними «Заповіт»).

4 сторінки призначені на пояснення слів та імен.

Це вибір поезій Т. Шевченка. Деякі поезії скорочені, є заміна деяких слів в тексті, напр., «долю» на «краю» («Тарасова ніч»), «зустріли» на «зазріли» і т. п. Замінена назва вірша «Суботів» на «Богданова могила», опущені роки і місця написання віршів та інші неточності текстів.

У всякому разі це було одиноке видання, яке в цілості призначене на поетичні твори Т. Шевченка.

Є неперевірені інформації, що те саме видавництво видало в Нью-Йорку ще другу книжку: «Думи мої, думи» (стор. 44).

1953 рік

2. Тарас Шевченко

КОВЗАР

1840-1940

Published by «Dnipro» Publishing Co.
New York — 1953 — New York
[Стор. XXXIV + 367 + (I), (150 × 115)]

Це є перше видання «Ковзаря», що появилось в США. Малюнків 23. Переплет. Напочатку є портрет Т. Шевченка в час виходу в світ першого «Ковзаря». В передмові від видавництва зазначено, що це передрук без змін із празького видання 1940 року.

Фактично в цьому виданні є чимало змін. Так опущено дві сторінки, де подано, хто написав вступну статтю, перевіряв текст тощо, та список осіб, коштом яких видано «Ковзаря» в Празі. Крім цього видавництво «Дніпро» додало 22 ілюстрації й зменшило розмір книжки (формат).

При тих змінах не додано 62 рядків поезії Т. Шевченка, які змістом стосувалися до німців і яких, з відомих причин, не могли умістити видавці празького видання під час німецької окупації Чехії*).

Редактор: В. Давиденко.

1959 рік

3. ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Т. ШЕВЧЕНКО

ТОМ I

Поезії 1837-1842 рр.

За редакцією Павла Зайцева

Друге доповнене видання.

Видавництво Миколи Денисюка.

Чикаго 1959

[Стор. XVI + 352 (178 × 128). Автопортрет 1840 р. Накладом 3000 прим.]

Передмова Р. Смаль Стоцького, Президента Головної Ради Наукових Товариств ім. Шевченка (I-VIII). Taras Shevchenko (1814-1861) — Roman Smal-Stocki. Slavic Institute Marquette University (IX-XV). »Від видавництва« — Миколи Денисюк. Переплет в імітацію шкіри, з позолоченням силуетки поета і написом »Тарас Шевченко, I. Твори«. В тексті 12 ілюстрацій. Зміст I-го тому: I. Чигиринський кобзар і гайдамаки. II. Поезії ранньої доби (1837-1842), що не ввійшли до »Чигиринського кобзаря«. III. Варіанти та уваги до тексту і, IV. Пояснювальні статті (5 авторів).

4.

ТОМ III

Поезії 1847-1850 рр.

(Решта титулової сторінки як вище).

[Стор. 390 + (8) + (2). (178 × 128)]

Передмова. Невольнича муза. Уривки та відмінні редакції деяких поезій. Варіанти та примітки до тексту. Пояснювальні статті (2 авторів). У тексті 7 ілюстрацій, крім того додано на кінці тому 4 ілюстрації, яких в списку нема. Бракує автопортрета Т. Шевченка 1850 року на початку тому.

5.

ТОМ V

»Назар Стодоля« та різні твори.

(Решта титулової сторінки, як вище. Див. том I.)

[Стор. 302 + (2) + (2), (178 × 128). Автопортрет 1861 р.]

Зміст: Передмова. Автобіографія. Драматичні твори. Поеми російською мовою. Букварь Южнорусскій. Статті, записки та інші дрібні твори. Документи. Пояснювальні статті (5 авторів). Примітки та варіанти. В тексті 15 ілюстрацій.

*) Докладно: »Біблос« ч. 4, 1960 р.

6.

ТОМ VI

Повісті й оповідання

Художник-Наймичка-Варнак.

Друге доповнене видання.

Видавництво Миколи Денисюка.

Чикаго 1959

[Стор. 337 + (I) + (4), (178 × 128)]

Зміст: Передмова. Повісті: Художник, Наймичка, Варнак. Примітки. Пояснювальні статті (4 авторів). Показчик імен. В тексті 13 ілюстрацій.

В цьому томі на титуловій стороні немає: »За редакцією Павла Зайцева«. Бракує портрета поета, хоч у списку ілюстрацій подано: »Автопортрет Шевченка олівцем 1845 р.«

7.

ТОМ VII

Повісті й оповідання.

Княгиня-Музика-Нещасний-Капитанша.

За редакцією Павла Зайцева

Друге доповнене видання.

Видавництво Миколи Денисюка.

Чикаго 1959

[Стор. 326 + (4), (178 × 128). Автопортрет 1948 р.]

Зміст: Передмова. Княгиня. Музика. Нещасний. Капитанша. Примітки. Пояснювальні статті. Показчик імен. У тексті 7 ілюстрацій.

Це видання в основі є передруком »Повного Видання Творів Тараса Шевченка« Українського Наукового Інституту у Варшаві, в роках 1935-1939.

З заповіджених 16 томів, цей Інститут видав лише 13 томів. Не вийшов I, V і XII томи.

Видавництво М. Денисюка заповіло видання в 14-ти томах, з них буде том IV — »Поезії 1857-1861 рр.«, який не вийшов у Варшаві, як том V. Буде додано том XIII — »Збірник статей про Т. Шевченка та його творчість«, якого не було у варшавському виданні. Натомість не буде томів I і XIII (Біографія Т. Г. Шевченка, Т. Шевченко в його польських взаєминах).

Нумерація томів різна.

Повищі п'ять томів, які вийшли в 1959 році, мають гідний репрезентаційний вигляд і є дотепер найкращим виданням творів Т. Шевченка в США.

1960 рік

8.

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Т. ШЕВЧЕНКО

ТОМ VIII

Повісті

Близнята. Мандрівка з приємністю та й не без моралі.

За редакцією Павла Зайцева.

Друге доповнене видання.
Видавництво Миколи Денисюка.

Чикаго 1960

[Стор. 381 + (4), (178 × 128). Автопортрет 1848 р.]

Зміст: Передмова. Повісті. Примітки. Пояснювальні статті (2 авторів).

Показчик імен. Переплет, як і в попередніх томах.

9. **ТОМ IX**

Журнал

(Щоденні записки)

(Решта титулової сторінки, як вище)

[Стор. 361 + (5) (178 × 128) Автопортрет 1858 р.]

Зміст: Передмова. Журнал. Примітки. Пояснювальні статті (2 авторів).
Показчик імен. В тексті 14 ілюстрацій.

В кінці тому є заввага такого змісту: »Щоб уникнути небажаних наслідків для видання й передплатників, Редакційна Комісія уважала за слушне випустити з цього тому біля десятка слів, що могли б образити релігійні почуття.

10. **Т. ШЕВЧЕНКО**

КОБЗАР

Ювілейне видання

1860-1960

За редакцією **Яр. Рудницького**

Українська Вільна Академія Наук

Інститут Шевченкознавства. Ч. 3

Вінніпег — 1960 — Нью-Йорк

Українське Видавництво »Говерля«. Нью-Йорк.

[Стор. (8) + 244, (175 × 135)]

Перед титуловою сторінкою той самий текст англійською мовою. »Кобзар« із 1860 року — стаття — Яр. Рудницького, з поданням змін, які є в цьому передрукованому виданні, а саме: додано автопортрет Т. Шевченка з 1860 року, передмову українською і англійською мовами та деякі поправки, головню щодо наголосу.

Вкінці англійської передмови є три рядки: »Це ювілейне видання »Кобзаря« уфундував (накл. 1000 примір.) д-р М. Сидор-Чарторийський«.

Цей »Кобзар« друкований офсетовою метою.

Папір добрий. Переплет у полотні з золотими витисненнями: »Кобзар« Т. Г. Шевченко.

(Далі буде

Павло САВЧУК

КЛАСИЧНА ПРАЦЯ

Василь Стецюк: ГРЕЦЬКИЙ ЛЕКСИЧНИЙ ФОНД В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ. Видання Українського Технічного Інституту, Нью-Йорк (Наукові праці, ч. 3 (4), т. II), 1958 р., стор. 12 вел. 8-ки.

Є наукові чи літературні праці, що не втрачають свого актуального значення навіть за декілька років або й десятиліть від часу їх видання. До таких цінних праць належить і «Резюме доповіді на науковій Конференції УТІ з 15-го червня 1957 року» нашого вченого проф. д-ра В. Стецюка. В підзаголовку «Резюме» зазначено — «Грецький лексичний фонд в українській мові». Сама ж доповідь, очевидно, була набагато більша, але, не зважаючи на її скорочення, вистачить і саме резюме, щоб скласти собі відповідну думку про наукову вартість даної праці. Крім цього, ця тема (за словами автора) опрацьована в книжковому об'ємі і чекає свого видавця.

Грецький лексичний фонд в українській мові і, навпаки, український лексичний фонд у грецькій мові — це теми незвичайно великої ваги в історії обидвох мов — української і грецької, що на протязі віків збагачували одна одну. Такі взаємні впливи обидвох мов очевидні й автор має слушність, коли стверджує:

«Наочність впливу грецької мови на українську така виразна, така помітна в усіх майже галузях української духової творчості, що глибші студії в цьому напрямі є для нас майже пекучою konieczністю» (стор. 3).

Коли переглянемо наукові праці з українського мовознавства, то треба ствердити, що ми, на жаль, не маємо ще жодної наукової праці про лексичні взаємовпливи обидвох згаданих народів. Проф. Стецюк у своєму «Резюме» згадує до двадцяти відомих українських учених (М. Грушевський, Іван Мірчук, Вадим Щербаківський, Володимир Січинський та інші), що побіжно порушували цю тему, але не висвітлювали її з боку філологічного. Хоч праці цих авторів, каже проф. Стецюк, «містять у собі доволі багато цінного матеріалу на цю тему, але студії над цією проблемою ще далеко не закінчені».

Отож ця глибоко наукова тема — лексичні взаємовпливи грецького і українського народів, ще чекають свого фахового дослідника, тому праця проф. В. Стецюка заслуговує на особливу увагу. Автор розглядає це питання філологічно й фахово, є майже піонером у цій ділянці науки. Він висловлює погляд, що час уже дослідити впливи грецької мови на українську мову та «шляхи того впливу і того мовного капіталу, що його прийняла українська мова до своєї скарбниці і зберегла посьогодні».

З-поміж учених філологів інших національностей, що писали на цю тему, автор згадує визначного грецького філолога К. Ойкономоса, який перед 130-ти роками писав у своїй праці про вплив староукраїнської мови (т. зв. «староруської» за автором) на мову грецьку. Одначе, хоч праця Ойкономоса (грецькою мовою) досить солідна, дає чимало матеріялу до українського історичного мовознавства, все ж таки вона не дає всебічного навітлення впливу староукраїнської мови на мову грецьку. К. Ойкономос не дав остаточної відповіді на поставлене питання.

Далі проф. В. Стецюк зазначає, що «від половини минулого століття аж по сьогоднішній день досліди в цьому напрямі йдуть безперервно». Дає перелік визначних філологів, що займалися цим питанням (Лескін, Мікросіч, Мікколя, Меєр, Гільфедінг, Крумбахер, Соболевський, Погодін, Тумба, а в останні часи Макс Фасмер), але всі вони «обмежувалися або проблемами впливів грецької мови на старо-церковнослов'янську мову або на всі інші слов'янські мови (болгарську, сербсько-хорватську і російську), обминаючи зовсім те велике багатство грецької лексики, що його від найдавніших часів мала і до сьогодні зберігає українська мова. Явище це зовсім зрозуміле, коли взяти до уваги основне тло, що на ньому почали творитися взаємини між Україною і Грецією ще далеко в доісторичних часах».

Цю думку автор обґрунтовує фактами грецького поселення в Україні: кімерійців, мілетців, скитів, а потім грецьких купців, що були створили свої колонії над Дніпром. В доісторичні часи, твердить автор, ці мовні взаємини між обидвома народами дуже помітні. «Яку одначе роль, пише автор, відігравали ті взаємини Греції з Україною в період формування Української Княжої держави, нам не відомо, так само, як відкритим ще досі стоїть питання українських впливів на формування Ново-візантійської держави в IX-XII століттях».

На підставі деяких наукових досліджень з історії української літератури, можна зробити висновок, що на формування Української Княжої держави і Нововізантійської держави в IX-XII стол. мали вплив такі чинники: а) політичний, б) економічний, в) культурний. Тому, що автор розглядає це питання дещо ширше і робить, хоч несміливо-здогадливі, але слушні ствердження, варта його (питання) доповнити й навітлити дещо ширше. Автор пише:

«Фактом є, що вже з кінця VI-го сторіччя по Христі в Греції починають появлятися сутоукраїнські назви місцевостей, напр., Орлицька, Вишенка, Вощина, Джерело, Гуменниця, Границя, Гребінець, Грива, Загір'я, Желеховиця, Кобиляни, Косовиця» та ряд інших, а це «підсуває нам здогад, що тут без безпосереднього впливу України, себто, конкретніше, якогось українського елементу, обійтися не могло. Ще більш вимовним є другий факт, а саме, що всі грецько-українські торговельні й політичні трактати, що їх складала Українська Княжа держава в початках свого розвою з Візантією, передусім трактати з 911, 941 і 971 років, були складені грецькою і староцерковно-слов'янською мовами, не, як досі

приймалося в науці, у Візантії, а в Києві, себто — в княжій дипломатичній канцелярії, де в той час, поруч розговорної і літературної мови рідної, вживалося також тодішньої дипломатичної грецької мови. Іншими словами, в Україні в той час знання грецької мови, а з тим також і грецької літератури, мусіло стояти на дуже високому рівні.

Висновок науковий і слухний, у ньому, власне, є і відповідь на питання, які чинники впливали на формування Української Княжої держави і Нововізантійської держави у IX-XII століттях.

До цього ж спричинились ще три основні життєво історичні передумови: а) географічно-етнографічна (грецькі колонії в Україні, що виникли в кінці VII стол. до Христа в районі Буго-Дніпровського лиману та їх пізніше поширення), б) віро-релігійна (прийняття Україною християнства з Візантії в X-му стол.), в) науково-культурна (вивчення зразків грецького мистецтва, а також наукової, релігійної і художньої літератури).

Далі автор пише про культурні зв'язки Греції і України, що розвинулись ще більше після прийняття Україною християнства з Візантії:

«З прийняттям християнства стан цей підноситься ще вище тому, що взаємини між українським і грецьким народами затіснюються ще більше. На Україну в той час приходить із Греції майже ціла грецька література, релігійна і світська, і стає улюбленою лектурою українського духовенства і української інтелігенції тих часів. Такий тісний духовий зв'язок України з Грецією існує не тільки до кінця візантійської доби, а й до самого упадку Царгороду».

Далі автор аналізує довгий період грецько-українських взаємин, що залишив «відповідний відгук і в українському мистецтві, і в літературі та мові обидвох цих сусідніх і духово зближених до себе народів». «Грецькі впливи, пише автор, в українській мові помітні і в українській морфології, і в синтаксі, навіть і в фонетиці, та найвиразніше вони виступають в українській лексиці». Проте визначити точно час-період, коли «грецька лексика продісталась на Україну, і прийняти, хоч би навіть приблизно, час, у якому вона могла переходити на український ґрунт, доволі важко». Але, пише автор, «мабуть, найбільш правдоподібне є те, що вся церковно-релігійна лексика перейшла на Україну безпосередньо після прийняття християнства. Уся т. зв. наукова грецька термінологія прийнялася в Україні частинно ще у візантійському періоді, частинно в добу гуманізму та пізніше».

Ці припущення автора, очевидно, мають свою основу. Але особливо цікавим є питання, коли прийшла в Україну грецька побутова лексика? Автор каже, що «ми не в силі цього ствердити». Питання не легке і автор зовсім щиро пише, що трудно дати на нього безспірну відповідь. На основі дотеперішніх дослідів він припускає, що «безпосередній шлях, по якому йшли всі культурні впливи на Україну з Греції, мав місце в двох періодах: а) в дохристиянській добі в Україні, б) у візантійсько-християнській добі. Посереднім шляхом могла продіставатися грецька лексика на український ґрунт і через болгарське і через османсько-

турецьке і через т. зв. латинсько-романське посередництво, але вплив тим шляхом був релятивно доволі слабкий».

Інтерпретація проф. Стецюка відповідного питання слушна, але він заскромний, щоб свої припущення трактувати, як ствердження. Загляньмо ж в історичну географію українського і грецького народів, природна доля яких так тісно зблизила їх, що це позначилося аж у взаємних мовних запозиченнях.

Історично-географічні умови старої Греції змусили її народ продіставитися поза межі своєї етнографічної території, себто — колонізувати терени інших народів. До цієї колонізації спричинилися два основні чинники: а) економічно-торговельний, б) політично-експансійний. Останній чинник розвинувся з першого дещо пізніше, але впродовж існування грецьких міст-колоній у старій Україні він відіграв велику роль. Початок грецької колонізації українських теренів припадає десь на VII стол. перед народженням Христа. Почалась вона з грецького острова Евбеї, з міст Хелкіда і Еретрея. Острів Евбеї був багатим на рослинність, залізо, мрамур тощо, тож звідси почалось шукання ринків збуту та обміну на інші товари. Міста Евбеї в той час мали вже досить високу духову культуру — поетів, малярів, скульпторів тощо. В Халкіді була вже тоді своя абетка, яку пізніше перенесено в Італію і вона лягла в основу латинської абетки.

В другій половині VII стол. до народження Христа греки почали проникати на береги Чорного моря, а наприкінці того ж століття виникає перше поселення греків у районі Буго-Дніпровського лиману (на сучасному острові Березань). Це були вихідці з Мілету і родоських міст. На межі VI-VII стол. той же ери на південному побережжі Чорного моря мегари заснували колонію Гереклею Понтійську. Одночасно фокійці заснували колонію Аміс. Особливу роль в колонізації побережжя Чорного моря відіграли греки з Мілету, що заснували цілий ряд колоній — Істрію, Аполлонію, Одес, Танаїс, Ольбію, Тіру, Теодосію, Пантікапей, Херсонес, Фанагорію та інші. Їм приписували заснування 75 колоній на західному і північному побережжі Чорного моря.

Але грецькі колонії не творили окремої держави; кожне місто було окремою республікою із своїм ладом. Найкращою і найсильнішою колонією мегар була Візантія, розположена на березі Боспорського залив, перед входом до Чорного моря. Пізніше (в III-IV стол. по народженні Христа) грецькі колонії були знищені навалом азіських орд і тільки Крим залишився у володінні Візантії.

Грецькі колонії на землях старої України дали початок взаємному лексичному запозиченню обидвох народів. Але Іван Холмський пише так: »Історичне значення грецьких колоній є в тому, що це були перші організовані міста на території України, перші центри торгівлі й культури, що мали великий вплив на сусідні племена, і в тому, що вони організували мореплавство і торгівлю на Чорному морі та відкрили Україні шлях до зв'язків з південними, культурними народами. Але

на тому їх роля кінчається. Ані грецьких міст, ані Боспорської держави не можна вважати представниками української державности, хоч вони і діяли в Україні. Навіть Мітрідат не ставив собі мети зорганізувати місцеві племена до самостійного життя. Для грецьких колоністів «варвари» були тільки предметом експлуатації — греки винищували місцеве населення не тільки економічно, а навіть фізично, тисячами вивозячи «варварських» рабів на міжнародні торговлиці. Грецькі колонії — так само, як пізніше візантійські міста в Криму, — не зжилися з Україною, репрезентували тут чужі інтереси і стремління. Цю негативну ролю греків розуміли добре творці Київської держави і вперто намагалися взяти грецькі колонії під свою владу*.

Ми навели цю цитату тому, щоб показати, що греки в ті часи не несли в Україну «варварам» духової культури, а намагалися тільки використати її терени й населення економічно. Сильна відпорність наших предків на грецьку експансію зберегла їх, а поряд із тим виникли і взаємні мовні впливи обидвох народів.

Пізніше, в V-VI стол. нової ери, слов'янські племена, наші предки, розселялися від пущ Полісся аж до Чорного моря, займали провінцію за провінцією, що ними володіла Візантія, і це було причиною, що візантійський імператор Константин Порфирородний писав так: «Зіслов'янилася вся земля наша і стала варварською».

В IV-VII стол. по Христі в Україні існувала вже сильна держава Антів, наших предків, якої головним державно-політичним центром був південь — побережжя Чорного моря. В VIII-IX стол. постає нова держава — Київська Русь, що зосереджує своє державно-політичне життя довкола Києва. Тут же розвинулася й висока духовна культура України, що промінювала навколо, також і на західню Європу.

Ми коротко згадали про історичний розвиток грецького і українського народів, бо саме періоди панування Антів і Київської держави були основними лучниками для взаємних впливів на лексику обидвох народів.

Професор В. Стецюк слушно розподіляє впливи грецької культури на українську — на періоди: дохристиянський і християнський. До першого періоду можна мати деяке уточнення: розподілити його на два етапи — колонізаційний і антський, бо в кожному з них були особливі чинники, які сприяли або перешкоджали взаємним лексичним впливам у мові українського і грецького народів

Коли проаналізуємо, на основі грецьких, арабських та інших джерел, обидва згадані етапи, то виявляється, що колоніальний етап, який існував від кінця VII-го стол. старої ери до III-го століття нової ери (до зруйнування грецьких міст-колоній навалами азійських орд), не сприяв взаємним впливам для збагачування лексики обидвох народів. Ні греки, ні наші предки в той час не були зацікавлені взаємними лексичними впливами. Крім цього, греки-колоністи, хоч і принесли з собою свою тогочасну високу культуру, не старалися поширити її між місцевими

* Ів. Холмський: Історія України, Мюнхен 1949, стор. 13-14.

племенами. Наших предків вони уважали за «варварів», яких можна провадити навіть у рабство. Очевидно, що з купцями та вищою знаттю місцевого населення греки-колоністи поводитися інакше. Але все ж таки їх цікавили в першу чергу території, її багатства та торгівля з навколишніми племенами. Тому, на нашу думку, взаємний лексичний вплив у той час міг бути лише стихійний. А з навалою азійських орд, що знищили грецькі міста-колонії, а також і велику частину довколишнього автохтонного населення, була знищена і ця частина грецької культури, що встигла поширитися. Отже цей етап міг залишити дуже мало лексичних запозичень.

Другий етап — етап Антської держави, був більш пригожий для взаємних лексичних впливів. Держава Антів мала свій певний культурний рівень і греки мусіли з нею рахуватися. Хоч Візантія вела часті війни з антами, все ж таки були й часи дружніх відносин між нею і антами, особливо тоді, коли треба було боронитися від навал численних турецьких орд. І саме ці добрі взаємини припадають десь на VI-те стол. нової ери, коли то, як пише проф. В. Стецюк, у Греції появляються місцевості, що мають сутоукраїнські назви. І очевидно, що тут не обійшлося без якогось українського елементу, що міг бути частиною тих антських і грецьких полків, які разом боролися з ворогом.

До другого періоду — періоду візантійсько-християнського, доповнень не маємо. Автор слушно твердить, що з прийняттям Україною християнства зміцнюються духово-культурні зв'язки між Україною і Візантією, а разом із тим і взаємні лексичні впливи.

Проф. В. Стецюк ділить усі грецькі лексичні запозичення, що прийнялися в українській народній і літературній мові — на три категорії: 1) церковно-релігійна лексика, себто — церковна термінологія, 2) наукова термінологія, 3) побутова лексика.

Кожну із згаданих категорій автор підтверджує відповідними термінами, почавши з біблійної лексики, напр. — ад, алилуя, амінь, ангел, антихрист і т. д. Далі, назви Богослужб і церковних церемоній — акафист, евхаристія, канон, катізма, літанія, літургія, панахида і т. д.; назви церковних книг і пісень — антифон, догмат, кондак, патерик, псалма, псалтир і т. д.; церковні устаткування і назви церковних чинів — амфон, амфора, епітрахиль, келія, просфора, трапеза, архидиякон, диякон, дяк, дієцезія, митрополит, монах, пресвітер і т. д.; слова, що зв'язані з релігією і Церквою — Церква, апостат, атеїст, базиліка, баптист, катехизм, крилос, лавра, синод, єресь, фарисей і т. д.

До наукової термінології автор відносить назви окремих наук, їх галузів і напрямків — антропологія, біологія, полемізм, філософія, фізика і т. д.; терміни в мовознавстві і літературознавстві — алегорія, апокриф, комедія, поетика, символістика, символізм, стих, цикл і т. д.; медичні назви — клініка, гіпноза, епідемія, ревматизм і т. д.; назви мінералів, хемічних плинів та каменів — азбест, азот, амоняк, бальзам, нафта, парафіна. Далі ще йде правно-політична, адміністративна, шкільна, музична, метрологічна і пов'язана з мореплаванням термінологія, що її

автор ілюструє багатьма грецькими словами, прийнятими в українській мові.

Щоправда, автор не вичерпав усіх слів грецького походження, але він і сам зазначив, що «студії над цією проблемою ще далеко не закінчені». Згадати б, напр., такі слова грецького походження (тільки на букву »А«), як автотеїзм (самообожнення), агностицизм (філософічний погляд на пізнання), акосмізм (філософічна течія), аналогія (подібність), антитеза (протиставлення), аерокліноскоп (гасловий стовп, що попереджує про бурю), аероліт (метеорит), аерометр (повітромір), актинометрія (мірник соняшної радіації), Алкіона (найясніша зірка в групі Плеяд), Антиной (сузір'я на »Чумацькому шляху«), автопластика (відтворення втраченої частини тіла), автофонія (збільшений резонанс власного голосу), аетосавр (випокна ящірка), акалефи (вищі медузи), амеба (одноклітинні тварини) та цілий ряд інших слів з філософії, астрономії, фізіології, зоології, історії, географії, антропології, гідрогеології і інших наук. Словом — наша українська мова має дуже багато грецьких запозичень. Зрештою, кожна культурна мова має багато чужомовних слів, зокрема грецьких і латинських.

Проф. В. Стецюк каже, що характер і форма, поданих ним грецьких слів самі за себе кажуть, коли та яким шляхами вони перейшли в нашу лексику. »Зовсім інша справа — пише він, — з тією грецькою лексикою, яка давно вже втратила і свою первісну грецьку форму і, часто, свій питомий характер, а навіть і свій первісний зміст, але збереглася в українській народній і літературній мові аж по сьогоднішній день. Досліди над цією категорією грецької лексики доволі інтересні, але одночасно і незвичайно важкі, бо вимагають не тільки докладної філологічної аналізи, а також історично-порівняльної ексегези«.

Тут автор, розділивши цю лексику на п'ять груп, подає такі приклади:

- 1) Назва дерев і рослин — акант, акація, бараболя, бульба, бір, вика, вишня, бузина, гілляка і т. д.
- 2) Назви звірят і птахів — акрида (сарана), бик, веприк, воробець, гад, гідра, гієна, дракон, кабан, кит, кобила і т. д.
- 3) Назви одягу — верето, кабат, камізоля, киптар, кирея і т. д.
- 4) Назви господарських та сільсько-господарських предметів — батіг, барилка, бельок, буда, дзигар, канапа, калістра, кантар і т. д.
- 5) Інші грецькі слова, що збереглися в українській мові — аркан, баня, боан, гаргара, гайдур, герой, зерно, мода, ніготь і т. д.

Крім цього, з прийняттям християнства, з Греції перейшла »ціла грецька персональна номенклатура«. »Через грецьке посередництво — пише автор, — дісталися на Україну також старозавітні, себто араманські та єврейські, імена власні, як, напр.: Адам, Анна (Ганна), Єва, Єлисавета, Гаврило, Данило, Іван, Марія, Марта, Матвій, Михайло, Йосиф, Яким, Яків і т. п.«

З чистогрецьких власних імен в Україні прийнялися: Агафія (Гапа), Анізія (Ягнишка), Олександр, Олександра, Амроз, Анастасія (Настя),

Анатоль, Андрій, Андрей, Анатас, (Танас), Варвара, Василь, староукраїнське Георгій, пізніше — Юрій, Григорій (Гриць), Денис, Дмитро, Євген, Євстах, Стах, Остап, Олена і т. д.

Походження імен (іменознавство) — дуже цікава тема для дослідження, але в нас, на жаль, такої дослідної праці немає. Вона дала б нам багато наукових вияснень про походження наших імен, бо ж не всі вони є власністю греків. Багато з них могли перейти через грецький лексикон з мовного лексикону різних народів.

Зближаючись до закінчення свого цінного резюме, автор знайомить нас ще з візантійськими патронічними (прізвище по батькові) чоловічими і жіночими суфіксами. Далі робить ствердження, що «вся грецька лексика і всі назви, що перейшли на український ґрунт, прийняли в основному форми української лексики, передусім форми закінчень українських слів. Вокалічні одначе і консонантичні зміни, що їх бачимо в грецьких словах на українському ґрунті, витворилися або ще на грецькому ґрунті, або піддалися вимогам української фонетики».

Московські мовознавці, пише автор, — Погодін і Соболевський, твердять, що на ті слова був пізніше вплив московської мови — «акання» чи «ікання», але він відкидає це твердження, зазначаючи, що «немає в них також ніякого впливу т. зв. ітацизму, як це добавчував колись Тумб. Очевидно, що в пізніших часах позначився доволі сильно вплив російської мови і російської артикуляції в церковній грецькій лексиці, але на народну лексику сліди того впливу дуже малі. Завдяки цьому маємо змогу пізнати не тільки стан, в якому збереглася в українській мові грецька лексика, а також і гіпотетичну батьківщину окремих слів, себто — з якого грецького діалекту йшов вплив на українську лексику».

До «Резюме» додано список літератури 20-ти наших та іншомовних авторів, а також джерела, що складаються з 72 авторів.

Праця проф. В. Стецюка обґрунтована, наукова. Він прислужився українській науковій філології двома способами: дав цінний вклад у скарбницю української філології і подав свою думку до глибшого дослідження лексичних запозичень і взаємовпливів на мови українського і грецького народів. Так автор дав цінний матеріал нашим дослідникам з нової генерації і можемо тільки побажати, щоб з неї вийшов україно-візантиніст типу французького вченого Андрія Грабаря (українського роду), що написав чимало солідних праць французькою мовою про українські культурні зв'язки з Візантією, які мають безпосереднє значення і для української науки.

Закінчимо наш огляд праці проф. В. Стецюка перським віршем, що може дати надхнення українським дослідникам-науковцям: «Занурюся в глибокий океан. Можливо — втоплюся, але можливо — здобуду дорогоцінну перлину». А кожна здобута наукова перлина буде дійсно дорогоцінною для скарбниці української духової культури.

3. СТЕПАНКІВСЬКИЙ

Маловідома корисна праця про Україну

(Зауваження до книжки Р. Тіссерана «Життя українського народу»)

(Продовження, 2)

Тіссеран, підкресливши, що Б. Хмельницький боровся за «волю і віру своєї батьківщини», описує, як прийшло до Переяславської угоди з Московщиною. Зборівською угодою з поляками Б. Хмельницький був розчарований і готувався далі до війни, щоб перемогти Польщу та звільнити Україну. Шукаючи підтримки, він зупинився на Московщині, що обіцяла йому поміч, якщо козаки визнають зверхність царя.

Переяславський договір Хмельницького з Москвою, пише Тіссеран — «найвиразніше визнав самоуправу України... Цар став «покровителем» України, козацькі вольності, внутрішня організація країни, Церква і адміністрація — залишилися без найменших змін. Між численними запевненнями, цей договір проголошував (стаття 18), що голова московської Церкви не буде втручатися в церковні справи України... Але коли послы Хмельницького прибули до Москви, щоб обговорити деталі договору, почули що іншого. Цареві навіть і не снилось бути союзником України проти Польщі, бути оборонцем якоїсь православної нації... Він просто заявив, що хоче прилучити до Московії батьківщину Володимиря. Коли врешті й погодився визнати автономію козакам, а гетьманові право утримувати зв'язки з іншими державами, то тільки з хвилими розрахунком, щоб згодом підкорити собі український народ, а українську Церкву підчинити московському патріярхові... Все це було далеко від запевнювань і обіцянок п'д час переговорів у Переяславі.

«Москва наслала в Україну свої війська, які нібито мали захищати Україну, а насправді — відмовилися підчинитися гетьманові, хоч в умові до цього були зобов'язані. В Києві, без дозволу гетьмана, москалі будують свою твердиню...

«Народ (український)... не здавав собі справи з того, що робить Москва, але духовенство виразно бачило до чого вона веде і погорджувало Москвою. Спротив вибух уже на саму спробу наблизити українську Церкву до московської. Сильвестер Косів, київський митрополит, р'шучо відмовився, разом із своїм вищим духовенством, присягати на вірність цареві та заборонив молитись за царя...

«Хмельницький шукав якогось виходу, вислав послів до Швеції, яка намовляла його зірвати союз з Московщиною... І саме в час, коли переговори із шведами завершувались — Хмельницький помер...»

Далі Тіссеран описує часи Петра Дорошенка. Зазначає, що хоч Дорошенко, як здавалося, опанував безладдя в Україні, але польські та московські агенти далі організували внутрішній роздор.

»З XVII-го стол. Україна — пише Тіссеран, — стала, так би сказати, на порядку дня. Військова й дипломатична рухливість Б. Хмельницького широко розголошує його ім'я по всіх столицях... Французький дипломат П. Шевальє порівнює Хмельницького до англійського диктатора — Кромвеля.

... Журнали, брошури і книжки пишуть про Україну... 1650 р. французький інженер Боплян видав свою славну книгу про Україну... Велике зацікавлення Україною спричинилося до того, що книжку Бопляна перевидано різними мовами — латинською, англійською, німецькою, польською, московською.

Згаданий дипломат — Петро Шевальє 1663 року видав у Парижі «Історію козацьких війн проти Польщі», що згодом також була перекладена іншими чужими мовами...

«Українська література в другому чвертьріччі XVII-го стол. має незвичайно блискучу постать в особі давнього учня Парижу і »de la Fleche« — Петра Могили (1597-1647). Завдяки йому Київська академія (Київська Могиллянська Колегія, — ред.) стала, без сумніву, шкільним православним осередком, подібно як школа єзуїтів у Вільні була школою католицизму. Тут (у Київській академії) зібралася велика кількість учених, письменників і критиків... Київ — Атени Східної Європи, суперничає з Краковом... Поневолена Україна, завдяки установі Петра Могили, взяла в духовий полон переможця і несла йому науку та мистецтво Заходу, навчила його відчувати смак поезії і біблійних драм...»

«Але Київська академія закостеніє, здається через свою односторонність, у безкінцевих філософічних дискусіях, а тому не сповнить уцілості національної ролі однаковою мірою також і в педагогії...»

Тут автор переочив причину. Москва заздалегідь покористувалася всіма питомими їй методами й засобами, щоб Київська академія »самоспалювалась« філософічними дискусіями, щоб не втручалась »до політики« й не порушувала національних справ. Ті самі методи Москва застосовує і до сучасних українських учених. Щоправда, Тіссеран і сам далі зауважує, що »згодом, дещо пізніше, вплив Москви на Київську академію стає помітніший; вона не втримує своїх позицій — бути сторожем української цивілізації... Але все ж такі Київська академія впродовж цілого віку мала велике значення і проміння, що вона кидала — це довго освітлювало схід Європи...»

Тіссеран наводить уривок з книжки Павла Алепського, що в товаристві патріарха автіохійського Макарія подорожував по Україні саме в час війни з Польщею:

«Українці — освічені. Люблять науку і студії законів; знають реторику, логіку й філософію та працюють над глибокими питаннями... По цілій козацькій землі ми завжди бачили щось гарне й несподіване... Всі українці, за малими винятками, вміють читати і писати. Жінки та дочки їх знають порядок Богослужби та церковні співи. А дітей тут більше, ніж зілля. Всі вони вміють читати, священники навіть сиріт учать і не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях...»

Згадує Тіссеран і про духово-культурну творчість у XVII-му стол., зокрема Київської академії. »... Лірична поезія в Україні існувала, як знаємо, від дуже давніх часів, а в XVII-му стол. вона розвивається у великих розмірах... Появляються численні оди, гимни, псалми, церковні пісні, молитви, віршовані виклади, оповідання віршем, присвяти, оплакувальні вірші, жалобні поезії, святочні поезії тощо.

»Видаються й численні спогади, напр., Самійла Зорки, писаря Богдана Хмельницького. Появляються козацькі хроніки, напр., «Самовидця» (анонім),... пера Григорія Граб'янки, гадяцького полковника.

Крім приступних загалові праць, що побачили в цій епосі світ, треба згадати лексичні видання слов'янсько-румунські і слов'янсько-московські, особливо публікацію в Києві з 1627 р. — українсько-старослав'янський словник монаха Беринди і «Синопис» (1674) або короткі л'тописні зведення про початки слов'янсько-руського народу та перших Київських князів пера Інокентія Гізеля, архимандрита Києво-Печерської Лаври.

Тогочасні українські релігійні праці мають особливо велике значення. Петро Могила в 1643 р. видав «Великий Православний Катехизис»... Петро Могила є автором ще одного твору — «Требника», який, здається, визиває віки. Цей величавий пам'ятник виходить із твердині Церкви України, відновив і продовжив православ'я...

»Не треба однак думати — пише Тіссеран, — що зв'язки українців із предками порвані. Вони лише дещо послабили, а старовинні пом'ятки літератури зберегли своїх вірних і тих, що їх шанують...

Про українську мову Тіссеран пише так: »... Вона дуже гарна й милозвучна, різнилася від інших слов'янських мов своїм незвичайним багатством (має аж 18 дієслів для висловлення чинности говорення)... Треба ствердити, що українська мова ніколи не була викривленням мови московської, як це не перестають твердити московські керманічі, щоб виправдати переслідування ними української мови. Сучасна літературна українська мова цілком відрізняється від московської. Це дві відмінні мови, як і дві відмінні літератури — українська і московська... Під час цілого XVII-го століття існувала українська наукова мова, досить зближена до народної, немов краще освічена сестра...

»Українська мова, хоч і не без чужих впливів, як, зрештою, і всі мови, є власним добром України. Ідіоматично в етомологічному розумінні українська мова зроджена українською землею та українським генієм...«

Далі Тіссеран описує, як Москва послідовно намагалася підпорядкувати собі українську культуру й Церкву. »Ох, з якою жадобою — пише він — гляділи московські варвари на Україну. Як довго ще треба буде облягати цей край, опір якого приховувався на дні душі, себто — там, куди не досягнеш ні рукою, ні чоботом не залізеш... Москвини потішали себе: утома й осамітнення України принесуть цей час. Тоді прийде кінець Україні і вона стане найкращою прикрасою корони царя. Але ця хвилинка ніколи не прийшла. Колиска Володимира (Великого) ніколи не залишилася порожньою. Тут виростили герої з роду в рід і немов

старовинні бігці передавали черговим поколінням смолоскип життя України...»

Тут автор переходить до Мазепи, як одного з найбільших героїв України:

»Амбасадор Франції, маркіз де Бонак казав, що ніколи не зустрічав в Україні людини, яка своєю інтелігенцією, рівнем і думками могла б дорівнювати Мазепі...»

Про причини поразки Мазепи Тіссеран пише так:

»Він не був готовий, і не міг бути, бо був би викликав у москвинів підозріння. Якщо б він був мав час і можливість, він напевно був би зумів підняти українців проти Московії...»

»Мазепа склав договір з Карлом XII-им, королем шведів, готів і вандалів, який Україні обабіч Дніпра, запорозьким козакам та цілому населенню гарантував звільнення з-під панування чужинців, хто б це не був. Швеція, як і будь-котра інша держава, не мала права, за ціну звільнення України, на якийсь протекторат над нею... Угоду цю, яка — як думали — вже була пропала, віднайдено 1930 року в архіві одного французького замку...»

»Із смертю Мазепи відійшов великий борець за незалежність, подиву гідний патріот, знаменитий політик, високо освічена людина... Сяйво слави обвис незабаром голову героя-мученика. Його ім'я стало відоме всюди, а його великі подвиги оспівують поети, драматурги, історики, малярі, співаки... Великий гетьман стає безсмертним...»

»Московія назвала гетьмана (Мазепу) «зрадником». Кожного року, аж до 1917 р., безупинно ганьбила пам'ять великого гетьмана. Українців прозвала «мазепинцями», думаючи таким способом їх зневажити, наплямувати бунтівниками, бандитами. Але українці назву «мазепинці» прийняли з захопленням, вона їх прикрашувала неначе якийсь титут шляхетности...»

»Смерть Мазепи, поразка під Полтавою — завдають Україні такого удару, що він — здавалося — був остаточним. Впродовж більше ніж двох століть Московія з цілою своєю ненавистю і варварськістю завзялася була знищити батьківщину Мазепи. Поневоливши її, твердо намагалася знести з лиця землі мову і цивілізацію України, щоб зник не тільки націоналізм українського народу, а також і його геній... Але Москва хотіла досягнути неможливого... Ми стали свідками першої політичної української еміграції. Тисячі патріотів пішли шляхом на вигнання...»

Далі автор описує діяльність гетьмана Пилипа Орлика, молодих мазепинців. Згадує про руїну України за часів Петра I-го:

»Яких розмірів досягло знищення України Петром I-им і його наслідниками свідчить вислів одного московського міністра: »Перед моїм приходом в Україну я не мав і зеленого поняття, яке тут страшне знищення, яка страшна пустка серед населення. Але й далі тут продовжують висилати на війну стільки людей, що нема кому й поля засіяти...»

Згадує Тіссеран і про духово-культурну творчість у XVII-му стол., зокрема Київської академії. »... Лірична поезія в Україні існувала, як знаємо, від дуже давніх часів, а в XVII-му стол. вона розвивається у великих розмірах... Появляються численні оди, гимни, псалми, церковні пісні, молитви, віршовані виклади, оповідання віршем, присвяти, оплакувальні вірші, жалобні поезії, святочні поезії тощо.

»Видаються й численні спогади, напр., Самійла Зорки, писаря Богдана Хмельницького. Появляються козацькі хроніки, напр., «Самовидця» (анонім),... пера Григорія Граб'янки, гадяцького полковника.

Крім приступних загалові праць, що побачили в цій епосі світ, треба згадати лексичні видання слов'янсько-румунські і слов'янсько-московські, особливо публікацію в Києві з 1627 р. — українсько-старослав'янський словник монаха Беринди і «Синопис» (1674) або короткі літописні зведення про початки слов'янсько-руського народу та перших Київських князів пера Інокентія Гізеля, архимандрита Києво-Печерської Лаври.

Тогочасні українські релігійні праці мають особливо велике значення. Петро Могила в 1643 р. видав «Великий Православний Катехизис»... Петро Могила є автором ще одного твору — «Требника», який, здається, визиває віки. Цей величавий пам'ятник виходить із твердині Церкви України, відновив і продовжив православ'я...

»Не треба однак думати — пише Тіссеран, — що зв'язки українців із предками порвані. Вони лише дещо послабили, а старовинні пом'ятки літератури зберегли своїх вірних і тих, що їх шанують...

Про українську мову Тіссеран пише так: »... Вона дуже гарна й милозвучна, різниться від інших слов'янських мов своїм незвичайним багатством (має аж 18 дієслів для висловлення чинности говорення)... Треба ствердити, що українська мова ніколи не була викривленням мови московської, як це не перестають твердити московські керманічі, щоб виправдати переслідування ними української мови. Сучасна літературна українська мова цілком відрізняється від московської. Це дві відмінні мови, як і дві відмінні літератури — українська і московська... Під час цілого XVII-го століття існувала українська наукова мова, досить зближена до народної, немов краще освічена сестра...

»Українська мова, хоч і не без чужих впливів, як, зрештою, і всі мови, є власним добром України. Ідіоматично в етимологічному розумінні українська мова зроджена українською землею та українським генієм...«

Далі Тіссеран описує, як Москва послідовно намагалася підпорядкувати собі українську культуру й Церкву. »Ох, з якою жадобою — пише він — гляділи московські варвари на Україну. Як довго ще треба буде облягати цей край, опір якого приховувався на дні душі, себо — там, куди не досягнеш ні рукою, ні чоботом не залізеш... Москвини потішали себе: утома й осамітнення України принесуть цей час. Тоді прийде кінець Україні і вона стане найкращою прикрасою корони царя. Але ця хвилинка ніколи не прийшла. Колиска Володимира (Великого) ніколи не залишилася порожньою. Тут виростили герої з роду в рід і немов

старовинні бігці передавали черговим поколінням смолоскип життя України...»

Тут автор переходить до Мазепи, як одного з найбільших героїв України:

»Амбасадор Франції, маркіз де Бонак казав, що ніколи не зустрічав в Україні людини, яка своєю інтелігенцією, рівнем і думками могла б дорівнювати Мазепі...»

Про причини поразки Мазепи Тіссеран пише так:

»Він не був готовий, і не міг бути, бо був би викликав у москвинів підозріння. Якщо б він був мав час і можливість, він напевно був би зумів підняти українців проти Московії...»

»Мазепа склав договір з Карлом XII-им, королем шведів, готів і вандалів, який Україні обабіч Дніпра, запорозьким козакам та цілому населенню гарантував звільнення з-під панування чужинців, хто б це не був. Швеція, як і будь-котра інша держава, не мала права, за ціну звільнення України, на якийсь протекторат над нею... Угоду цю, яка — як думали — вже була пропала, віднайдено 1930 року в архіві одного французького замку...

»Із смертю Мазепи відійшов великий борець за незалежність, подиву гідний патріот, знаменитий політик, високо освічена людина... Сяйво слави обвис незабаром голову героя-мученика. Його ім'я стало відоме всюди, а його великі подвиги оспівують поети, драматурги, історики, малярі, співаки... Великий гетьман стає безсмертним...

»Московія назвала гетьмана (Мазепу) »зрадником«. Кожного року, аж до 1917 р., безупинно ганьбила пам'ять великого гетьмана. Українців прозвала »мазепинцями«, думаючи таким способом їх зневажити, наплямувати бунтівниками, бандитами. Але українці назву »мазепинці« прийняли з захопленням, вона їх прикрашувала неначеб якийсь титут шляхетности...

»Смерть Мазепи, поразка під Полтавою — завдають Україні такого удару, що він — здавалося — був остаточним. Впродовж більше ніж двох століть Московія з цілою своєю ненавистю і варварськістю завзялася була знищити батьківщину Мазепи. Поневоливши її, твердо намагалася знести з лиця землі мову і цивілізацію України, щоб зник не тільки націоналізм українського народу, а також і його геній... Але Москва хотіла досягнути неможливого... Ми стали свідками першої політичної української еміграції. Тисячі патріотів пішли шляхом на вигнання...»

Далі автор описує діяльність гетьмана Пилипа Орлика, молодих мазепинців. Згадує про руїну України за часів Петра I-го:

»Яких розмірів досягло знищення України Петром I-им і його наслідниками свідчить вислів одного московського міністра: »Перед моїм приходом в Україну я не мав і зеленого поняття, яке тут страшне знищення, яка страшна пустка серед населення. Але й далі тут продовжують висилати на війну стільки людей, що нема кому й поля засіяти...»

»Дні України були полічені... Вона йде в небуття. Смолоскип цивілізації вигасає і жоден голос не підноситься, щоб кричати на поверхні землі, яке тут жахливе народодивство сталося...

»В Петербурзі думали, що Україна вже змосковщилась, прибрала нову шкуру. Але, як помилилися!..

»Почавши з 1763 аж до 1785 р. в Україну з Петербургу плывуть «укази» за «указами», насаджуються в Україні невілляництво, якого вона ніколи не знала. Від віків в Україні існувала свого роду залежність селян від панів. Але дідичі своїм селянам-кріпакам давали мешкання, землю, худобу, за що вони були зобов'язані платити панам невелику данину... В Московії було далеко не так: селянин-невільник був власністю діди́ча, був справжнім невілляником, якого можна було продати, виміняти чи заслати з волі діди́ча до армії. В XVII-му стол. козацькі війни проти Польщі змінили ґрунтовно соціальне положення українців, якщо не правно, то фактично. Більшість населення сіл стала вільна. А коли наслідком турецьких і татарських спустошень село опустіло, діди́чі заставили працювати всіх селян, які користувалися волею. Катерина II-га зносить цю волю селянства аж до рівня жахливого невілляництва, яке було тільки в Московії...

»Незалежність українського духовництва кінчиться в 1786 році. Усі єпископи і архимандрити відтепер призначаються Московією... Церковні й монастирські добра — відібрано... Сотки тисяч селян та мільйони гектарів доброї української землі Катерина дала на власність своїм любимцям...

»Московія думала, що завдала Україні смертельного удару і всюди зможе твердити, що Україна як нація ніколи не існувала... Тим часом історія України існує далі. На кожній її сторінці знайдемо незаперечний доказ української цивілізації. Впродовж віків вона була духовим огнищем, з якого черпали без стриму Румунія, Трансильванія, Волгарія, Сербія, Московія...

»Якщо українська нація не вмерла, то це завдячується її силі, яку ледве чи посідає будь-котра інша нація. Під страшним і довготривалим московським ярмом вона попала немов у летаргію, але не спокійну, а гарячкову...

»Україна лежала під ногами Росії, але вона ніколи не піддалася... Русифікація — ще один страсний шлях України. Та серце її не змінилося. Тремтячи, ожидала вона хвилини, коли зможе скинути ярмо наїзника... Вона не обминає жодної нагоди, яка давала їй можливість позбутися своїх кайданів... І ті українці, що живуть на прадідівській землі, і ті що на чужині заробляють на прожиток та навчаються, — всі вони зберігають у серці палку, щирю любов до своєї Батьківщини...»
(Закінчення в наступ. числі)

З листів до Реданції

Софія НАУМОВИЧ

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ОЛЬГИ МАК

Вельмишановна й Мила Пані!

Моє рішення написати Вам — моїй і моїх доньок улюбленій письменниці — листа з приводу Вашої статті у «Визвольному Шляху» (ч. 12, 1960 р.) «Конотоп під мікроскопом», виникло не тому, щоб боронити Юрія Тиса, на якому Ви не залишили й «сухої нитки», а тому, що Ви порушили ряд важливих питань (зокрема в закінченні), які вимагають обговорення (і не тільки нами двома!).

Чому саме я відгукнулася на Вашого листа? Поперше тому, що я також доволі гостро скритикувала Юрія Тиса за книжку «Життя іншої людини» (несмачна й необґрунтована історія з відьмою), тож не можна мене запідозрити в «симпатіях» до письменника. А подруге тому, що і я маю честь бути одним із цих критиків, яких Ви, Пані, також не пощадили в закінченні згаданої статті.

Та на початку мого листа мушу признатися вам, що я сердечно сміялася, читаючи Ваші темпераментні й дотепні висновки, і радила б усім письменникам — початкующим і заавансованим — прочитати їх, щоб вони присвячували більше уваги своїм власним творам. Їх бо не тільки читають, а й розмірковують та аналізують!

Ви, Пані, маєте 100-відсоткову слушність: творчість Юрія Тиса, хоч яка високо-ідейна, гуманна й патріотична, має багато хиб. Письменник **надто поспішає**, щоб якнайшвидше закінчити чергову повість чи роман, тому не вважає на стиль, лексику, правопис, діалоги, характеристику персонажів, будову твору, психологію героїв, обґрунтування конфліктів, їх хід і розв'язку, тощо. Треба дивуватися видавництвам, що вони приймають до друку такі незавершені, недопрацьовані твори, замість звернути їх письменникові, щоб він їх виправив чи допрацював. Але, в свою чергу, **видавництва також поспішають** і випускають друком серії маловартісних творів, замість, сповільнивши «темпо», видати декілька, зате добрих творів.

Однак, якщо йде про мову — **літературну мову українського друкованого твору**, то вина тут не тільки письменника. Щоправда, коли письменник добре володіє літературною мовою, то це його великий плюс та велика полегша для редакторів і видавців. Та буває, і то в 99 %, що письменник слабо опанував свою чи чужу мову (є письменники, що пишуть і чужими мовами). Що ж тоді має зробити видавництво, яке прийняло твір до друку? Випускати його так, як написав письменник? Але ж ніколи в світі! Кожне поважне і відповідальне видавництво має **обов'язок видавати твір письменника поправною літературною мовою!** Чому ж українські видавництва мали б бути звільнені від того обов'язку?

Юрій Тис не виняток серед українських письменників, а тільки його твір не попав мовному редакторові до виправлення.

Але, на мою думку, мова не має основного значення в загальній оцінці твору. Не знаю, чи це такий «дух часу», чи така «мода», але ніхто чомусь не шукає в літературних творах (навіть у поезії) гарних висловів, вдалих метафор, цікавих порівнянь, мистецьких описів. Західня критика шукає перш за все — філософічної глибини в сюжетному, або й безсюжетному, творі, чітких діалогів, стислих висловів, дотепів та іронії, а особливо **відповіді** на моторошні питання, що заповнюють «уми людства» в наших апокаліптичних часах. І коли письменник знайде оригінальну, сприйнятливую для сучасної людини відповідь на питання, які її хвилюють, подасть її хоч би й недосконалим способом викладу, далеким від стилю «красного письменства», то її приймуть із більшим довір'ям, ніж оті гарні, заокруглені, але порожні фрази, які нікому нічого не кажуть і не дають...

Мої твердження підпираю фактом двократного присудження нагороди Гонкурів чужинцям (Шварцбартові та Вінтілі Горії), хоч уся французька критика підкреслювала, що мова їхня недосконала, суха й безбарвна (й то вже після виправлення французькими літераторами!). Бо й найкраща, найпоетичніша форма (мова) не заступить доброго змісту, навпаки — талановитий твір знайде собі дорогу до читачів, не зважаючи на його «кострубату» мову.

Це була б моя відповідь Вам, Пані, на цей уступ Вашого листа до Редакції «Визвольного Шляху», в якому Ви висловлюєтеся, що «тих 15 сторінок, присвячених мовистилеві «Конотопу»... важливіші, ніж перших 15». На мою думку, ні, бо для письменника такі важливіший зміст та ідея твору. Ви добре зробили, що сумлінно розкритикували «Конотоп», але мовні завваження слід було зробити і на рахунок видавництва.

Але, щоб бути справедливим, треба й розміркувати, чи наші видавництва на еміграції спроможні мати своїх мовних редакторів? Якщо йде про матеріальний бік справи, то — на мою думку — спроможні. Бо якби фінансово слабо не стояло видавництво, то мінімальна заплата мовникові (бо ж, ясна річ, інтелектуали в нас оплачуються найнижчими ставками!) — не зруйнує підприємства, навпаки, може його врятувати як «солідну фірму». Йде про інше: хто з нас має кваліфікації і відвагу взятися до цього важкого і відповідального завдання? Воно ж вимагає — крім ґрунтового знання нашої мови, законів її граматики та кількох різних правописів, — ще й великої інтуїції, такту й почуття міри, щоб, виправляючи рукопис, не пошкодити стилеві та оригінальності автора. В нас же, за винятком кількох справжніх мовників (я розумію — професійних, які ввесь час працюють у цій галузі), що переважно працюють в університетах і не підіймаються праці мовного редактора, — є хіба колишні гімназіяльні вчителі або студенти україністики (чи пак славістики), які студіювали українську мову тому 20, 30 чи 40 років. Сумніваюся, чи такі «мовники» можуть більше допомогти письменникові, ніж «магістри» права, філософії чи хоч би «фізичного виховання», що примушені з різних причин працювати в редакціях та видавництвах

як «коректори» видань. За такої скрутної в нас ситуації, видавництва, які мають справжніх мовників — повинні б цінити їх «вагою золота» і винагороджувати їх за працю максимальними, а не мінімальними ставками.

Так же само, або ще й гірше, виглядає справа з нашими літературними редакторами по видавництвах, хоч у нас, переважно, сполучають ці дві різні професії в одній людині. А коли в нас і є деяка кількість професійних мовників, то професійних літературознавців майже зовсім немає. На західноукраїнських землях не було українських університетів, тільки в деяких польських університетах були катедри «єзика руского», себто — мови, а не літератури. На Наддніпрянщині, хоч і були українські університети, але справжня, непідроблена, українська література, з її ідейною настановою і оригінальністю, — була і є непорушним «табу». Зате ж розробляється на всі лади антинауковий «соціалізм», як «метода», «напрямок» і «критерій» літературного напрямку. А студентам та молодим літераторам прищиплюється фальшиві поняття про те, що гарне й добре в літературі, їх примушують брати зразки з «геніяльної» московської літератури.

І коли ми все ж таки маємо на еміграції українців-літературознавців, хоч і не завжди професійних у точному розумінні цього слова, то завдячуємо це невмирущому українському духові, що живе в українській людині за всяких обставин. Завдячуємо і тій подиву гідній наполегливості наших учених, що працювали над собою (таємно, неофіційно) при помочі архівів і музеїв (на Наддніпрянщині), або в «Тайному університеті» чи в «Кружках українців» (на західних землях України), або в «Подєбрядській Академії», «Товаристві ім. Шевченка», «Українській Вільній Академії» чи в «Українському Вільному Університеті» (на еміграції), а одночасно підготовляли і студентів на солідних літературознавців.

І знову ж таки, ці наші рідкісні вчені не можуть працювати літераторами по наших видавництвах, бо їхнє завдання — продовжувати студії над українською літературою та передавати своє знання молодим поколінням. Видавництва ж мусять задоволитися літературознавцями-аматорами, самофукми, переважно людьми доброї волі, які дійшли до своєї нової професії шляхом начитання і вправи вже в редакції.

І що ж тоді говорити критикам? Лаяти їх за те, що вони не виконують своєї важливої місії в розвитку української літератури? «Критикам не вільно мовчати!» — кажете Ви, і Ви мали б слухність, якщо б дійсність наша не була такою, якою вона є. А завдання української критики дуже важке. Бо оці наші критики, часто випадкові люди, аматори, хоч, звичайно, з високою освітою, але не завжди з ділянки літературо-чи мистецтвознавства, оці, без сумніву, інтелігентні люди, не користуються в українській громадськості належним зрозумінням. Видавництва, переважно, не висилають їм своїх видань для рецензій, організатори різних імпрез не забезпечують їм місця на імпрезах, а редакції не завжди думають про їхню винагороду. Ілюстрацією таких невідрадних обставин наших критиків хай буде такий автентичний факт: Під час

мого перебування в Аргентині, один із місцевих українських тижневиків запросив мене до співпраці. Винагорода мала бути «від статті». Я почала писати статті з ділянки, яка мені найбільш підходила — репортажі та рецензії. Проминуло кілька місяців і ніхто не згадував про будь-яку винагороду. І коли, врешті, я звернулася в тій справі до «редакційної колегії», одержала таку відповідь: «Ми платимо тільки за поважні, патріотичні статті. Ви досі ні одної такої не написали, самі тільки легкі репортажі та рецензії з театральних вистав...»

Що ж, люди не розуміють, що таку «поважну, патріотичну» статтю можна написати й за півгодини, а солідну рецензію треба опрацювати з олівцем у руці, з підручниками та порівняльним матеріалом. А на репортаж треба витратити час і гроші, а тоді сісти та опрацювати побачений чи пережитий матеріал.

Не думайте, Пані, що в Європі чи Америці, краще під тим оглядом. Ось тільки погляньте, де і як друкуються рецензії: звичайно найдрібнішим «петітом» наприкінці журналу, якщо не на обкладинці (не «во гнів» і нашому симпатичному «Визвольному Шляхові»). А щодо повної свободи нашого критика, то й важко уявити собі, з ким та з чим він мусить рахуватися. То автор «свій» і його слід «похвалити», то він «противник» і його треба «з'їхати» або «промовчати». Об'єктивна вартість твору (якщо автор не є Шевченком) — не має значення. Щоправда, я трохи переборщую, бо якщо такі факти були донедавна надто ясні, то їх тепер стає менше, а навіть існують у нас літературно-мистецькі журнали, які намагаються бути об'єктивними. І до них я з великою приємністю зараховую «Визвольний Шлях».

Але все ж таки становище критика в нашій емігрантській дійсності — незavidне. Уявіть собі ще такий факт: критик зробив так, як Ви з «Конотопом» — «по-кісточках» розклав мову автора й вишукав усі помилки. Але в газеті «не стало місця», тож редактор викинув два-три уступи і «своїми словами» зліпив решту докупи. І що вийшло? В цьому зл'пку трапилося кілька помилок, які внівець обернули всю критичну роботу — це були такі самі помилки, за які критик «громив» автора! Тому я дуже нерадо відмічаю «мовні огріхи» в рецензованих творах, бо ніколи не маю певности, що якийсь «друкарський чортик» не підкине й мені самій якого «недогляду», так що й соромно буде перед читачами та автором, якому, може, саме так теж «виправили» мову. Зокрема мене дуже сердить, коли редактор нехтує правилом милозвучности — чергування голосних і приголосних, чого я завжди намагаюся придержуватися в машинописі, але не дуже часто знаходжу в друку.

Мій лист до Вас, Мила Пані, занадто довгий. Кінчу, і приєднуюся до Вашого заклику: «Центр ваги мусить бути поставлений не на кількість, а на якість художнього слова!»

Софія Наумович

3 нових видань

НОВІ ПОЕЗІЇ

Ігор Калиненко: »ТРОЯНДНІ ДАЛІ«, збірка друга, на правах рукопису, Лювен, 1960 р.; обкладинка М. Левицького, передмова Миколи Галичка.

За першою збіркою І. Калиненка »Голубі далі« появилась й друга — »Трояндні далі«, що свідчить про черговий етап росту поета-філософа, сповненого містицизмом, але не абстрактним, а спаяним із глибоким, шляхетним патріотизмом.

Нова збірка І. Калиненка »Трояндні далі« своїм змістом і розподілом матеріалу свідчить про те, що розвиток поета не зупинився на місці. Коли в першій збірці весь матеріал був так перемішаний, що майстерні сонети стояли поруч пісень і віршів для дітей, а переклади першорядних чужих авторів — побіч колгоспного оповідання, то в »Трояндних далях« маємо вже розмежованість і градацію матеріалу та виразну цілеспрямованість. Передвісником цієї цілеспрямованості був уже один твір в першій збірці, що — не зважаючи на »позичений« у Ж. Вернаноса заголовок »Діалоги Василянок« — зовсім оригінальний. Порівнюючи діалоги Василянок із славнозвісними »кармелітськими«, автор уважає наші проблеми не внутрішньоукраїнськими, а загальнолюдськими, які могли б виникнути в будь-якій країні й суспільності та стати сюжетом для поета чи письменника, як також джерелом студій різних істориків та теологів.

В другій збірці це авторове настанавлення далі помітне й послідовне.

Він творить сонети, як на тему »Київської Софії«, так і на тему »Паризького собору«, як на пошачу »Світлій пам'яті Степана Бандери«, так і на пошану »Святії Іванні Д'Арк«. Звеличує великих музик і великих жінок, то присвячує сонета »Українським історикам«, то звертається »До людства«. При цьому легко й зручно розв'язує проблему в обмеженій формі сонета.

Окремий »Цикл Одиссея« — теж сонетний, і хоч наче випадає з поетової тематики, властиво збагачує її та вказує на авторову ерудицію і всебічність.

Черговий розділ збірки — »Вірші й оди« — не такий суцільний, бо поміж історично-релігійні поезії (»Калка«, »Вірша на »Тренос« Смотрицького«, »Славень св. Кирилові й Методієві«, »Митрополитові Йосифові Сліпому«) вкралися дві поезії із зовсім іншого світу та з зовсім іншим »кліматом« — »Квіти« і »Концерт Міро Скалі в Лондоні« (перекл. з французького). Хоч це поєднання не дуже щасливе, проте добре, що згадані поезії знайшлися у збірці, бо показують нам І. Калиненка ще й з іншого боку.

Остання частина збірки — п'єса »Св. Іванна Д'Арк« (вступ і дві дії), улюблена тема і предмет довгорічних студій автора. Про свою героїню автор пише (»вступ«) так: »Отож св. Іванна Д'Арк — це різкий осуд по всі віки для націй-поневолювачів, для імперіалістичної

політики тоталітарних держав; св. Іванна Д'Арк — це клич неминучого визволення України та інших поневолених!»

Обкладинка роботи М. Левицького. На ній зображений релігійний бік авторової творчості.

*

Марта Калитовська: «РИМИ І НЕ-РИМИ», вид. «На горі», серія — «Для аматорів», Мюнхен-Париж, 1959, обкладинка Я. Гніздовського.

Остання збірка Марти Калитовської — це, коли «забавитись у воружку», чи не устійнення її творчих аспірацій. Розглядаючи дотеперішню мистецьку діяльність Марти Калитовської, можна прийти до висновку, що вона найкраще почуває себе таки в поезії. Чи це будуть її поезії, розкидані тут і там по газетах, чи це будуть перша і друга її збірки, відчувається, що М. Калитовська завжди має і вміє «щось» сказати, подаючи це «щось» модерною, поетичною формою. Її літературно-критичні чи мистецтвознавчі нариси не приносять читачеві такого задоволення, як її поезії.

Але до власної поетичної творчості поетка йшла досить трудним шляхом. Вона розчитувалася й любила поетам Західної Європи, переспівувала і перекладала їх, поки відважилася творити власні поезії. Тому ще й у «Римах і неримах» так багато переспівів, які, однак, менше подобаються, ніж її власна творчість.

Не розглядаючи її переспівів з Рільке, Рембо чи Льорки, зачитуємо її перспів українського поета, Ігоря Антонича:

»Був собі поет...
Пив із зорями
з кришталевої чарки
іскристе вино.

Був собі поет
Мов Рембо —
Неозоряний*.

Лягав на пахучій галяві
під місяця брилем солом'яним
золотаві нитки де плелись
про оленів мудрість.
Розчісував кучері сонцю,
розплітав зорям коси,
блукав босоніж
по розпилених росах
ранків.
І провадив на вишнях
розмови з хрущами.
Кругле сонце носив
за плечима поет.

Не знати,
чи жив чи помер
поет що блукав
під черемхами,
чи жуком зеленим
блукає і досі...»

Це гарний зліпок Антоничевих фраз з його оригінальної поезії, але тільки в останніх шістьох строфах авторка зуміла схопити отой пантеїзм, що пронизує всю Антоничеву поезію. Тому воліємо її власну думку, висловлену поетичною формою, якій, як здається, авторка не надає такої вартості, як отим зверненням до Мальро, до Гріна, чи розмовам з Рільке, з Ель Греко, Бодлером, Верленом і Аполінером...

І на доказ, що власні вірші Марти Калитовської зовсім не гірші від «позичених», до того ж свіжі, оригінальні й українські, наведемо її дві ось такі «мініатюрки»:

*) Чи не треба б «неозорений»? — С. Н.

ДАВНЄ

Ранок сріблом шив.
 Сині нитки
 залишила ніч тополям
 мережати шлях.
 Сонний птах
 побіг небом незаметним.
 Ноги плутались у хмарах.
 А потім золотий гарбуз
 погруз у синь.
 Чорногуз злопотів
 прапором назустріч небу.
 Добрий день
 соняшна країно!

ОСІНЬ

Жовті плями на стінах
 дивні тчуть візерунки.
 По кутах — сонні тіні,
 по садах — запах трупків.

Сукня ніби модерна
 вишита жовтими латами.
 Осене ти химерна
 з косами патлатими!

Мова авторки вироблена й старанна, не зважаючи на такі слова, як, напр., «стидається» (соромиться) чи повторювання «недоречний» («недоречно бринить рефрен світла», «шепіт лямп недоречний») і т. п.

В першій збірці поетки ще сильно відчувався вплив Тичини («срібними росами смуткоголосими»), а в другій — він уже майже непомітний.

Обкладинка — Я. Гніздовського, як завжди — скромно-елегантна й рафіновано-мистецька.

Софія НАУМОВИЧ

ГУМОР І САТИРА

Гриць Мотика: «ПЛЯМКИ НА ПІДНЕБІННІ», нещоденні історії із щоденного життя. В-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, 1960 р., обкладинка Бориса Крюкова, стор. 208.

Коли судити з першої збірки «гуморесок» Гриця Мотики, то він — гуморист ще дуже молодий. Але, знаючи нашу колишню крайову, та й теперішню еміграційну, дійсність, можемо гадати, що Гриць Мотика гуморист дещо «підтоптаного» віку.

Думку про «молодість» Гриця Мотики насувають, зокрема, перші, мабуть такі початкові, його «гуморески». Наприклад, «Про гумор», «Про мужчин» (мало б бути «чоловіків»), «Про кавалерів», «Про чоловічу одіж», «Про паннів», «Про жінок», «Про жіночу одіж», «Ода до тещі», «Про тата», «Романтика», «Про шоферів» тощо.

В тих довгих «гумористичних» тирадах, до того й нудних, знахо-

димо зліпки втертих фраз, трюїзмів, старих, як кажуть, вже «з бородою» дотепів, які давно перестали ними бути. Є і часті повторювання, але гумору небагато. А про «нещоденні історії», що реклямовані на заголовній сторінці, нема чого й говорити. Коли ж додати до цього ще й важкий стиль і погану мову, то прочитавши дві-три «гуморески» — можна б книжку покласти на полицю.

Коли ж, одначе, перебороти «важкі початки», то дочитаємося до трохи цікавіших речей. Почавши від «Микола жениться» (чому не «одружиться?»), починається цикл «нещоденних історій» Миколи й Параски, що їх переказує читачеві Гриць Мотика. Деякі з них були б навіть дотепні, якщо б автор солідніше їх опрацював. А головне, щоб дав літературному редакторові виправити мову і стиль, бо й най-

кращий дотеп зводиться на ніщо, коли його подати в незугарній формі. А в такій формі, як вони подані, годяться хіба фейлетони для маловимогливої газети.

Але «йдемо» далі. Між «історіями» Миколи й Параски чомусь розкидані сатири на еміграцію, зокрема ж північно американську, чикагську. І саме між ними знаходимо дотепні й короткі, непогано написані сатири на наших «новобачацьких» і «громадських» діячів, «патріотів» і т. п. Такі сатири, як «Зміна прізвища», «Не треба газети», «Наша анкета», «Зміна календаря», «Демократична конвенція», «Вдячність публіки», «Квінтесенція», «Сміття і культура» та інші дуже добре передають наші емігрантські типи та будні, а при згущених барвах і легкому «переборщенні» — вдало висміюють наші національні «пороки», що так буйно розвиваються між нашою еміграцією.

Обкладинка — Бориса Крюкова, пристосована до змісту. Назва книжки — несмачна.

Микола Понеділок: «СОБОРНИЙ БОРЩ», збірка гумористичних нарисів, розповідей, лицедійств, оглядів та рецензій з актуальних і недавноминулих подій. В-во Юліяна Середяка, Буенос-Айрес», 1960 рік, обкладинка і рисунки в тексті Бориса Крюкова; з портретом автора, стор. 400.

Микола Понеділок — гуморист з «маркою» і славою, третій, як дехто каже, по Екові та Ікерові в нашій літературі, а перший, здається, на естраді. Він же автор численних гуморесок і веселих репортажів та двох збірок своїх творів.

Микола Понеділок має, видно, нахил до «кулінарії», бо свої збірки

називає то «Вітамінами», то «Соборним борщем». У нього той самий природний гумор, що в Гоголя, Шевченка, Руданського, Миколи Куліша, тільки часом, даючи волю своєму буйному темпераментові, він трохи «шаржує» (це помітне особливо в гуморесках першої частини).

На зміст «Соборного борщу» складаються три групи гуморесок: 1) з американсько-емігрантських буднів, 2) з-підсовєтського «раю», 3) з перебування в армії. Не знаємо, чи автор сам відчув градацію якості своїх творів, але розмістив їх знаменито. Напочатку вмістив слабші (саме ті пересаржовані) твори, далі пішли добре йому відомі, в печінках відбиті, а тому мабуть і більше вдалі, картини з-підсовєтської дійсності. На закінчення дав читачам знамениту сатиру на «солдатчину», яку висміював колись великий Шевченко, а якою зробився славним на весь світ чех Гашек та трохи наш рідний «Селепко Лавочка».

Зовсім окремо в цій збірці вміщений «Вертеп», написаний на зразок наших бурсацьких «вертепів», але змодернізований на сучасний лад і порушує суспільно-політичні проблеми нашої української дійсності. Він менш поетичний, ніж «Вертеп» Любченка, зате ж набагато веселіший. Зокрема бадьоре й соборницьке закінчення. Шкода, що автор не написав цього «Вертепу» в драматичній формі, бо його могли б використати наші аматорські гуртки для сценічних вистав.

Мова і стиль автора поправні. Обкладинка та ілюстрації Бориса Крюкова — дуже добрі. Мабуть більше до смаку підійшла йому

книжка М. Понеділка, ніж Г. Мо-
тики, бо й оформлення краще вда-
лося йому.

В твердій, синій, обкладинці, з
відтиском заголовка золотими бук-
вами, книжка схожа на пропам'ят-

ний альбом, хоч з куховарською
назвою...

В наші невідрадні, «апокаліптич-
ні» часи, треба радіти, що є в нас
автори та видавці «гумористичної
літератури».

Софія НАУМОВИЧ

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Листа ч. 243 (Ля Лювієр, Бельгія).
Жертвували по 100 франків — С.
Періг, Ф. Михайлишин, І. Заволь-
ський; О. Фаль — 50 франків.

Листа ч. 293 (Ле Пирри с/Марн,
Франція). Жертвували по 500 фран-
ків — З. Лавр'юк, П. Зелений;
по 300 франків — С. Дуда, М.
Фриз; О. Залипський — 200 фран-
ків, О. Форсік — 100 франків.

Листа ч. 345 (Бостон, США).
Жертвували по 1 дол. — В. Ба-
чинський, Д. Хром'як.

Листа ч. 366 (Нью-Йорк, США).
Жертвували по 2 дол. — Д. Ва-
силькевич, І. Огар, М. Коцур, В.
Хміль; по 1 дол. — М. Вітенко,
В. Кузик, Ю. Проців, М. Нищ'ї,
Госьолінський, Мигалюк, Василь,
М. Прибильський, П. Дуда, І. Ді-
лай, В. Грималюк, С. Біловус, М.
Брездень, Цюпар, Т. Струг, В.
Шим., М. Дзюбак, В. Макаришин,
І. Щудла, Т. Поліщук, Текля
Щуд., С. Сипняк.

Листа ч. 406 (Клівлянд, США).
Жертвували по 2 дол. — І. Гру-
шевський, М. Рогальський; по 1
дол. — В. Баран, М. Райца, І.
Ющак.

Листа ч. 758 (Квінбеян, Австра-
лія). Жертвували: М. Брумерський
— 2 фунти; Е. Л. Брумерський —
1 фунт; по 10 ш. — І. Брумерський,
О. Брумерський.

Листа ч. 785 (Лідкомб, Австралія).
Жертвували: М. Коцко — 1 фунт;
М. Гержаніч — 10 ш.

Листа ч. 0756 (Філядельфія,
США). Жертвували: по 5 дол. —
д-р Богдан Старух; Михайло Дяків,
— 2.50 дол.; по 2 дол. — І. Медвідь,
В. Казанівський, д-р. Я. Бернадін,
М. Ковальчин, В. Риндич; С. Гав-
риш — 1.50 дол.; по 1 дол. — М.
Ружилович, інж. М. Шаран, ред.
М. Пасіка, мгр. М. Утриско, Я.
Потятиник, д-р. В. Романенчук, А.
Марусяк, д-р. А. Шутка, д-р. П.
Мірчук, О. Петрович, В. Коруд, Ю.
Лозовський, ред. І. В'лінський, М.
Борецький, Марія Гречка.

Листа ч. 1482 (Лянкастер). Жерт-
вували по 5 ш. — В. Дашко, Е.
Степанюк, Й. Хомка, М. Ци...; по
2 ш. 6 п. — Д. Страхарчук, М.
Гнида, В. Ненадовський.

Листа ч. 539 (Бруклін, США).
Жертвували: В. Сметанюк — 2
дол.; по 1 дол. — Д. Досяк, С.
Кінь, Я. Зарицька, Самокишин, С.
Івахів, І. Хомічак, Микола, П. Пи-
шний, Т. Косандяк, О. Рибіцький,
М. Мирко.

Листа ч. 824 (Кройдон Парк,
Австралія). Жертвували: по 1 фун-
тові — В. Ткачук, Канзоль; по
10 ш. — О. Волинець, М. Курпіта,
М. Дацьків, Р. Бойко, Д. Сабадаш,
В. Чемний.

Листа ч. 941 (Лінкольн). Жертвували: по 2 ш. 6 п. — М. Мілянич, С. Середний.

Листа ч. 943 (Лінкольн). Жертвували: по 5 ш. — С. Суліковський, В. Шкондиюк; Я. Вольвин — 3 ш.; М. Іванків — 2 ш. 6 п.; В. Радик — 2 ш.:

Листа ч. 944 (Лінкольн). Жертвували: по 10 ш. — І. Остафійчук, І. Сенів, І. Пакош, Ю. Оліяр, В. Скалич; В. Флисяк — 5 ш.; по 3 ш. — С. Рекрутак, І. Вернигора, Ю. Ломага, М. Фітель, М. Саварин; по 2 ш. 6 п. — В. Шика, В. Кузик, П. Гнатюк, М. Плаксі, по 2 ш. — М. Місюрак, М. Тимків; І. Паламар — 2 ш. 6 п.

Індивідуальні пожертви:

П. Стасюк (Челмсфорд) — 1 фунт, 5 шіл.; по 1 фунтові — І. Ронський — (Ірцлігборов), І. Михальчук (Гайнсборо); М. Ференц — 6 ш.; П. Гуменюк — 5 ш.; С. Ковалик — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — М. Ярема, І. Зелю; ред. О. Воронай — 3 ф.

А. Когут (Міддлсбороу) — 1 фунт; по 10 ш. — М. Сметанюк (Манчестер), О. Кузьо (Галіфакс), І. Крупа (Олдгам); Т. Дуда (Фелтвелл) — 12 ш.; по 7 ш. 6 п. — Ю. Чубатий, В. Кухарський; по 7 ш. — О. Довбуш, М. Смух; по 6 ш. — І. Парубочий, М. Кавецький, П. О. (ЛУ), М. Аннюк, М. Семчук, О. Гой, І. Червоняк; по 5 ш. — С. Кавалець, А. Питльований; А. Скалоцький — 4 ш.; М. Легкий — 3 ш.; М. Крупа (Австралія) — 10 ш.; І. Ляц — 2 ш. 6 п.

І. Плонський (Вава, Канада) — 6.75 дол.; В. Паїк (Едмонтон, Канада) — 2.25 дол.; І. Гнида (Монреал) — 2 дол.; С. Збура (Ванкувер, Канада) — 2 дол.; М. Деберний (Торонто, Канада) — 5 дол.;

З. Рудник (Філядельфія, США) — 2 дол.; П. Шубин (Клівленд, США) — 2.75 дол.; В. Луцейко (Нью-Йорк) — 2.50 дол.; Д. Онищенко (Нью-Йорк) — 2 дол.; О. Шуя (Пасейк) — 2 дол.; М. Вовкович (Рочестер) — 2 дол.; М. Новаківський (Дітройт) — 1.75 дол.

П. Гарплук (Сен) — 500 франків; Анд. Бек (Мозель) — 500 фр.; І. Костецький (г/Рен) — 550 фр.; З. Нагожанський (г/Рен) — 500 франк в.

З ініціативи п. І. Слюсарчука, мешканці Волтгем Кросс склали:

В. Вінтонюк — 1 фунт.; по 10 ш. — М. Нога, М. Фреїв, Я. Устянівський, І. Лозинський; по 5 ш. — І. Данилів, С. Цюник, М. Антошко, М. Васильк.в, В. Мацьків, А. Винницький, С. Баран, І. Тиждік; М. Бачинський; І. Пасіка — 4 ш. 6 п.; Ю. Кучер — 4 ш.; І. Слюсарчук — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — А. Василів, В. Малюга, І. Паньків, С. Кузік, Г. Чорний, М. Павлович, М. Ясельська; по 2 ш. — І. Коцубай, М. Дацюк.

Разом зібрано Ф: 6. 18.00., що їх розподілено:

2 фунти на пресовий Фонд «Визвольного Шляху», 2 фунти на пресовий фонд «Шляху Перемоги», 2 фунти 18 шіл. на пресовий Фонд «Юкрєнієн Рев'ю».

Всім Збірщикам і Жертводавцям — складаємо сердечну подяку! Велимишановних Читачів, які ще досі не використали Збіркових лист на пресовий фонд «Виз. Шляху» — дуже просимо якнайшвидше повернути їх Адміністрації, якій вони потрібні для кінцевих підсумків і розрахунків.

НАШІ ПРИЯТЕЛІ, ЩО РОЗБУДОВУЮТЬ «В. Ш.» ПРИЄДНУВАННЯМ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

1. п. Богдан Кушуба (Чікаго, США) — 16 передплатників
2. п. Григорій Цебрій (Нью-Йорк) — 9
3. п. В. Фокшан (Гленрой, Австралія) — 6
4. о. прот. П. Фалько (Трентон, США) — 1

ЩИРО ДЯКУЄМО ВСІМ АКТИВНИМ ПРИЯТЕЛЯМ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»! ХТО ЧЕРГОВИЙ? ПІДТРИМУЙТЕ Й РОЗБУДОВУЙТЕ СВІЙ ЖУРНАЛ!

Всім нашим Співробітникам, Читачам і Приятелям, що привітали нас з нагоди Різдва Христового і Нового Року — складаємо сердечну подяку та бажаємо найкращих успіхів у праці та житті!

Редакція і Адміністрація
«Визвольного Шляху»

Від Редакції:

Це число «Визвольного Шляху» випускаємо як подвійне за місяці січень-лютий. Чергове число журналу появиться нормально — в місяці березні.

**ПІДДЕРЖУЙТЕ
українську крамницю
»КАЛИНА«**

562 Genesee St., BUFFALO 4, N. Y.

а переконаєтеся самі, що там найкраще закупите всякого роду галантерейні товари, книжки, часописи, образи, різьби, нитки ДМС, панамы, українські вишивки, а також імпортовані солодоші.

**СВІЙ ДО СВОГО! — ЗАПОРУКА НАШОЇ СИЛИ
ТОВАР ВИСИЛАЄМО ТАКОЖ НА ПИСЬМОВІ ЗАМОВЛЕННЯ**